

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΓΕΝΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΔΙΚΑΙΟ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΕΝΟΠΙΟΤΗΣΗ - ΕΠΕΑΕΚ II

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«ΤΟ ΣΤΑΔΙΟ ΤΩΝ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΩΝ ΣΤΙΣ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΣΥΜΒΑΣΕΙΣ»

ΙΩΑΝΝΗ Π. ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ: ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ ΔΟΥΒΛΗΣ

**ΑΘΗΝΑ
ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2008**

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελίδα
ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ	v
ΠΡΟΛΟΓΟΣ	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	3
<i>i. Το Ηλεκτρονικό εμπόριο</i>	3
<i>ii. Το Διαδίκτυο ως πεδίο συναλλαγών</i>	6
<i>iii. Συναλλαγές μέσω κλειστών δικτύων – EDI</i>	9
<i>iv. Η διαπραγμάτευση συμβάσεων και ο ρόλος της πληροφορικής</i>	10

Μέρος I

ΕΝΝΟΙΑ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΩΝ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΩΝ

A. ΕΝΑΡΞΗ ΤΩΝ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΩΝ

1. Η συναλλακτική επαφή ως τρόπος έναρξης του σταδίου των διαπραγματεύσεων	13
1.1. Έννοια συναλλακτικής επαφής.....	13
1.2. Μορφές συναλλακτικής επαφής στις ηλεκτρονικές συμβάσεις.....	15
2. Διάκριση πρότασης από πρόσκληση προς υποβολή πρότασης	17
2.1. Έννοια διάκρισης.....	17
2.2. Εφαρμογή της διάκρισης στο ηλεκτρονικό εμπόριο.....	18
3. Διάκριση μεταξύ ηλεκτρονικής και αυτοματοποιημένης δήλωσης βούλησης	21
3.1. Έννοια διάκρισης.....	21
3.2. Συντέλεση και περιέλευση της δήλωσης βούλησης.....	23

B. ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΩΝ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΩΝ

1. Τρόποι ολοκλήρωσης ηλεκτρονικών διαπραγματεύσεων	27
1.1. Σύμπτωση δηλώσεων βούλησης- επίτευξη έγκυρης συμβατικής δέσμευσης.....	27
1.2. Διαπίστωση αδυναμίας σύναψης συμβάσεως.....	28
2. Τα ελαττώματα της ηλεκτρονικής δήλωσης βουλήσεως	

ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ	29
2.1. Εσφαλμένος χειρισμός του η/υ	29
2.2. Χρήση εσφαλμένων δεδομένων, σφάλμα κατά τη μηχανική λειτουργία, ή τον προγραμματισμό του η/υ	30
2.3. Εσφαλμένη διαβίβαση ηλεκτρονικής δήλωσης βουλήσεως	31
2.4. Έλλειψη δικαιοπρακτικής συνείδησης	32
3. Προϋποθέσεις τύπου	33
3.1. Ηλεκτρονικό έγγραφο	33
3.2. Ηλεκτρονική και ψηφιακή υπογραφή	34

Γ. ΔΙΚΑΙΟΠΟΛΙΤΙΚΗ- ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗΣ

1. Έννοια διαπραγμάτευσης συμβάσεων	37
1.1. Η διαπραγματευτική ελευθερία	37
1.2. Διαπραγματευτικές θεωρίες και μέθοδοι	38
2. Οι ηλεκτρονικές διαπραγματεύσεις υπό το πρίσμα της Οικονομικής Ανάλυσης Δικαίου	40
2.1. Έννοια Οικονομικής Ανάλυσης του Δικαίου των συμβάσεων	40
2.2. Εφαρμογή των αρχών της Οικονομικής Ανάλυσης Δικαίου στις ηλεκτρονικές διαπραγματεύσεις	41
3. Συνέπειες της χρήσης ηλεκτρονικών μέσων κατά τις διαπραγματεύσεις	44
3.1. Θετικά αποτελέσματα των ηλεκτρονικών διαπραγματεύσεων	44
3.2. Αρνητικές επιπτώσεις της χρήσης ηλεκτρονικών μέσων κατά τις διαπραγματεύσεις	46

Μέρος II

ΝΟΜΙΚΗ ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΥΜΒΑΤΙΚΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ ΤΗΣ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

A. ΠΡΟΣΥΜΒΑΤΙΚΕΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΩΝ ΜΕΡΩΝ

1. Γενική υποχρέωση συναλλακτικής συμπεριφοράς και ευθύνη από διαπραγματεύσεις-αντικειμενική καλή πίστη και συναλλακτικά ήθη	49
2. Ειδικές προσυμβατικές υποχρεώσεις	51
2.1 Εμπορική επικοινωνία μέσω ιστοσελίδων και ηλεκτρονικής αλληλογραφίας	51

2.2 Παροχή πληροφοριών-ενημέρωσης.....	56
2.3. Πρόληψη εσφαλμένου χειρισμού.....	58
2.4. Προστασία προσωπικότητας, διαφύλαξη προσωπικών δεδομένων, τήρηση απορρήτου.....	59
3. Ειδικές προσυμβατικές υποχρεώσεις στις ηλεκτρονικές καταναλωτικές συμβάσεις.....	62
3.1 Έννοια διάκρισης μεταξύ καταναλωτικών και μη καταναλωτικών ηλεκτρονικών συμβάσεων.....	62
3.2. Παράνομη διαφήμιση- αθέμιτη εμπορική επικοινωνία.....	64
3.3. Υποχρέωση ενημέρωσης του καταναλωτή.....	66
3.4. Ηλεκτρονικές συμβάσεις προσχώρησης και Γενικοί Όροι Συναλλαγών (ΓΟΣ).....	67
3.5. Απαγόρευση προκαταβολής- σύναψης σύμβαση αρραβώνα.....	69
4. Η ευθύνη του παρόχου διαδικτυακών υπηρεσιών κατά το προσυμβατικό στάδιο.....	71
4.1. Φορείς παροχής διαδικτυακών υπηρεσιών - φορείς παροχής υπηρεσιών μέσω Διαδικτύου.....	71
4.2. Υποχρεώσεις των φορέων παροχής διαδικτυακών υπηρεσιών κατά το προσυμβατικό στάδιο.....	72

Β. ΕΝΔΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΕΞΩΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΛΥΣΗ ΔΙΑΦΟΡΩΝ

1.Αξίωση αποζημίωσης λόγω ευθύνης από διαπραγματεύσεις.....	75
1.1. Προϋποθέσεις προσυμβατικής ευθύνης.....	75
1.2. Συνέπειες της προσυμβατικής ευθύνης.....	77
2. Δικαιοδοσία και εφαρμοστέο δίκαιο στις προσυμβατικές ενοχές.....	79
2.1. Διεθνής δικαιοδοσία.....	79
2.2. Εφαρμοστέο δίκαιο.....	81
3. Εξωδικαστική επίλυση διαφορών.....	84

Γ. ΟΙ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ.....

1. Είδη ηλεκτρονικής εμπορικής επικοινωνίας.....	86
2. Είδη ηλεκτρονικών συμβάσεων.....	88
3. Μορφές ηλεκτρονικής διαπραγμάτευσης.....	91
4. Αυτοματοποιημένη ηλεκτρονική διαπραγμάτευση- προοπτικές.....	94

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ	97
-------------------------------------	----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	i
---------------------	---

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	xi
------------------	----

I. ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ	xiii
--------------	------

II. ΧΡΗΣΙΜΟΙ ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ	xvii
---------------------------------	------

III. ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ TERMINI TECNICI	xiv
--------------------------------	-----

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

αδημ.	αδημοσίευτη
αιτιολ. σκέψη	αιτιολογική σκέψη
ΑΚ	Αστικός Κώδικας
αντίθ.	αντίθετα
ανωτ.	ανωτέρω
ΑΠ	Άρειος Πάγος
ΑΠΔΠΧ	Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού
Χαρακτήρα	
άρθρ.	άρθρο
αριθμ.	αριθμός
Αρμ	Αρμενόπουλος (περιοδικό)
ΑχΝομ	Αχαϊκή Νομολογία (περιοδικό)
Agg.	Aggiornamento
All ER	All England Law Reports (περιοδικό)
βλ.	βλέπε
BB	Der Betriebs-Berater (περιοδικό)
Berkl.Techn.LJ	Berkley Technology Law Journal (περιοδικό)
BGH	Bundesgerichtshof (το γερμανικό ακυρωτικό μετά το 1945)
BGHZR	Συλλογή αποφάσεων του BGH επί αστικών υποθέσεων
ΓΟΣ	Γενικοί Όροι Συναλλαγών
Cass.Civ.	Πολιτικό Τμήμα ιταλικού ακυρωτικού
Cass. SU	Cassazione Sezioni Unite (ολομέλεια ιταλικού ακυρωτικού)
CEI	Contratto e Impresa (περιοδικό)
CR	Computer und Recht (περιοδικό)
ΔΕΕ	Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών (περιοδικό)
ΔΕΚ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔιοικΕφΑθ	Διοικητικό Εφετείο Αθηνών
Δνη	Δικαιοσύνη (περιοδικό)
ΔΣΑ	Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών
DII	Diritto dell' informazione e dell' informatica (περιοδικό)

vi	
DirComInt	Diritto del Commercio Internazionale (περιοδικό)
DZ Wir	Deutsche Zeitschrift für Wirtschaftsrecht (περιοδικό)
εδ.	εδάφιο
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕΕυρΔ	Ελληνική Επιθεώρηση Ευρωπαϊκού Δικαίου (περιοδικό)
ΕΕμπΔ	Επιθεώρηση Εμπορικού Δικαίου (περιοδικό)
ΕΕΝ	Εφημερίς Ελλήνων Νομικών (περιοδικό)
ειδικ.	ειδικότερα
ΕιρΘεσ	Ειρηνοδικείο Θεσσαλονίκης
ΕΚ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα
έκδ.	έκδοση
ΕλλΔνη	Ελληνική Δικαιοσύνη (περιοδικό)
ενδ.	ενδεικτικά
επ	επόμενα
ΕπΕφ	Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
ΕπισκΕΔ	Επισκόπηση Εμπορικού Δικαίου (περιοδικό)
ΕρμΑΚ	Ερμηνεία Αστικού Κώδικα (συλλογικό έργο)
ΕφΑθ	Εφετείο Αθηνών
ΕφΘεσ	Εφετείο Θεσσαλονίκης
ΕφΛαρ	Εφετείο Λαρίσης
ΕφΠατρ	Εφετείο Πατρών
ΕφΠειρ	Εφετείο Πειραιώς
ed.	edizioni
EDI	Electronic Data Interchange
Enc.Dir.	Enciclopedia del Diritto (συλλογικό έργο)
Enc.Giur.	Enciclopedia Giuridica (συλλογικό έργο)
First Dept.	First Department
ηλ. ΤΝΠ	ηλεκτρονική Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών
ημ/νία τελευτ. επίσκ.	ημερομηνία τελευταίας επίσκεψης
η/υ	ηλεκτρονικός υπολογιστής
HarvLawRev	Harvard University Law Review (περιοδικό)
ιστ.	ιστοχώρος
i.a.	inter alios
IJEC	International Journal of Electronic Commerce (περιοδικό)

JLE	Journal of Legal Education (περιοδικό)
Καν.	Κανονισμός
κατωτ.	κατωτέρω
κ.λπ.	και λοιπά /λοιποί
κ.ο.κ.	και ούτω καθεξής
ΚριτΕ	Κριτική Επιθεώρηση Νομικής θεωρίας και πράξης (περιοδικό)
λ.χ.	λόγου χάρη
LegStud	Legal Studies (περιοδικό)
LG	Landesgericht
ΜονΠρωτΑθ	Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών
ΜονΠρωτΠατρ	Μονομελές Πρωτοδικείο Πατρών
ΜονΠρωτΠειρ	Μονομελές Πρωτοδικείο Πειραιώς
ν. (Ν.)	νόμος
NoB	Νομικό Βήμα (περιοδικό)
ΝομΕπ	Νομική Επιθεώρηση (περιοδικό)
NJW	Neue Juristische Wochenschrift (περιοδικό)
NJW-CoR	Neue Juristische Wochenschrift-Computerreport (περιοδικό)
NY App. Div.	NY Appellate Division
NY UniLawRev	NY University Law Review (περιοδικό)
Οδ.	Οδηγία
ΟΛΑΠ	Ολομέλεια Αρείου Πάγου
όπ.π.	όπου παραπάνω
OLG	Oberlandesgericht
παραπ.	παραπομπή
π.δ.	προεδρικό διάταγμα
ΠολΠρωτΑθ	Πολυμελές Πρωτοδικείο Αθηνών
ΠολΠρωτΘεσ	Πολυμελές Πρωτοδικείο Θεσσαλονίκης
ΠολΠρωτΠειρ	Πολυμελές Πρωτοδικείο Πειραιώς
ΠολΤμ	Πολιτικό Τμήμα
πρβλ.	παραβάλε
Πρ.Οδ.	Πρόταση Οδηγίας
Προτ.Γεν.Εισαγγ.	Προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα
π.χ.	παραδείγματος χάρη
pbl	publisher
QB	Queen's Bench (περιοδικό)

RivDirIntPrivProc.	Rivista di Diritto Internazionale Privato e Processuale (περιοδικό)
σελ.	σελίδα
σημ.	σημείο
στοιχ.	στοιχείο
Συλλ. Νομ.	Συλλογή Νομολογίας
Συντ. 75/86/01	Σύνταγμα της Ελλάδας 1975/1986/2001
σχετ.	σχετικά
sez.	sezione
Slip. Op.	Slip Opinion
τεύχ.	τεύχος
Tax Notes Int.L.	Tax Notes International Law (περιοδικό)
TexLawRev	Texas Law Review (περιοδικό)
Tratt dir. comm. e dir. pubbl. econ.	Trattato di diritto commerciale e di diritto pubblico dell' economia (περιοδικό)
υπόθ.	υπόθεση
υποσημ.	υποσημείωση/ -σεις
UPLR	University of Pennsylvania Law Review (περιοδικό)
Verl.	Verlag
WLR	Weekly Law Reports (περιοδικό)
ΦΕΚ	Φύλλο Εφημερίδας Κυβερνήσεως
ΧρΙΔ	Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου (περιοδικό)
Χ.Χ.	χωρίς χρονολογία

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ήδη από την εποχή των βιομηχανικών επαναστάσεων του 19^{ου} αιώνα κατέστη σαφές, ότι η τεχνολογική εξέλιξη τελεί σε άρρηκτο δεσμό με τα συμφέροντα και τις επιδιώξεις της παγκόσμιας οικονομίας, και κατευθύνεται σε μεγάλο βαθμό από τους κανόνες της. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών η επονομαζόμενη «επανάσταση της πληροφορίας», η προοδευτική μετάβαση από τη μεταβιομηχανική στη λεγόμενη «ψηφιακή εποχή», επιβεβαιώνει περίτρανα την εν λόγω διαπίστωση. Η ευρύτατα διαδεδομένη συστηματική χρήση της πληροφορικής, και ιδίως του Διαδικτύου, λειτούργησε καθοριστικά για την ανάπτυξη των ηλεκτρονικών συναλλαγών, της «νέας οικονομίας» («new economy»), όπως χαρακτηριστικά αποκαλείται η δημιουργία νέων αγορών μέσω της εκμετάλλευσης των δυνατοτήτων της ψηφιακής τεχνολογίας. Η σημασία της χρήσης ηλεκτρονικών μέσων στις συναλλαγές, η οποία εντοπίζεται, κυρίως, στην επικοινωνιακή διαδικασία που προηγείται της ενδεχόμενης κατάρτισης ηλεκτρονικών συμβάσεων, εξάιρεται και από τις σύγχρονες επιστημονικές θεωρίες ανάλυσης της ανθρώπινης συναλλακτικής συμπεριφοράς και της οικονομικής λειτουργίας των συμβάσεων.

Δεδομένης της καθοριστικής συμβολής του δικαίου στην εδραίωση των ψηφιακών αγορών, μέσω της μετατροπής των δημιουργουμένων ιδιόμορφων βιοτικών σχέσεων σε έννομες σχέσεις, παρουσιάζει έντονο ενδιαφέρον η νομική ρύθμιση των ηλεκτρονικών διαπραγματεύσεων και η υπαγωγή τους στους δικαϊκούς κανόνες που διέπουν το προσυμβατικό στάδιο.

Η ενασχόληση με την ανωτέρω θεματική αποτελεί προϊόν προβληματισμών, οι οποίοι αναδείχθηκαν κατά τις παραδόσεις μαθημάτων του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών «Δίκαιο και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση» της κατεύθυνσης Ιδιωτικού Δικαίου του Γενικού Τμήματος Δικαίου του Παντείου Πανεπιστημίου. Ο τρόπος προσέγγισης του ζητήματος της χρήσης ηλεκτρονικών μέσων κατά το προσυμβατικό στάδιο αντικατοπτρίζει τη μεθοδολογία της έρευνας που ακολουθείται κατά την εκπαιδευτική δραστηριότητα στα πλαίσια του εν λόγω Προγράμματος, η οποία εκφεύγει των στενών δογματικών πλαισίων, συνδυάζοντας λειτουργικά την «κατανόηση» με την «εξήγηση» των νομικών προβλημάτων. Έτσι, για την ανάλυση της εν λόγω προβληματικής κρίθηκε σκόπιμη η αναδρομή σε κριτήρια δικαιολογικής και οικονομικής φύσης προερχόμενα από αυτοτελείς κλάδους της νομικής επιστήμης, ως στοιχεία συμπληρωτικά της δογματικής του δικαίου.

Ως εισαγωγή της παρούσας μελέτης επιχειρείται μία επιφανειακή προσέγγιση των εννοιών του ηλεκτρονικού εμπορίου και των ηλεκτρονικών συμβάσεων, διαδικτυακών και μη, οι οποίες συνθέτουν τον κορμό των ηλεκτρονικών συναλλαγών. Εν συνεχεία, παρουσιάζεται η κεντρική προβληματική αναφορικά με τη διενέργεια διαπραγματεύσεων με ηλεκτρονικά μέσα. Η πρώτη ενότητα (I) προβαίνει στην ανάλυση της έννοιας της διαπραγμάτευσης ως επικοινωνιακής διαδικασίας, και εξετάζει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που προσδίδει σε αυτήν η χρήση της πληροφορικής τεχνολογίας. Εξετάζονται ειδικότερα, ο τρόπος έναρξης, εξέλιξης και ολοκλήρωσης του σταδίου των διαπραγματεύσεων για τη σύναψη ηλεκτρονικών συμβάσεων (Κεφ. Α και Β αντίστοιχα), υπό το πρίσμα της νομικής, κατ' αρχάς, επιστήμης, καθώς και η λειτουργία του από δικαιοπολιτικής και οικονομικής άποψης. Ακολούθως, το δεύτερο μέρος της εργασίας (II) πραγματεύεται τη νομική ρύθμιση του προσυμβατικού σταδίου των ηλεκτρονικών συμβάσεων, σε εθνικό και κοινοτικό επίπεδο, μέσω των προβλεπόμενων γενικών και ειδικών υποχρεώσεων (Κεφ. Α). Διερευνώνται, επίσης, τα ένδικα και εξωδικαστικά μέσα προστασίας των διαπραγματευομένων (Κεφ. Β), και, τέλος, αναλύεται η πρακτική των ηλεκτρονικών διαπραγματεύσεων με παράθεση χρησίμων παραδειγμάτων.

Για την επιστημονική τεκμηρίωση της έρευνας θεωρήθηκε επιβεβλημένη η παράθεση και ο συνδυασμός απόψεων προερχομένων από την αλλοδαπή θεωρία και νομολογία λόγω της αυξημένης ενασχόλησής τους με ζητήματα «ηλεκτρονικού δικαίου» και οικονομικής ανάλυσης και διαπραγμάτευσης των συμβάσεων.

Η ανά χείρας διπλωματική μελέτη δεν αποσκοπεί στην πλήρη αντιμετώπιση και την εις βάθος ανάλυση των ποικίλων και ανεξάντλητων νομικών ζητημάτων που αναφύονται κατά τη διαπραγμάτευση των ηλεκτρονικών συμβάσεων. Ευελπιστείται, όμως, ότι θα οδηγήσει στη συναγωγή συμπερασμάτων, τα οποία θα χρησιμεύσουν στο σύγχρονο νομικό και θα αποτελέσει πηγή νέων γόνιμων προβληματισμών.

Αθήνα, Νοέμβριος 2008

Γιάννης Π. Δημητρίου

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Παρά την πανθομολογούμενη ένταξη της πληροφορικής σε κάθε πτυχή της ανθρώπινης δραστηριότητας και την εξοικείωση μεγάλης μερίδας της παγκόσμιας κοινότητας προς τις νέες τεχνολογικές εξελίξεις, κρίνεται σκόπιμη, ως γενική εισαγωγή, μία σύντομη αναφορά σε βασικές έννοιες που συνθέτουν το πλαίσιο, εντός του οποίου αναφύονται τα στην παρούσα μελέτη πραγματευόμενα νομικά ζητήματα.

ι. Το Ηλεκτρονικό Εμπόριο (e-commerce)

Η απόδοση της έννοιας του ηλεκτρονικού εμπορίου (εφ' εξής HE) έχει επιχειρηθεί υπό το πρίσμα ξεχωριστών επιστημών μέσω διαφόρων ορισμών, οι οποίοι συγκλίνουν στο εξής σημείο: ως HE νοείται η αυτοματοποίηση των επιχειρηματικών διαδικασιών, μέσω της χρήσης συγχρόνων τεχνολογικών μέσων επικοινωνίας και πληροφόρησης.¹ Στη σύγχρονη επιχειρησιακή πρακτική διενεργούνται ηλεκτρονικά πράξεις με αντικείμενο την εμπορική επικοινωνία, την προώθηση προϊόντων, τη διαπραγμάτευση και αγοραπωλησία αγαθών ή άυλων τίτλων, την παροχή υπηρεσιών, την παρακολούθηση και διεκπεραίωση υποθέσεων, τραπεζικών ή χρηματιστηριακών συναλλαγών, τη διενέργεια πλειστηριασμών, την παροχή πληροφοριών,² κ.λπ. Επιπροσθέτως, μέσω της πληροφορικής τεχνολογίας εξυπηρετείται, όχι μόνον ο συναλλακτικός, αλλά και ο οργανωτικός τομέας των επιχειρήσεων.³

Ωστόσο, από τη σκοπιά της νομικής επιστήμης, η οποία καλείται να εντοπίσει και να επιλύσει τα αναφερόμενα νομικά ζητήματα στη λειτουργία του HE, κρίνεται ως ασφαλέστερη η εμπειρική οριοθέτηση του περιεχομένου της εν λόγω

1. Για ορισμούς της έννοιας του HE βλ. ενδ. *Κοζύρη/Πολίτη*, Σημεία προβληματισμού για την Internet TV και για τις υβριδικές μορφές επικοινωνίας-Η τεχνολογική επανάσταση και η νομική αντιμετώπιση, σε ΕΕΕυρΔ 1998, σελ. 435, *Targa/Troiano*, Memorandum sul commercio elettronico, aspetti legali e fiscali, σε ιστ. www.commercenet.it/normativa. (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 10.7.2008).

2. Ως παροχή πληροφοριών νοείται η υπό στενή έννοια ανακοίνωση πληροφοριών, π.χ. μέσω της παροχής πρόσβασης σε βάση δεδομένων, και όχι η υπό ευρεία έννοια μετάδοση πληροφοριών, η οποία εμπεριέχει κάθε πράξη ηλεκτρονικής μετάδοσης πληροφοριακών δεδομένων.

3. Ηλεκτρονικές επιχειρηματικές διαδικασίες συνιστούν, μεταξύ άλλων, η αποθήκευση, φύλαξη και αρχειοθέτηση ηλεκτρονικών εγγράφων, η ηλεκτρονική ταξινόμηση πληροφοριών, η δικτυακή επικοινωνία με τρίτες επιχειρήσεις, δημόσιες αρχές, ή μεταξύ στελεχών ή τμημάτων της ίδιας επιχείρησης, κ.λπ. Σχετικά με τη συμβολή της χρήσης ηλεκτρονικών μέσων στον οργανωτικό επιχειρηματικό τομέα βλ. *Ν. Ρόκα*, Σύγχρονη τεχνολογία και εμπορικό δίκαιο, σε ΕΕμπΔ 1998, σελ. 2 επ.

έννοιας.⁴ Προς το σκοπό αυτό, θα ήταν προτιμότερο να περιγραφεί το ΗΕ ως ηλεκτρονική κατάρτιση συμβάσεων, μέσω της χρήσης του παγκοσμίου κυβερνοχώρου⁵ από τους συμβαλλομένους, με στόχο την ενέργεια εμπορικών πράξεων.⁶⁻⁷ Από την ανωτέρω εννοιολογική προσέγγιση απορρέει η βασική κατηγοριοποίηση των ηλεκτρονικών εμπορικών συμβάσεων, οι οποίες διακρίνονται σε συμβάσεις σε μη απευθείας σύνδεση (off-line) και σε συμβάσεις σε απευθείας σύνδεση (on-line).⁸⁻⁹

Οι συμβάσεις σε μη απευθείας σύνδεση από νομικής άποψης δε διαφέρουν από τις υπόλοιπες συμβάσεις εξ αποστάσεως, στις οποίες η σύναψη της σύμβασης διενεργείται χωρίς την ταυτόχρονη φυσική παρουσία αμφοτέρων των συμβαλλομένων, μέσω τηλεφώνου, τηλεομοιοτυπίας, ή ταχυδρομικής επιστολής. Ενώ, δηλαδή, οι δηλώσεις βούλησης των συμβαλλομένων περιέρχονται στο αντισυμβαλλόμενο μέρος από απόσταση, η εκτέλεση της σύμβασης, και, κυρίως, η εκπλήρωση της χαρακτηριστικής παροχής¹⁰ διενεργούνται με μεθόδους του παραδοσιακού εμπορίου.

4. Τζίβα, Το ηλεκτρονικό εμπόριο και η προστασία των καταναλωτών απέναντι σε γενικούς όρους συναλλαγών, σε ΔΕΕ 2003, σελ. 1041.

5. Η έννοια του κυβερνοχώρου (cyberspace) έχει ταυτιστεί πλέον με αυτήν του Διαδικτύου, και ορίσθηκε νομολογιακά για πρώτη φορά το 1996 από το Ομοσπονδιακό Δικαστήριο της Πεννσυλβανίας, ως «μέσον επικοινωνίας αποκεντρωμένο και παγκόσμιο, το οποίο συνδέει άτομα, φορείς, εταιρίες και κυβερνήσεις ανά τον κόσμο.», βλ. *Danzel*, Corte Federale degli Stati Uniti- distretto orientale della Pennsylvania 11/6/96, σε DII 1996, σελ. 604 επ.

6. Σιδηρόπουλος, Εισαγωγή στο Δίκαιο του Ηλεκτρονικού Εμπορίου, 2000, σελ. 11.

7. Η έννοια των εμπορικών πράξεων δεν είναι ταυτόσημη σε κάθε νομικό σύστημα, με αποτέλεσμα ορισμένη πράξη να θεωρείται εμπορική, υπό στενή ή ευρεία έννοια, σε ένα κράτος, ενώ σε άλλο όχι. Δεδομένης της διεθνικότητας, ή υπερεθνικότητας, του ΗΕ, για να αποφευχθεί ένας αδικαιολόγητος περιορισμός του εύρους της έννοιάς του, θεωρείται σκόπιμο, ως εμπορικές πράξεις να εννοούνται εν γένει οι συναλλαγές.

8. Αρκετές έννοιες αποδίδονται στην παρούσα μελέτη στην αγγλική γλώσσα, λόγω της αγγλικής, ως επί το πλείστον, προέλευσης της αυθεντικής ορολογίας του Διαδικτύου και της Πληροφορικής. Εντούτοις, σε ορισμένες περιπτώσεις κρίνεται ως απαραίτητη για την απόδοση του περιεχομένου των εν λόγω εννοιών η παράθεση των ελληνικών όρων, ή η περιφραστική απόδοση των αγγλικών όρων στην ελληνική. Χρήσιμη θεωρήθηκε, επίσης, η παράθεση στην παρούσα μελέτη παραρτήματος επεξήγησης τεχνικών όρων, (βλ. Παράρτημα Termini Tecnici).

9. Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Γ. Γεωργιάδης, η εν λόγω διάκριση αποκτά ιδιαίτερη νομική σημασία αναφορικά με τη δυνατότητα έγγραφης ανταλλαγής πληροφοριών που αφορούν τη σύμβαση, τη δυνατότητα εκπλήρωσης των εκατέρωθεν παροχών «χέρι με χέρι», τη δυνατότητα άσκησης του δικαιώματος υπαναχώρησης, στην περίπτωση καταναλωτικών συμβάσεων, βλ. Γ. Γεωργιάδης, Η σύναψη συμβάσεως μέσω του Διαδικτύου, 2003, σελ. 28. Επίσης, σχετικά με τη δυσκολία φορολόγησης των ηλεκτρονικών on-line συμβάσεων, κυρίως διότι στο Διαδίκτυο απουσιάζουν τα απαραίτητα στοιχεία της εδαφικότητας και της υλικότητας, στα οποία βασίζεται η φορολογική νομοθεσία, βλ. *Καράκωστα*, Δίκαιο και Internet, 2003, σελ. 242 επ, ο οποίος παραθέτει ενδιαφέρουσες απόψεις για την αντιμετώπιση του εν λόγω ζητήματος, διατυπωμένες από αλλοδαπές νομοθεσίες και θεωρίες.

10. Ως χαρακτηριστική παροχή νοείται η παροχή που προσδιορίζει το είδος τη σύμβασης, η οποία, κατά κανόνα, συνιστά την αντιπαροχή της χρηματικής παροχής,

Αντίθετα, στις συμβάσεις σε απ' ευθείας σύνδεση, τόσο η σύναψή τους, όσο και η εκπλήρωση της χαρακτηριστικής παροχής διενεργούνται ηλεκτρονικά, και, συνήθως, ολόκληρη η συναλλακτική σχέση εκδηλώνεται και ολοκληρώνεται με ηλεκτρονικά μέσα.¹¹ Αυτονόητο είναι, ότι η on-line σύμβαση προϋποθέτει ως αντικείμενο της χαρακτηριστικής παροχής αγαθό ή υπηρεσία, τα οποία δύναται να λάβουν τη μορφή ηλεκτρονικά διαβιβάσιμων πληροφοριών, να αποκτήσουν, δηλαδή, ψηφιακή μορφή.¹²⁻¹³

Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί, ότι η καταβολή της χρηματικής αντιπαροχής καθίσταται εφικτή με ηλεκτρονικά μέσα, τόσο στις off-line, όσο και στις on-line συμβάσεις. Πέραν της δυνατότητας πληρωμής μέσω πιστωτικής κάρτας, η οποία διενεργείται με κοινοποίηση των στοιχείων της στον αντισυμβαλλόμενο, έχουν αναπτυχθεί πρόσφατα νέες μέθοδοι ηλεκτρονικής πληρωμής μέσω εντολής μεταφοράς κεφαλαίων μεταξύ τραπεζικών λογαριασμών, ή μέσω του αποκαλούμενου ηλεκτρονικού χρήματος (e-money).¹⁴

δηλαδή τη μη χρηματική παροχή, π.χ. η παροχή του προμηθευτή αγαθού ή του παρόχου υπηρεσιών, i.a. ΑΠ (Α' ΠολΤμ) 1252/2005, σε ηλ. ΤΝΠ του ΔΣΑ (www.dsanet.gr), ΠολΠρωτΘεσ 22513/2003, σε Αρμ 2003, σελ. 1802, και 24779/1996, σε Αρμ 1997, σελ. 1272, ΜονΠρωτΑθ 6780/2001, σε ΔΕΕ 2001, σελ. 894.

11. Η έναρξη της συναλλακτικής επαφής μεταξύ των συμβαλλομένων δύναται να πραγματοποιηθεί ηλεκτρονικά, λ.χ. μέσω της αποστολής μηνύματος ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (e-mail), ή το αντίτιμο της χαρακτηριστικής παροχής να καταβληθεί με ηλεκτρονικά μέσα πληρωμής, λ.χ. μέσω γνωστοποίησης στοιχείων πιστωτικής κάρτας, με αντίστοιχη εντολή προς χρέωσή της, ή μέσω σχετικής χρέωσης του τηλεφωνικού λογαριασμού, εφόσον η διαδικτυακή σύνδεση πραγματοποιείται μέσω τηλεφωνικής γραμμής. Οι εν λόγω δυνατότητες, ωστόσο, αν και αποτελούν συνήθη πρακτική, δεν αποτελούν ουσιώδη στοιχεία, για να χαρακτηριστεί μία συναλλαγή ως on-line.

12. Η εννοιολογική διάκριση μεταξύ συμβάσεων off-line και on-line αποτυπώνεται ευκρινώς στην ιταλική νομική ορολογία, στην οποία οι πρώτες αποκαλούνται «ηλεκτρονικές» ή «τηλεματικές», και οι δεύτερες «πληροφορικές» ή «ψηφιακές» συμβάσεις, βλ. ειδικ. *Di Salvatore*, I contratti informatici, 2000, σελ. 67 επ, *Sarzana di S. Ippolito*, I contratti di internet e del commercio elettronico, 2001, σελ. 2 επ, V. Frosini, Telematica ed informatica giuridica, σε Enc. Dir., XLIV, 1992, σελ. 60, *Finocchiaro* σε *F. Galgano*, I contratti informatici, σε Tratt dir. comm. e dir. pubbl. dell' econ. 1997, σελ. 15 επ.

13. Για χαρακτηριστικές μορφές on-line και off-line συμβάσεων, και σχετικά παραδείγματα γίνεται λόγος κατωτέρω, υπό II Γ 2.

14. Το ηλεκτρονικό χρήμα, γνωστό στη διαδικτυακή ορολογία και ως e-money, cybercoins, cybermoney, ή digital cash, συνιστά ηλεκτρονικές μονάδες υπό μορφή λογισμικού, οι οποίες βρίσκονται στη μνήμη του η/υ και αποκτώνται έναντι χρηματικού ανταλλάγματος, κατόπιν σχετικής σύμβασης με την τράπεζα που χρεώνει το λογαριασμό του διαδικτυακού χρήστη. Στην πράξη ο χρήστης προπληρώνει με ηλεκτρονικά μέσα ορισμένη αξία ηλεκτρονικού χρήματος (π.χ. μέσω μηνύματος e-mail, ή γραπτού τηλεφωνικού μηνύματος), ή παρέχει εντολή στην τράπεζα να χρεώσει το λογαριασμό του, αποκτώντας αντίστοιχη πίστωση του ηλεκτρονικού λογαριασμού του. Ειδικ. για το e-money βλ. *Βασιλόπουλο* σε *Δούβλη/Μπώλο*, Δίκαιο προστασίας καταναλωτών, τ. I, 2008, σελ. 688.

Σύμφωνα με τους ορισμούς, οι οποίοι διατυπώθηκαν από τον κοινοτικό¹⁵ και, ακολούθως, από τον εθνικό νομοθέτη,¹⁶ η «υπηρεσία της κοινωνίας της πληροφορίας», είδος της οποίας αποτελεί το ΗΕ, συνίσταται στην εξ αποστάσεως παροχή υπηρεσιών, με ηλεκτρονικά μέσα, κατόπιν σχετικού αιτήματος του αποδέκτη της υπηρεσίας, και, κατά κανόνα, έναντι αμοιβής. Αποκλείονται, κατ' αυτόν τον τρόπο, από την εν λόγω έννοια, και κατ' επέκταση από το πεδίο εφαρμογής των κυριότερων σχετικών νομοθετημάτων, αρκετές μορφές του ΗΕ, μεταξύ των οποίων και οι συναλλαγές σε μη απ' ευθείας σύνδεση (off-line).¹⁷ Εντούτοις, φαίνεται ορθότερη η άποψη, κατά την οποία οι ανωτέρω περιοριστικά διατυπωμένοι ορισμοί, θα υποστούν μελλοντική διεύρυνση στην πράξη βάσει τεολογικών κριτηρίων.¹⁸ Εξάλλου, ο αποκλεισμός ορισμένων ειδών ΗΕ από το πεδίο εφαρμογής των προαναφερομένων διατάξεων καταδεικνύει απλώς τη σχετική απροθυμία, ενδεχομένως και αδυναμία, για ομοιόμορφη και συνολική ρύθμιση του ΗΕ, ενώ ως νομοθετική επιλογή, δε δύναται να περιορίσει ουσιαστικά το περιεχόμενο της ευρύτατης και συνεχώς διαμορφούμενης έννοιάς του.

ii. Το Διαδίκτυο ως πεδίο συναλλαγών

Ήδη από τη δεκαετία του 1960 το Υπουργείο Εθνικής Αμύνης των Η.Π.Α., επιθυμώντας να εξασφαλίσει τη μόνιμη και σταθερή επικοινωνία μεταξύ των η/υ των ενόπλων δυνάμεων, δημιούργησε ένα ηλεκτρονικό δίκτυο σύνδεσης με την κωδική ονομασία ARPANet (Advanced Research Project Agency Network). Ανάλογο εγχείρημα πραγματοποιήθηκε αργότερα στο ίδιο κράτος από ορισμένα πανεπιστήμια, τα οποία ανέπτυξαν το δίκτυο CSNet (Computer Science Research Network), για επιστημονικούς ερευνητικούς σκοπούς. Κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970 τα εν λόγω δίκτυα ενοποιήθηκαν, και με την ενσωμάτωση

15. Βλ. άρθρο 2 στοιχ. β' Οδηγίας 2000/31/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 8.6.2000 (ΕΕ L 178, 17.7.2000), αποκαλούμενης «Οδηγίας για το Ηλεκτρονικό Εμπόριο», το οποίο αναφέρεται σε «φορέα παροχής υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας». Για τον ορισμό της «υπηρεσίας της πληροφορίας» η συγκεκριμένη Οδηγία παραπέμπει στη διάταξη του άρθρ. 1 § 2 Οδηγ. 1998/34/EK (ΕΕ L 204/37, 21.7.1998).

16. Το άρθρο 1 στοιχ. α' π.δ. 131/2003 (ΦΕΚ/Α'/116/16.5.2003) παραπέμπει περαιτέρω στο άρθρο 2 του π.δ. 39/2001 (ΦΕΚ/Α'/28/20.2.2001), το οποίο ως επιλογή θεωρεί τη συγκεκριμένη παραγγελία εκ μέρους του αποδέκτη. Η Οδηγία 2000/31/EK μεταφέρθηκε στην ελληνική νομοθεσία με το π.δ. 131/2003 με σχετική καθυστέρηση, και για το λόγο αυτό με αναδρομική ισχύ.

17. Υπ' αριθμ. 18 αιτιολ. σκέψη Οδηγίας 2000/31/EK.

18. Γ. Γεωργιάδης, όπ.π. (2003), σελ. 219, υπ' αριθμ. 11 υποσημ.

του NSFNet (National Science Foundation Network)¹⁹ προέκυψε το Διαδίκτυο με τη σύγχρονη δομή του, ή Internet κατά την αυθεντική ορολογία (INTERconnected NETworks).

Το Διαδίκτυο αποτελεί ένα παγκόσμιο δίκτυο σύνδεσης ηλεκτρονικών υπολογιστών (εφ' εξής η/υ), ή δικτύων η/υ, μέσω του οποίου επιτυγχάνεται η μεταξύ τους επικοινωνία και ανακοίνωση ψηφιακών πληροφοριών.²⁰ Ως η/υ δε νοείται απαραίτητα ο προσωπικός υπολογιστής (Personal/Computer) στη συνήθη μορφή του, αλλά οιαδήποτε ηλεκτρονική συσκευή δύναται να συνδεθεί και να επικοινωνήσει ηλεκτρονικά με άλλες, όχι κατ' ανάγκη όμοιες, ηλεκτρονικές συσκευές,²¹ π.χ. φορητοί η/υ, ηλεκτρονικές συσκευές που συνδέονται δικτυακά με κεντρική μονάδα η/υ, όπως οι εκτυπωτές ή τα φωτοτυπικά μηχανήματα, συσκευές κινητής τηλεφωνίας, κ.λπ.²² Κατ' αυτόν τον τρόπο, κάθε χρήστης η/υ με τη βοήθεια του κατάλληλου εξοπλισμού συνδέεται μέσω Διαδικτύου με όλους τους υπολοίπους συνδεδεμένους η/υ, και επικοινωνεί άμεσα με αυτούς, ανταλλάσσοντας ψηφιοποιημένες πληροφορίες.²³ Σε αντίθεση, δηλαδή, προς τις

19. Η ονομασία του εν λόγω δικτύου προέρχεται από το δημιουργό του, το Εθνικό Ίδρυμα Επιστημών των Η.Π.Α. (National Science Foundation). Για την ιστορική εξέλιξη του Διαδικτύου βλ. i.a. *Καράκωστα*, ό.π.π. (2003), σελ. 4 επ.

20. Ως ψηφιακή πληροφορία νοείται η ψηφιακά κωδικοποιημένη πληροφορία. Ένα γραπτό κείμενο, ένα ηχητικό αρχείο, ή μία εικόνα λ.χ. δεν αποστέλλονται ηλεκτρονικά με τη συνήθη μορφή τους. Κατ' αρχάς ψηφιοποιούνται, ώστε να καταγραφούν στη μνήμη του η/υ και να τύχουν σχετικής επεξεργασίας. Εν συνεχεία, σε αλγοριθμική μορφή ανακοινώνονται σε συνδεδεμένους η/υ, οι οποίοι τα αποκρυπτογραφούν και τα παρουσιάζουν στην ψηφιακή μορφή τους στο χρήστη (π.χ. εικόνα προβαλλόμενη στην οθόνη του η/υ). Τέλος, είναι δυνατή η αποψηφιοποίηση των εν λόγω πληροφοριών, μέσω ειδικού υλικοτεχνικού εξοπλισμού (π.χ. εκτύπωση εικόνων και κειμένων σε χαρτί, ηχητική αναπαραγωγή μουσικών αρχείων κ.ο.κ.).

21. Ο νομικός χαρακτηρισμός της λειτουργίας των η/υ δεν αποτελεί εύκολο ζήτημα, λόγω της πολυπλοκότητάς της. Σε αυτήν οφείλεται και η απόδοση διαφορετικού περιεχομένου στην έννοια του η/υ σε ορισμένες γλώσσες. Ο όρος «computer», όμοιος με τον «υπολογιστή» της ελληνικής, υποδηλώνει μόνον τη δυνατότητα υπολογισμού, ο όρος «ordinateur» τη δυνατότητα ταξινόμησης, οι όροι «elaboratore» και «Verarbeitungsapparat» τη δυνατότητα ανάλυσης και σύνθεσης, βλ. *Borruso*, *Informatica Giuridica*, σε *Enc. Dir.*, Agg. I, 1997, σελ. 642.

22. Η διαδικτυακή σύνδεση παρέχεται από τους επονομαζόμενους φορείς παροχής υπηρεσιών πρόσβασης (service providers). Αυτοί αναλαμβάνουν να συνδέσουν τους η/υ των πελατών τους, οι οποίοι συνιστούν το δίκτυο του εκάστοτε παρόχου, με τα δίκτυα άλλων παρόχων διεθνώς. Στην Ελλάδα οι πρώτες διαδικτυακές συνδέσεις πραγματοποιήθηκαν στα τέλη της δεκαετίας του 1980 για λογαριασμό του Εθνικού Κέντρου Έρευνας Φυσικών Επιστημών «Δημόκριτος» και του «Ινστιτούτου Τεχνολογικής Έρευνας» του Πανεπιστημίου Κρήτης, ενώ ο πρώτος ιδιωτικός φορέας παροχής διαδικτυακών υπηρεσιών ιδρύθηκε το έτος 1994. Για το ρόλο των service providers ως μεσαζόντων κατά τη διαπραγμάτευση συμβάσεων βλ. κατωτ. υπό II Α 4.

23. Η διαδικτυακή σύνδεση του η/υ δύναται να πραγματοποιηθεί μέσω της παραδοσιακής τηλεφωνικής γραμμής, με τη βοήθεια ενός modem, μέσω μικροκυμάτων, δορυφόρων, ή ειδικών δικτύων, τοπικά περιορισμένης (Local Access Network-LAN), ή ευρύτερης εμβέλειας (Wide Area Network-WAN), ενσυρμάτων ή ασυρμάτων. Η εν λόγω δυνατότητα ασύρματης διαδικτυακής σύνδεσης, ακόμη και μέσω συσκευών κινητής τηλεφωνίας, δημιουργεί σημαντικά νομικά ζητήματα κυρίως αναφορικά με τον τόπο σύνδεσης και την ταυτότητα του χρήστη.

κοινές συνδέσεις η/υ, οι οποίες πραγματοποιούνται μέσω κλειστών δικτύων, το Διαδίκτυο συνιστά ανοικτό δίκτυο, ελευθέρως προσβάσιμο από οποιονδήποτε η/υ.²⁴⁻²⁵

Οι προαναφερθείσες τεχνολογικές δυνατότητες, σε συνδυασμό με την ευρύτατη πλέον χρήση της ηλεκτρονικής τεχνολογίας, έχουν μετατρέψει το Διαδίκτυο από ένα απλό μέσο σύνδεσης, σε έναν πραγματικό «ψηφιακό τόπο επικοινωνίας».²⁶ Από νομικής άποψης η εν λόγω διάκριση παρουσιάζει ιδιαίτερη σημασία, καθότι, όπως θα διαπιστωθεί και αναλυθεί εν συνεχεία, ο χρήστης η/υ δεν επιλέγει να συνδεθεί διαδικτυακά με συγκεκριμένους εκ των προτέρων γνωστούς η/υ και προς ορισμένο σκοπό, όπως συμβαίνει λ.χ. στην περίπτωση των κλειστών δικτυακών συνδέσεων, αλλά εισέρχεται, πολλές φορές χωρίς προκαθορισμένο σκοπό, σε έναν αχανή κοινό τόπο ανακοίνωσης αναρίθμητων ηλεκτρονικών πληροφοριών, με συχνά αγνώστους αποστολείς και παραλήπτες.²⁷ Δε θα εμπεριείχε ίχνος υπερβολής ή λογοπαιγνίου η διαπίστωση,

24. Λόγω της ελεύθερης πρόσβασης στο Διαδίκτυο, ο συνδεόμενος χρήστης δε δύναται να επιλέξει συγκεκριμένους η/υ με τους οποίους επιθυμεί να συνδεθεί, καθώς και να αποκλείσει σε άλλους χρήστες να συνδεθούν με τον ίδιο. Η εν λόγω δυνατότητα παρέχεται μόνον στα κλειστά δίκτυα (π.χ. τραπεζικά δίκτυα), στα οποία, επιλέγονται ρητώς από το χρήστη οι η/υ, με τους οποίους θα πραγματοποιηθεί η επιθυμητή σύνδεση, ενώ η πρόσβαση σε κλειστό δίκτυο πραγματοποιείται, συνήθως, από αναγνωρισμένους η/υ (κατονομαζόμενους χρήστες, κατόχους usernames, π.χ. η/υ 1, η/υ 2, κ.ο.κ.), με την πληκτρολόγηση ορισμένου κωδικού πρόσβασης (password), καθώς και με τη βοήθεια προαπαιτούμενου λογισμικού. Σχετικά με το χαρακτήρα του Διαδικτύου ως «ανοιχτού δικτύου» βλ. *Καράκωστα*, όπ.π., σελ. 2 επ, *Tosi, Il contratto virtuale*, 2005, σελ. 14 επ.

25. Η ελευθερία πρόσβασης στο «ανοικτό» Διαδίκτυο δε συνεπάγεται την ελεύθερη πρόσβαση στο σύνολο των πληροφοριών, οι οποίες φυλάσσονται στη μνήμη ενός η/υ. Αντιθέτως, ο χρήστης συνδεδεμένου η/υ επιλέγει τα στοιχεία, τα οποία θα κοινοποιήσει ο ίδιος (διαδικασία «push»), ή θα καταστήσει προσβάσιμα στη διαδικτυακή κοινότητα, και τα οποία θα αποκτηθούν από τρίτους χρήστες με πρωτοβουλία τους (διαδικασία «pull»).

26. Αντίθετη η άποψη των Γ. Γεωργιάδη, και D. Rosenthal, σύμφωνα με την οποία το διαδίκτυο αποτελεί μέσον επικοινωνίας, και όχι κάποιον «εικονικό τόπο», βλ. *Γ.Γεωργιάδη* (2003) σελ. 13, και, κατά παραπ., *Rosenthal, Internet-Schöne neue Welt?*, 1999, σελ. 21. Ωστόσο, η εν λόγω άποψη διατυπωμένη ήδη από δεκαετίας, βασίζεται κυρίως σε τεχνολογικά κριτήρια, εξομοιώνοντας κατ' ουσία τη δικτυακή με τη διαδικτυακή σύνδεση. Παρότι το Διαδίκτυο αποτελείται από μεταξύ τους συνδεδεμένα δίκτυα, το εύρος του και οι σύγχρονοι τρόποι χρήσης του επιβεβαιώνουν, ότι οι διαδικτυακοί χρήστες δε «συνδέονται» απλώς μεταξύ τους, αλλά «εισέρχονται» σ' έναν ψηφιακό τόπο διαρκούς λειτουργίας. Επίσης, η άποψη του Rosenthal, σύμφωνα με την οποία «το Διαδίκτυο είναι εξίσου άχρηστο, όπως το τηλέφωνο, εάν δεν υπάρχει κάποιος να σηκώσει το ακουστικό στην άλλη άκρη της γραμμής», βλ. Rosenthal (1999), σελ. 21, αν και ορθή από τεχνολογικής άποψης, δεν επαληθεύεται πλέον από τα πρόσφατα στοιχεία περί του συνολικού αριθμού των διαδικτυακών χρηστών παγκοσμίως και της συχνότητας διαδικτυακής χρήσης. Σύμφωνα με αξιόπιστες μετρήσεις, ο συνολικός αριθμός των χρηστών Internet υπολογίζεται για το έτος 2006 σε 1.080.000.000 άτομα, βλ. ιστοσελ. www.eMarketer.com, (ημ/νία τελευτ. επίσκ. ιστοσελ. 13.7.2008).

27. Η εν λόγω διάκριση αφορά κυρίως στα νομικώς ενδιαφέροντα κίνητρα χρήσης του Διαδικτύου. Ο διαδικτυακός χρήστης, αγνοώντας με ποιους και πόσους η/υ θα συνδεθεί, κυρίως δε, ποιες πληροφορίες θα λάβει, θεωρείται εν δυνάμει πομπός και αποδέκτης οιασδήποτε πληροφορίας, η οποία ανακοινώνεται προς αόριστο αριθμό προσώπων και «κυκλοφορεί» στο διαδίκτυο. Αντιθέτως, η λειτουργία των κοινών δικτύων η/υ βασίζεται

ότι δε λειτουργεί πλέον το Διαδίκτυο ως μέσο σύνδεσης η/υ, αλλά οι η/υ ως μέσα σύνδεσης στο Διαδίκτυο.

iii. Συναλλαγές μέσω κλειστών δικτύων - EDI

Η ηλεκτρονική και η διαδικτυακή σύμβαση²⁸ δεν ταυτίζονται κατ' ανάγκη ως έννοιες. Το Διαδίκτυο, ως δημόσιο και ελευθέρως προσβάσιμο δίκτυο η/υ, θεωρείται απρόσφορο μέσο για ορισμένα είδη συναλλαγών και εν γένει επικοινωνίας, οι οποίες παρουσιάζουν την ανάγκη προστασίας από μη εξουσιοδοτημένη πρόσβαση. Η άμεση και ταχεία ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ προκαθορισμένων η/υ κατά τρόπο ασφαλή και εμπιστευτικό, η οποία απαιτείται στην επιχειρηματική πρακτική, δεν εξυπηρετείται αποκλειστικά και μόνο μέσω διαδικτυακών συνδέσεων. Ήδη από τη δεκαετία του 1980 έχει καθιερωθεί η ηλεκτρονική ανταλλαγή δεδομένων μέσω ιδιωτικών δικτύων σύνδεσης η/υ, με σκοπό τη διενέργεια συναλλαγών και εν γένει επικοινωνίας μεταξύ κλειστού κύκλου προσώπων.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα κλειστού δικτύου σύνδεσης και ηλεκτρονικής διαβίβασης πληροφοριών αποτελεί το σύστημα EDI (Electronic Data Interchange), μέσω του οποίου «διαβιβάζονται δεδομένα δομημένα με προσυμφωνημένο τρόπο μηνύματος μεταξύ συστημάτων πληροφόρησης δια ηλεκτρονικών μέσων».²⁹ Το εν λόγω σύστημα λειτουργεί ως εξής: οι συναλλασσόμενοι αρχικά συνάπτουν μεταξύ τους μία σύμβαση πλαίσιο (interchange agreement), δυνάμει της οποίας υπάγονται στο EDI, καθορίζοντας τους όρους της μεταξύ τους ηλεκτρονικής επικοινωνίας.³⁰ Εν συνεχεία, ανταλλάσσουν μέσω δικτυακά συνδεδεμένων η/υ τυποποιημένα μηνύματα, τα οποία περιέχουν τις σχετικές δηλώσεις βούλησης, π.χ. πρόταση, αποδοχή κ.ο.κ., και τα οποία αποκωδικοποιούνται σύμφωνα με την αρχική συμφωνία.³¹

ακριβώς στο ότι τα μέλη τους είναι, κατά κανόνα, εκ των προτέρων γνωστά, όπως επίσης και το είδος των ανταλλασσόμενων πληροφοριών.

28. Η διάκριση μεταξύ εν γένει ηλεκτρονικών και διαδικτυακών συμβάσεων έχει οδηγήσει στη δημιουργία αντίστοιχης διάκρισης στη διαδικτυακή ορολογία μεταξύ ηλεκτρονικού και διαδικτυακού εμπορίου (electronic commerce, ή e-commerce, και internet commerce, ή i-commerce).

29. Βλ. επίσημους ορισμούς του Άρθρου 1 του Ευρωπαϊκού προτύπου σύμβασης EDI-European Model EDI Agreement (ΕπΕφ ΕΕ L 338/98, 28.12.1994) και της οικονομικής επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την Ευρώπη.

30. Η αρχική σύμβαση πλαίσιο κατά κανόνα αφορά, αφ' ενός τους όρους επικοινωνίας, π.χ. τη σημασία κάθε συμβόλου, το οποίο θα περιέχεται στα ηλεκτρονικά μηνύματα, και αφ' ετέρου τη συνολική διαδικασία σύναψης της ηλεκτρονικής σύμβασης, όπως π.χ. το χρόνο σύναψής της, το χρόνο περιέλευσης ενός μηνύματος στον αποδέκτη του, ζητήματα απόδειξης, κ.λπ. Πρόκειται κατ' ουσία για σύμβαση «ηλεκτρονικής επικοινωνίας».

31. Αποσκοπώντας στη δημιουργία ενός ενιαίου παγκόσμιου κώδικα επιχειρηματικής ηλεκτρονικής επικοινωνίας, ο ΟΗΕ δημιούργησε το UN/EDIFACT, το οποίο αποτελεί μία τυποποιημένη διαδικασία ηλεκτρονικής ανταλλαγής δηλώσεων βουλήσεως, και

Αυτονόητο είναι, ότι η εν λόγω μέθοδος ηλεκτρονικής επικοινωνίας και συναλλαγής διαφέρει ουσιωδώς από το διαδικτυακό ηλεκτρονικό εμπόριο. Η διαδικασία σύναψης συμβάσεων μέσω του συστήματος EDI, ή παρεμφερούς δομής και λειτουργίας δικτύων, εκδηλώνεται εντός των πλαισίων μίας ήδη υπάρχουσας συναλλακτικής σχέσης, μεταξύ ορισμένων συμβαλλομένων, και βασιζόμενη σε προσυμφωνηθέντες κανόνες.³² Αντίθετα, στην περίπτωση της σύναψης συμβάσεων μέσω Διαδικτύου, η συναλλακτική σχέση, από την έναρξή της έως και την ενδεχόμενη σύναψη ηλεκτρονικής σύμβασης, δύναται να εκδηλωθεί κατά τρόπο αυθόρμητο, εκτός προδιαγεγραμμένων από τα συμβαλλόμενα μέρη πλαισίων, και ως εκ τούτου, χρίζει ιδιαίτερης νομικής ρύθμισης.³³

Η περαιτέρω ανάλυση της έννοιας των συμβάσεων, οι οποίες καταρτίζονται μέσω κλειστών δικτύων, και η λεπτομερής εξέταση των σχετικών νομικών ζητημάτων, εκφεύγουν των θεματικών ορίων της παρούσας μελέτης. Παρά το έντονο επιστημονικό ενδιαφέρον που προκαλεί η προηγούμενη της σύναψής τους διαπραγματευτική διαδικασία, δε δύναται αυτή να ενταχθεί στην έννοια των προσυμβατικών διαπραγματεύσεων και το πεδίο εφαρμογής των σχετικών νομικών διατάξεων, καθότι η προϋφισταμένη συμβατική σχέση, βάσει της οποίας οι εν λόγω συμβάσεις καταρτίζονται και λειτουργούν, διέπει, συν τοις άλλοις, και το προσυμβατικό τους στάδιο.³⁴ Έτσι, κατά νομική ακριβολογία, ως ηλεκτρονικές διαπραγματεύσεις νοούνται μόνον οι διενεργούμενες μέσω Διαδικτύου, οι οποίες αποτελούν και το αντικείμενο της παρούσας έρευνας.

iv. Η διαπραγμάτευση συμβάσεων και ο ρόλος της πληροφορικής

Η διαπραγμάτευση, ως επικοινωνιακή διαδικασία, συνιστά βασική πτυχή κάθε δραστηριότητας μεταξύ των μελών ενός κοινωνικού συνόλου, τόσο σε επίπεδο ατομικό, όσο και σε ευρύτερα πλαίσια, π.χ. μεταξύ νομικών προσώπων,

καθιερώνει συγκεκριμένους όρους επικοινωνίας με προκαθορισμένη σημασία. Προς τον ίδιο σκοπό και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή δημιούργησε το European Model EDI Agreement.

32. Χαρακτηριστικό παράδειγμα συστήματος EDI αποτελεί το δίκτυο δεδομένων «Hellasrac» του ΟΤΕ, μέσω του οποίου διενεργούνται συναλλαγές με επαγγελματίες.

33. Με σκοπό να μειωθεί το κόστος συντήρησης και λειτουργίας του συστήματος EDI, καθιερώθηκε πρόσφατα ένα σύγχρονο πρότυπο επικοινωνίας, το αποκαλούμενο Web-EDI. Στο εν λόγω σύστημα ανταλλάσσονται τυποποιημένες ηλεκτρονικές δηλώσεις βουλήσεως, όπως ακριβώς στην περίπτωση του EDI, η επικοινωνία των μερών, όμως, διενεργείται μέσω του οικονομικότερου στη χρήση Διαδικτύου.

34. Εφόσον η εξέλιξη της διαπραγματευτικής διαδικασίας ρυθμίζεται συμβατικά, δε δύναται να γίνει λόγος για προσυμβατικές υποχρεώσεις, i.e. *Καμπίσης*, Περί της προσυμβατικής ευθύνης, 1960, σελ. 80 επ. Ειδικ. για τη σύμβαση για τις διαπραγματεύσεις βλ. *Απ. Γεωργιάδη*, Γενικές Αρχές του Αστικού Δικαίου, 2002, σελ. 456 και 437 επ.

κρατών, διεθνών οργανισμών, κ.λπ.,³⁵ εκφράζοντας την προσπάθεια εξισορρόπησης αλληλοσυγκρουόμενων συμφερόντων, με σκοπό την επίτευξη κοινώς αποδεκτής συμφωνίας.

Υπό το πρίσμα της νομικής επιστήμης οι διαπραγματεύσεις κατά το προσυμβατικό στάδιο αποτελούν εξειδίκευση της συμβατικής ελευθερίας,³⁶ και, ειδικότερα, εκδήλωση της δυνατότητας του ατόμου να διαπλάθει το περιεχόμενο της σύμβασης, διαμορφώνοντας, κατ' αυτόν τον τρόπο, τις έννομες σχέσεις του κατά τη βούλησή του.³⁷ Σύμφωνα με τις σύγχρονες δικαιοϊκές αντιλήψεις, η σύμβαση λειτουργεί ως μέσο ατομικής και κοινωνικής αποτελεσματικότητας, και αποκτά νομική δεσμευτικότητα, μόνον όταν το περιεχόμενό της έχει συγκαθοριστεί ελεύθερα από τα συμβαλλόμενα μέρη. Κατά συνέπεια, το προσυμβατικό στάδιο αποκτά ιδιαίτερη σημασία για την προοικονόμηση της συμβατικής σχέσης, και σε αυτό θα ανατρέξει ο εφαρμοστής του δικαίου, με σκοπό να συναγάγει τα απαραίτητα για την εξέλιξή της συμπεράσματα. Καθοριστική αποδεικνύεται, επίσης, η οικονομική λειτουργία των διαπραγματεύσεων. Η μεγιστοποίηση της ατομικής, και κατ' επέκταση της κοινωνικής, ωφέλειας, στην οποία αποσκοπεί η επιδιωκόμενη συμφωνία των διαπραγματευομένων, εκδηλώνεται, ως τάση, για πρώτη φορά κατά το προσυμβατικό στάδιο. Επομένως, οι διαπραγματεύσεις αποτελούν κατά κυριολεξία προστάδιο, όχι μόνον από χρονικής, αλλά και από ουσιαστικής άποψης, συνθέτοντας το πλαίσιο, εντός του οποίου θα αναπτυχθεί το περιεχόμενο της σύμβασης.

Ειδικότερα, αναφορικά με τη σύναψη διαδικτυακών συμβάσεων, η χρήση ηλεκτρονικών μέσων κατά τη δημιουργία της συναλλακτικής σχέσης και τη διεξαγωγή των διαπραγματεύσεων, έως και την ολοκλήρωσή τους, αποτελεί κοινό παρανομαστή για κάθε είδος σύμβασης, ανεξαρτήτως του τρόπου εκτέλεσής της. Δεδομένης και της ευρύτατης διάδοσης της ψηφιακής τεχνολογίας

35. Σύμφωνα με τον ορισμό του G. Richard Shell, «η διαπραγμάτευση είναι μια επικοινωνιακή διαδικασία, η οποία λαμβάνει χώρα όποτε θέλουμε κάτι από κάποιον ή κάποιος άλλο άτομο θέλει κάτι από εμάς», Shell, *Bargaining for advantage- Negotiation Strategies for Reasonable People*, 1999, σελ. 6. Σχετικά με τη σημασία των διαπραγματεύσεων στη σύγχρονη εποχή βλ. *Fisher/Ury - Getting to yes- Negotiating and agreement without giving in*, 1991, σελ. 14.

36. Η ελευθερία των συμβάσεων, η οποία θεμελιώνεται νομοθετικά στο άρθρ. 361 ΑΚ, αποτελεί τη σημαντικότερη εκδήλωση της αρχής του αυτοπροσδιορισμού του ατόμου και, ειδικότερα, της ιδιωτικής αυτονομίας. Κατοχυρώνεται συνταγματικά στο άρθρο 5 § 1 Συντ. 75/86/01, όπου προβλέπεται και ο τριπλός περιορισμός της άσκησής της, η οποία δεν πρέπει να προσβάλλει δικαιώματα τρίτων, το Σύνταγμα και τα χρηστά ήθη.

37. Η συμβατική ελευθερία διακρίνεται, κατ' αρχήν, από πλευράς περιεχομένου σε ελευθερία σύναψης και ελευθερία διάπλασης του περιεχομένου της σύμβασης, *Παπανικολάου*, *Περί των ορίων της προστατευτικής παρεμβάσεως του δικαστή στη σύμβαση*, 1991, σελ. 81 επ.

και της αδιαμφισβήτητης συμβολής της στο συναλλακτικό τομέα, παρουσιάζει έντονο νομικό ενδιαφέρον η ανάλυση της έννοιας της ηλεκτρονικής διαπραγμάτευσης, και η διερεύνηση των ιδιαιτεροτήτων της νομικής της ρύθμισης, σε σχέση προς το προσυμβατικό στάδιο των «παραδοσιακών» συμβάσεων.

Ι. ΕΝΝΟΙΑ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΩΝ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΩΝ

Α.ΕΝΑΡΞΗ ΤΩΝ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΩΝ

1. Η συναλλακτική επαφή ως τρόπος έναρξης του σταδίου των διαπραγματεύσεων

1.1. Έννοια συναλλακτικής επαφής

Η χρονική οριοθέτηση του σταδίου των διαπραγματεύσεων δεν προβλέπεται ρητώς από τις σχετικές διατάξεις του ΑΚ.³⁸ Όσον αφορά την ολοκλήρωση του προσυμβατικού σταδίου, είναι αυτονόητο, ότι επέρχεται, κατ' αρχάς, κατά τη συμβατική δέσμευση των διαπραγματευομένων. Επίσης, η διαπραγματευτική διαδικασία παύει εν τοις πράγμασι, όταν διαπιστωθεί από τα διαπραγματευόμενα μέρη η αντικειμενική αδυναμία ολοκλήρωσής της.³⁹ Το χρονικό σημείο, όμως, έναρξης των διαπραγματεύσεων δεν είναι εξίσου ευδιάκριτο. Γίνεται γενικά δεκτό, ότι η είσοδος στο προσυμβατικό στάδιο σημειώνεται με την καθ' οιονδήποτε τρόπο εκδήλωση ενδιαφέροντος προς σύναψη σύμβασης.⁴⁰ Ωστόσο, κατά την κρατούσα στη θεωρία και τη νομολογία άποψη, η οποία προβαίνει σε μία ευρύτερη θεώρηση του σταδίου των διαπραγματεύσεων, δεν απαιτείται απαραίτητα συγκεκριμένο ενδιαφέρον για κατάρτιση ορισμένης σύμβασης, αλλά η ύπαρξη κοινωνικής επαφής στα πλαίσια μίας συναλλακτικής σχέσης με ενδεχόμενη δυνατότητα σύναψης σύμβασης.⁴¹ Η έναρξη των διαπραγματεύσεων σημειώνεται με τη συναλλακτική επαφή, ως συναλλακτική δράση, η οποία τείνει στη δημιουργία, ή τη διερεύνηση της

38. Άρθρα 197, 198 ΑΚ.

39. Ι.α., ΑΠ (Α' ΠολΤμ) 12/2006, σε ηλ. ΤΝΠ του ΔΣΑ, ΑΠ (Α' ΠολΤμ) 261/1996 σε ΕλλΔνη 1996, σελ. 1560.

40. Οι διαπραγματεύσεις διενεργούνται με έγγραφο ή προφορικό τρόπο, ακόμη και στις περιπτώσεις των τυπικών συμβάσεων, για τις οποίες απαιτείται η τήρηση ορισμένου νομίμου ή δικαιοπρακτικού τύπου *ad solemnitatem*, βλ. ειδικ. *Βρέλλη* σε *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο*, Κατ' άρθρον ερμηνεία ΑΚ, 1997, άρθρ. 158, σημ. 7.

41. Βλ. *Απ. Γεωργιάδη* (2002), σελ. 452, *Παπαντωνίου*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 1983, σελ. 342, *Σημαντήρα*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 1988, αριθμ. 636, και από τη νομολογία, ι.α., ΟΛΑΠ 37/2005, σε ΕλλΔνη 2005, σελ. 1040, ΑΠ (Α' ΠολΤμ) 12/2006 και 756/1981, ΕφΛαρ 29/2005, ΕφΘεσ 491/2000, ΜονΠρωτΠειρ 2915/2004, ΜονΠρωτΠατρ 1139/1999, όλες σε ηλ. ΤΝΠ του ΔΣΑ. Πρβλ. *Κουμάντο* σε ΕρμΑΚ (χ.χ.) άρθρ. 197-198, αριθμ. 43, ο οποίος υποστηρίζει, ότι η έναρξη του προσυμβατικού σταδίου σημειώνεται με την εκδήλωση ενδιαφέροντος για την κατάρτιση σύμβασης, και ΑΠ 5/2001 (Α' ΠολΤμ) σε ΝοΒ 2001, σελ. 106, η οποία εντοπίζει χρονικά την έναρξη των διαπραγματεύσεων κατά την είσοδο του πελάτη στο εμπορικό κατάστημα, όχι, όμως, και στο χώρο στάθμευσής του. Η εν λόγω άποψη προέρχεται από τη γερμανική θεωρία και νομολογία, οι οποίες διακρίνουν το στάδιο των συναλλαγών, συμπεριλαμβανομένων και όσων διενεργούνται με ηλεκτρονικά μέσα, σε τρεις φάσεις: 1. τη φάση της παρουσίασης και διερεύνησης των προσφορών (*Informationsphase*), 2. τη φάση της διαπραγμάτευσης (*Vereinbarungsphase*), και 3. τη φάση της εξέλιξης της σύμβασης (*Abwicklungsphase*), βλ. σχετ. *Schmidt*, *Elektronische Märkte*, σε *Wirtschaftsinformatik* 1993, σελ. 465 επ. Βλ. επίσης και *Γ. Γεωργιάδη* (2003), σελ. 216, υπ' αριθμ. 7 υποσημ., με σχετική παραπομπή σε παλαιότερη σχετική νομολογία του γερμανικού ακυρωτικού δικαστηρίου.

δυνατότητας συναλλακτικής δέσμευσης, και τον καθορισμό των όρων αυτής.⁴² Διακρίνεται, επομένως, από την απλή κοινωνική επαφή, διότι στην πρώτη δημιουργείται ιδιαίτερος διαπροσωπικός σύνδεσμος, από τον οποίο απορρέουν υποχρεώσεις συναλλακτικής πίστης, εν αντιθέσει με τη δεύτερη, από την οποία απορρέουν κοινωνικές υποχρεώσεις.⁴³

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει και η άποψη, σύμφωνα με την οποία, το προσυμβατικό στάδιο διευρύνεται χρονικά, ως προϋπάρχον της διαπραγματευτικής διαδικασίας.⁴⁴ Κατ' αυτόν τον τρόπο, ορισμένες προσυμβατικές υποχρεώσεις, και ειδικότερα η υποχρέωση επιμέλειας⁴⁵ και η υποχρέωση εξέτασης⁴⁶ γεννώνται πριν από την έναρξη των διαπραγματεύσεων, ήδη από τη στιγμή, κατά την οποία τα μέρη όφειλαν να θεωρούν αντικειμενικά δυνατή τη δημιουργία προσυμβατικής σχέσης.

Κατά τη θεωρία της συναλλακτικής επαφής, το προσυμβατικό στάδιο αρχίζει ήδη από τη στιγμή, κατά την οποία σημειώνεται μία πρώτη προσέγγιση μεταξύ των υποψηφίων συμβαλλομένων, από την οποία διαφαίνεται η δυνατότητα συναλλακτικής δέσμευσης, π.χ. όταν ο υποψήφιος αγοραστής εισέρχεται στο κατάστημα του πωλητή. Αυτονόητο είναι, ότι σε κάθε περίπτωση η δυνατότητα συναλλακτικής δέσμευσης θα διαπιστωθεί βάσει αντικειμενικών κριτηρίων, και όχι βάσει της υποκειμενικής βούλησης ενός μόνο συμβαλλομένου μέρους. Προαπαιτείται, συνεπώς, ορισμένη ενέργεια του υποψηφίου αντισυμβαλλομένου, π.χ. υποβολή πρότασης προς ορισμένο ή αόριστο αριθμό

42. Χαρακτηριστική η άποψη της νομολογίας των διοικητικών δικαστηρίων, κατά την οποία η διακήρυξη πλειστηριασμού, ως πρόσκληση προς υποβολή προτάσεων, συνιστά συναλλακτική επαφή, μέσω της οποίας τα μέρη εισέρχονται στο στάδιο των διαπραγματεύσεων, βλ. ειδικ. ΔιοικΕφΑθ 1964/2002, και 1446/1996 σε ηλ. ΤΝΠ του ΔΣΑ.

43. Ειδικότερα για τη διάκριση μεταξύ συναλλακτικής και κοινωνικής επαφής βλ. *Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδου*, Αι υποχρεώσεις συναλλακτικής πίστης, 1972, σελ. 102, με παραπομπές σε αλλοδαπή και ελληνική θεωρία.

44. Βλ. ειδικ. *Καμπίτση* (1960), σελ. 83, *Heldrich*, Das Verschulden beim Vertragsschluss im klassischen römischen Recht und in der späteren Rechtsentwicklung, 1924, σελ. 54 επ, και *Hildebrandt*, Erklärungshaftung, 1931, σελ. 92 επ, οι οποίοι πρώτοι διατύπωσαν την εν λόγω άποψη στη γερμανική θεωρία. Πρόκειται για την εν στενή εννοία θεώρηση των διαπραγματεύσεων, η οποία αναγνωρίζει ως σημείο έναρξής τους την υποβολή πρότασης προς σύναψη σύμβασης. Αδιαμφισβήτητα, η σύγχρονη θεωρία, μέσω της ευρύτερης θεώρησης της έννοιας των διαπραγματεύσεων, παρέχει πληρέστερη προστασία προς τους διαπραγματευομένους, καθότι δεν επιβάλλει αναδρομικά σε εκείνους ορισμένες εξειδικεύσεις της γενικής αρχής της καλής πίστης, αλλά τους υπάγει εξ αρχής στο σύνολο των γενικών προσυμβατικών υποχρεώσεων. Ωστόσο, η επίκληση της εν λόγω άποψης της γερμανικής θεωρίας δύναται να προσφέρει ικανοποιητική λύση, στην περίπτωση κατά την οποία το πταίσμα του διαπραγματευομένου έχει διαπραχθεί πριν από την έναρξη των διαπραγματεύσεων, διαπιστώνεται, όμως, από αμφοτέρους τους διαπραγματευομένους κατά το προσυμβατικό στάδιο, βλ. *Καμπίτση* (1960), σελ. 85, με σχετικό παράδειγμα προσυμβατικής ευθύνης επί ματαίωσης πώλησης ελαττωματικού ακινήτου, όπου το προϋπάρχον ελάττωμα εμφανίζεται κατά το προσυμβατικό στάδιο.

45. *Heldrich*, όπ.π.

46. *Hildebrandt*, όπ.π.

προσώπων, πρόσκληση προς υποβολή πρότασης, ακόμη και αποστολή επιστολής προθέσεων,⁴⁷ η οποία θα καταδεικνύει την αντίστοιχη διάθεσή του, και κατ' επέκταση την αντικειμενική δυνατότητα συναλλακτικής δέσμευσης. Στην περίπτωση της πώλησης π.χ., δύσκολα θα θεωρηθεί έναρξη των διαπραγματεύσεων η είσοδος ενός καταναλωτή σε αποθήκη φύλαξης εμπορικών αγαθών μίας επιχείρησης, η δραστηριότητα της οποίας απευθύνεται αποκλειστικά σε χονδρεμπόρους.⁴⁸

1.2. Μορφές συναλλακτικής επαφής στις ηλεκτρονικές συμβάσεις

Ο χαρακτηρισμός μίας ενέργειας ως συναλλακτικής προσέγγισης, μέσω της οποίας θα πραγματοποιηθεί η είσοδος στο προσυμβατικό στάδιο, δυσχεραίνεται περισσότερο στην περίπτωση των ηλεκτρονικών συμβάσεων. Η σύνθετη φύση του Διαδικτύου, το οποίο αποτελεί συγχρόνως τόπο επικοινωνίας και συναλλαγών,⁴⁹ καθιστά ιδιαίτερα δυσδιάκριτα τα όρια μεταξύ της κοινωνικής και της συναλλακτικής επαφής. Η ποικιλία, επίσης, των διαδικτυακών λειτουργιών δεν επιτρέπει στο νομικό τη συναγωγή γενικευμένων συμπερασμάτων για τους ενδεχόμενους τρόπους έναρξης της διαπραγματευτικής διαδικασίας.

Μεταξύ των δημοφιλέστερων διαδικτυακών υπηρεσιών,⁵⁰ μέσω των οποίων εξυπηρετούνται οι συναλλακτικές δραστηριότητες των χρηστών, συγκαταλέγονται το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο (e-mail),⁵¹ και ο παγκόσμιος ιστός

47. Η επιστολή προθέσεων (Letter of Intent) πιστοποιεί την πρόθεση του αποστολέα για διαπραγμάτευση (agreement to negotiate). Γίνεται δεκτό, ότι περιέχει δήλωση βούλησης για δικαιοπρακτική δέσμευση, όταν αναφέρεται σε ουσιώδη ζητήματα της υπό κατάρτιση σύμβασης, ενώ σε κάθε περίπτωση δύναται να δημιουργήσει ευθύνη από διαπραγματεύσεις. Ειδικ. για την έννοια και τη νομική φύση της επιστολής προθέσεων, βλ. *Απ. Γεωργιάδη* (2002), σελ. 416.

48. Ακόμη και στο εν λόγω παράδειγμα, όμως, η δυνατότητα ελεύθερης εισόδου σε χώρο, στον οποίο δε διενεργούνται πωλήσεις, ιδιαίτερα προς καταναλωτές, δύναται να θεωρηθεί, κατά περίπτωση, σιωπηρή εκδήλωση ενδιαφέροντος προς σύναψη σύμβασης εκ μέρους της εμπορικής επιχείρησης.

49. Η εν λόγω διττή έννοια έχει αποδοθεί στη γερμανική θεωρία, μέσω του παραλληλισμού του Διαδικτύου προς την αρχαιοελληνική Αγορά και το λατινικό Forum, i. a. *Risak*, Das Internet- eine globale Agora, σε *Schweighofer/Menzel*, E-Commerce und E-Government, 2000, σελ. 225 επ.

40. Αναλυτικά για τις προσφερόμενες διαδικτυακές υπηρεσίες βλ. *Καράκωστα* (2003), σελ. 8 επ.

51. Για την έννοια του e-mail βλ. ειδικ. *Αλεξανδρίδου*, Το δίκαιο του ηλεκτρονικού εμπορίου, 2003, σελ. 7 επ. Ειδικότερη κατηγορία ηλεκτρονικής αλληλογραφίας αποτελούν οι λεγόμενοι ταχυδρομικοί κατάλογοι (mailing lists) και οι ομάδες συζητήσεων (newsgroups), όπου εγγράφεται ο ενδιαφερόμενος χρήστης, ώστε να λαμβάνει μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου ως μέλος ορισμένης ομάδας εγγεγραμμένων σε ηλεκτρονικό κατάλογο, και όχι πλέον ατομικά.

(World Wide Web)⁵². Άλλες υπηρεσίες, όπως π.χ. οι ομάδες συζητήσεων (newsgroups), οι δίαυλοι συνομιλιών (chatrooms),⁵³ κ.λπ., εξυπηρετούν, κυρίως, αμιγώς επικοινωνιακούς σκοπούς, και περιστασιακά τη συναλλακτική δραστηριότητα των χρηστών του Διαδικτύου.⁵⁴

Στην περίπτωση της ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, με τη μορφή, είτε του απ' ευθείας προσωπικού μηνύματος (e-mail), είτε των ομαδικών μηνυμάτων (mailing lists), η συναλλακτική επαφή προκύπτει από την ίδια την αποστολή τους. Εφ' όσον το ηλεκτρονικό μήνυμα περιέχει δήλωση βούλησης, από την οποία δύναται να συναχθεί η διάθεση, ή η αντικειμενική δυνατότητα συμβατικής δέσμευσης, και περιέλθει στον παραλήπτη του,⁵⁵ γίνεται λόγος για έναρξη του προσυμβατικού σταδίου. Στην περίπτωση, ωστόσο, των ηλεκτρονικών ταχυδρομικών καταλόγων, ιδιαίτερα όταν αφορούν σε εμπορική δραστηριότητα, π.χ. εμπορική επικοινωνία με καταναλωτές, η συμμετοχή ή εγγραφή ενός διαδικτυακού χρήστη σε αυτούς δύναται, κατά περίπτωση, να εκληφθεί ως συναλλακτική επαφή, αποσκοπούσα στη σύναψη σύμβασης.⁵⁶

Όσον αφορά τις συναλλαγές, οι οποίες διενεργούνται μέσω του παγκοσμίου ιστού, η πρώτη προσέγγιση μεταξύ των συναλλασσομένων πραγματοποιείται κατά την επίσκεψη ενός ιστοχώρου από το διαδικτυακό χρήστη. Οι ιστοσελίδες ενός ιστοχώρου δύνανται να περιέχουν πρόσκληση προς υποψηφίους αντισυμβαλλομένους προς υποβολή προτάσεων, ή και πρόταση προς σύναψη σύμβασης, την οποία οι διαδικτυακοί επισκέπτες θα αξιολογήσουν και, ενδεχομένως, θα αποδεχθούν. Στην περίπτωση αυτή, η φόρτωση και

52. Ο παγκόσμιος ιστός (WorldWideWeb) συνιστά το σύνολο των πληροφοριών, οι οποίες κυκλοφορούν ελεύθερα στο διαδίκτυο σε μορφή ιστοσελίδων. Για την έννοια του παγκοσμίου ιστού βλ. ειδικ. *Αλεξανδρίδου* (2003), σελ. 6 επ, *Καράκωστας* (2003), σελ. 6 επ, *Cordes*, Form und Zugang von Willenserklärungen im Internet im deutschen und US amerikanischen Recht, 2001, σελ. 27 επ, *Glatt*, Vertragsschluss im Internet, 2002, σελ. 17 επ.

53. Οι ομάδες συζητήσεων και οι δίαυλοι συνομιλιών συνδυάζουν τα χαρακτηριστικά του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και του παγκοσμίου ιστού. Πρόκειται για ιστοσελίδες, στις οποίες οι εισερχόμενοι ή εγγεγραμμένοι σε αυτές χρήστες επικοινωνούν σε πραγματικό χρόνο μεταξύ τους, ιδιωτικά ή δημόσια, συνομιλώντας, ανταλλάσσοντας ψηφιακά αρχεία, κ.ο.κ.

54. Αν και οι εν λόγω υπηρεσίες δεν αποσκοπούν, κατά κανόνα, στη διενέργεια συναλλαγών, η παροχή τους συνιστά αντικείμενο σχετικής συμφωνίας, η οποία περιλαμβάνεται, όπως και η σχετική παρεχόμενη υπηρεσία, σε ειδική προς τούτο ιστοσελίδα ή ιστοχώρο. Κατά συνέπεια, η σύμβαση μεταξύ διαδικτυακού χρήστη και παρόχου της υπηρεσίας καταρτίζεται διαδικτυακά μέσω του παγκοσμίου ιστού, ή, σπανιότερα, μέσω ηλεκτρονικής αλληλογραφίας.

55. Σχετικά με την έννοια της περιέλευσης της ηλεκτρονικής δήλωσης βουλήσεως γίνεται λόγος κατωτέρω, υπό Ι Α 3.

56. Ως χαρακτηριστικό παράδειγμα αναφέρεται η εγγραφή σε ταχυδρομικό κατάλογο εμπορικής επιχείρησης, με σκοπό την αποστολή μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου στους ενδιαφερομένους χρήστες, τα οποία συνιστούν προσκλήσεις προς υποβολή προτάσεων.

προβολή μίας τέτοιας ιστοσελίδας στον η/υ του χρήστη, συνιστά, αδιαμφισβήτητα, συναλλακτική επαφή.

Δε συμβαίνει το ίδιο, όμως, και με τις υπόλοιπες ιστοσελίδες του ιδίου ιστοχώρου, οι οποίες δύνανται να έχουν ενημερωτικό ή ψυχαγωγικό περιεχόμενο, και ιδιαίτερα της αρχικής ιστοσελίδας (main page), η οποία συνήθως «υποδέχεται» το χρήστη, και μέσω της οποίας συντελείται η είσοδος του στο διαδικτυακό κατάστημα. Η ανωτέρω κρατούσα στη νομολογία άποψη, η οποία δέχεται ως έναρξη του προσυμβατικού σταδίου την είσοδο του υποψηφίου αγοραστή στο κατάστημα, δε θεωρείται ενδεδωγμένη για την περίπτωση της διαδικτυακής σύμβασης. Μία τέτοια θεώρηση των ηλεκτρονικών διαπραγματεύσεων θα μετέβαλε ολόκληρο τον παγκόσμιο ιστό σε τόπο προσυμβατικής επαφής, θα προϋπέθετε την ύπαρξη ιδιαίτερης αμοιβαίας εμπιστοσύνης στις σχέσεις μεταξύ των χρηστών,⁵⁷ και θα επέβαλε σε αυτούς ειδικές υποχρεώσεις, παραβλέποντας την κύρια επικοινωνιακή λειτουργία του Διαδικτύου.⁵⁸

2. Διάκριση πρότασης από πρόσκληση προς υποβολή πρότασης

2.1. Έννοια διάκρισης

Πρόταση προς σύναψη σύμβασης αποτελεί κάθε μονομερής απευθυντέα δήλωση βουλήσεως, μέσω της οποίας εξωτερικεύεται η βούληση ενός προσώπου για τη σύναψη ορισμένης σύμβασης με τον αποδέκτη της πρότασης, ή με αόριστο αριθμό προσώπων (ad incertas personas).⁵⁹ Η πρόταση, για να θεωρηθεί έγκυρη και δεσμευτική,⁶⁰ οφείλει, αφ' ενός να πληροί τις προϋποθέσεις κύρους των δηλώσεων βουλήσεως,⁶¹ και αφ' ετέρου, να είναι ορισμένη, πλήρης και σαφής, να περιέχει, δηλαδή, τα ουσιώδη στοιχεία της σύμβασης (essentialia negotii), αλλά και όσα επουσιώδη (accidentalia negotii) κρίνονται ως σημαντικά κατά τον προτείνοντα.⁶² Κατ' αυτόν τον τρόπο, μετά την υποβολή έγκυρης

57. Σχετικά με τη σχέση ιδιαίτερης εμπιστοσύνης στο προσυμβατικό στάδιο βλ. i.a. *Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδου* (1972), σελ. 101 επ, *Απ. Γεωργιάδη* (2002), σελ. 451 επ, *Κουμάντο* σε ΕρμΑΚ, άρθρ. 197-198, αριθμ. 8.

58. *Γ. Γεωργιάδης* (2003), σελ. 217 επ.

59. Πρόκειται για την αποκαλούμενη «πρόταση προς όποιον ενδιαφέρεται». Στην εν λόγω περίπτωση, το αόριστο πρόσωπο οφείλει να καταστεί ορισμένο (persona certa) κατά την αποδοχή της πρότασης. Βλ. ειδικ. *Καράση* σε *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο*, (1997), άρθρ. 185, σημ. 6.

60. Σύμφωνα με το άρθρο 185 ΑΚ, η υποβολή πρότασης δεσμεύει τον προτείνοντα, έως και την αποδοχή της, εκτός αντίθετης συμφωνίας. Δημιουργείται, κατ' αυτόν τον τρόπο, ιδιαίτερη σχέση μεταξύ των διαπραγματευομένων, πέραν αυτής που θεμελιώνουν οι διατάξεις των άρθρων 197 επ.

61. Σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 127 επ ΑΚ.

62. *Απ. Γεωργιάδης* (2002), σελ. 395 επ.

πρότασης, η σύναψη της σύμβασης θα εξαρτάται μόνον από τη σχετική αποδοχή του υποψηφίου αντισυμβαλλομένου.⁶³

Στην περίπτωση, κατά την οποία η πρόταση δε δημιουργεί στον αποδέκτη της την πεποίθηση, ότι εκφράζει σοβαρή και οριστική πρόθεση συμβατικής αυτοδέσμευσης, και ότι, η εκ μέρους του αποδοχή της θα οδηγήσει στην κατάρτιση σύμβασης, γίνεται λόγος για πρόσκληση προς υποβολή πρότασης (*invitatio ad offerendum*).⁶⁴ Επομένως, η νομική αξιολόγηση της δήλωσης βουλήσεως, προαπαιτεί την αναζήτηση των απαιτούμενων στοιχείων, τα οποία θα προσδώσουν σε αυτή την έννοια της πρότασης ή της πρόσκλησης προς υποβολή πρότασης.

2.2. Εφαρμογή της διάκρισης στο ηλεκτρονικό εμπόριο

Όσον αφορά τις ηλεκτρονικές συμβάσεις, η διαβίβαση της δήλωσης βουλήσεως, έγγραφης ή προφορικής,⁶⁵ με ηλεκτρονικά μέσα, δε δημιουργεί ιδιαίτερες δυσκολίες στην αξιολόγησή της, η οποία προκύπτει από το ίδιο το περιεχόμενό της.⁶⁶ Ζήτημα γεννάται, ωστόσο, όταν η πρόταση, ή η πρόσκληση προς υποβολή πρότασης, δεν υποβάλλονται σαφώς και ρητώς εκ μέρους των διαπραγματευομένων, αλλά συνάγονται από τη μορφή της μεταξύ τους διαδικτυακής επικοινωνίας, όπως συμβαίνει π.χ. στην επικοινωνία μέσω ιστοσελίδων. Στην εν λόγω περίπτωση, το περιεχόμενο της ιστοσελίδας θα προσδώσει στις ενέργειες των υποψηφίων συμβαλλομένων τη σχετική νομική σημασία.

Η προβολή εμπορευμάτων ή προσφερομένων υπηρεσιών σε μία ιστοσελίδα συνιστά αδιαμφισβήτητη πρόσκληση προς υποβολή πρότασης, όταν

63. Η πρόταση θεωρείται σαφής και πλήρης, όταν τα ουσιώδη στοιχεία που παραλείπονται δύναται να συγκεκριμενοποιηθούν από τον αποδέκτη της, ή τρίτο πρόσωπο, κατά ρητή δήλωση του προτείνοντα, ή να συμπληρωθούν βάσει των διαπραγματεύσεων που προηγήθηκαν, της καλής πίστης και των συναλλακτικών ηθών. Βλ. ειδικότερα Απ. Γεωργιάδη (2002), σελ. 396.

64. Απ. Γεωργιάδης, όπ.π.

65. Οι σύγχρονες μέθοδοι διαδικτυακής επικοινωνίας καθιστούν εφικτή τη μονόδρομη, ή αμφίδρομη μετάδοση ψηφιακών δεδομένων ήχου και εικόνας μεταξύ των χρηστών. Κατ' αυτόν τον τρόπο, με τη χρήση καταλλήλων λογισμικών οι προφορικά διατυπωθείσες δηλώσεις βούλησης των χρηστών, ή ακόμη και οι κινήσεις τους, που κατά τα κρατούντα συναλλακτικά ήθη δύναται να αξιολογηθούν νομικά, ψηφιοποιούνται, μεταφέρονται ως ψηφιακές πληροφορίες, και από-ψηφιοποιούνται για να καταλήξουν στον αποδέκτη τους ακόμη και στην αυθεντική τους μορφή. Χαρακτηριστικά παραδείγματα των εν λόγω τρόπων συντέλεσης, διαβίβασης και περιέλευσης δηλώσεων βουλήσεως συνιστούν οι μέθοδοι τηλεσυνδιάσκεψης (*tele-audio/videoconference*), καθώς και οι μέθοδοι *webcasting/ simulcasting*, οι οποίες αφορούν τη μονόδρομη μετάδοση ψηφιακών πληροφοριών.

66. Σύμφωνα με την κατ' άρθρ. 158 ΑΚ αρχή του ατύπου των δικαιопραξιών. Για την ηλεκτρονική δήλωση βούλησης εν γένει βλ. κατωτέρω υπό Ι Α 3.

συνοδεύεται από ρητή δήλωση, ότι η εν λόγω ιστοσελίδα δε συνιστά πρόταση.⁶⁷ Η έλλειψη, όμως, σχετικής επιφύλαξης για τη σύναψη σύμβασης δεν αρκεί πάντα, ώστε να χαρακτηριστεί το περιεχόμενο μίας ιστοσελίδας ως σαφής και ολοκληρωμένη πρόταση προς σύναψη σύμβασης.⁶⁸ Απαιτείται περαιτέρω αντικειμενική ερμηνεία της συμπεριφοράς των διαπραγματευομένων,⁶⁹ για να διαπιστωθεί η καταλογιστέα προς αυτούς έννοια των δηλώσεών τους.⁷⁰

Ο παραλληλισμός μίας ιστοσελίδας, στην οποία εκτίθενται εμπορεύματα ή υπηρεσίες, με την προθήκη ενός εμπορικού καταστήματος, ή με την έκδοση τιμοκαταλόγου⁷¹ αποδεικνύεται ιδιαίτερα χρήσιμος για τη νομική αξιολόγηση του περιεχομένου της. Κατά την ορθότερη άποψη, τόσο η παρουσίαση προϊόντων ή υπηρεσιών σε καταλόγους, αγγελίες ή διαφημίσεις, όσο και η έκθεσή τους σε βιτρίνα με αναγραφή των τιμών, συνιστά πρόσκληση προς υποβολή πρότασης.⁷² Η εν λόγω άποψη συνάδει απόλυτα με τη διττή φύση και τη λειτουργία του Διαδικτύου, ως μέσου διενέργειας συναλλαγών, το οποίο εξυπηρετεί, κυρίως, την άμεση και ταχεία επικοινωνία των μερών. Οι ιστοσελίδες, οι οποίες προβάλλουν αγαθά και υπηρεσίες, έστω και κατά τρόπο σαφή και ολοκληρωμένο, π.χ. αναγράφοντας την τιμή και τα ειδικότερα χαρακτηριστικά τους, σπάνια εκφράζουν πρόθεση συμβατικής αυτοδέσμευσης. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των off-line

67. *Καράκωστας*, (2003), σελ. 182 επ, *Γ. Γεωργιάδης* (2003), σελ. 234 επ, *Ultsch*, Zugangsprobleme bei elektronischen Willenserklärungen, σε NJW 1997, σελ. 3007 επ, *Waldenberger*, Grenzen des Verbraucherschutzes beim Abschluss von Verträgen im Internet, σε BB 1996, σελ. 2365 επ, *Hoffmann*, Entwicklung des Internetrechts, σε NJW-Beilage 2001, σελ. 7.

68. Η διαδικτυακή έκθεση εμπορευμάτων ή υπηρεσιών δε δύναται να αποτελεί ολοκληρωμένη και σαφή πρόταση, όταν δεν προσδιορίζονται ουσιώδεις όροι της σύμβασης, όπως π.χ. η τιμή τους. Η εκ μέρους του προτείνοντα ρητή ανάθεση της συγκεκριμενοποίησης της ελλιπούς πρότασης στον αποδέκτη της αποτελεί ιδιαίτερα σπάνιο φαινόμενο στις ηλεκτρονικές συμβάσεις, διότι δε συνάδει με τη λειτουργία τους και με την επιδιωκόμενη ταχύτητα και ασφάλεια των ηλεκτρονικών συναλλαγών.

69. Σύμφωνα με τα άρθρα 173 και 200 ΑΚ.

70. Αναλυτικά για την κατ' άρθρ. 173 και 200 αντικειμενική ερμηνεία της δήλωσης βούλησης, και την έννοια του καταλογισμού της στα συμβαλλόμενα, ή διαπραγματευόμενα μέρη βλ. *Παπανικολάου*, Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και ερμηνεία των δικαιοπραξιών, 2000, σελ. 314 επ.

71. Βλ. *Ultsch*, Zivilrechtliche Probleme elektronischer Erklärungen -Beispiel des Elektronik Mail, σε DZ Wir 1997, σελ. 466, ο οποίος κάνει λόγο για «ηλεκτρονικούς καταλόγους».

72. Ι.α., *Απ. Γεωργιάδης* (2002), σελ. 397, *Καράσης* σε *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο*, όπ.π. άρθρ. 185, αριθμ. 4, *Σημαντήρας* (1988), αριθμ. 645. Αντίθετοι οι *Παπαντωνίου* (1983), σελ. 305 επ, *Σκορίνη-Παπαρρηγοπούλου*, Η προστασία του καταναλωτή στη σύμβαση εκτός εμπορικού καταστήματος, 2000, σελ. 19, *Σπυριδάκης*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 1988, αριθμ. 247, ο οποίος χαρακτηρίζει ως πρόσκληση προς υποβολή πρότασης μόνον την παρουσίαση αγαθών, ή υπηρεσιών, σε καταλόγους, αγγελίες και διαφημιστικά μέσα. Η δεύτερη άποψη της θεωρίας, αποσκοπώντας στην προστασία του αγοραστικού κοινού από αθέμιτες εμπορικές πρακτικές, θεωρεί, ότι η κατ' άρθρο 185 ΑΚ πρόταση υποβάλλεται μέσω της εμφάνισης των προϊόντων ή υπηρεσιών σε προθήκη εμπορικού καταστήματος ή κατάλογο, υπό την πρόβλεψη αιρέσεων εκ μέρους του προτείνοντα, π.χ. ότι υπάρχουν τα εκτεθειμένα είδη στην ποσότητα ή το μέγεθος που επιθυμεί ο λήπτης.

συμβάσεων, ο ιδιοκτήτης ιστοσελίδας κατά κανόνα προσκαλεί τους επισκέπτες να υποβάλουν τις προτάσεις τους, παρουσιάζοντας τα αγαθά, ή τις προσφερόμενες υπηρεσίες, με σκοπό να παραγγελθούν σε απ' ευθείας σύνδεση από τους χρήστες.⁷³ Εν συνεχεία, κάθε παραγγελία θα ελεγχθεί και αξιολογηθεί από τον πωλητή εμπορευμάτων, ή τον πάροχο των υπηρεσιών, πριν την εκ μέρους τους αποδοχή της, και τη σύναψη της σχετικής σύμβασης.⁷⁴

Εντούτοις, είναι πιθανόν ο κάτοχος ιστοσελίδας να έχει διαμορφώσει κατά τέτοιο τρόπο το περιεχόμενό της, ώστε να υπολείπεται για την κατάρτιση της ηλεκτρονικής σύμβασης μόνον η δήλωση βούλησης του διαδικτυακού χρήστη, η οποία θα εκληφθεί ως αποδοχή της, κατά τα ανωτέρω, πλήρους και σαφούς υποβληθείσας πρότασης. Στην περίπτωση αυτή, θεωρείται, κατ' εξαίρεση, το περιεχόμενο της ιστοσελίδας ως πρόταση για σύναψη σύμβασης, απευθυνόμενη προς αόριστο αριθμό προσώπων. Αντίθετα, η πρόταση προς ορισμένο πρόσωπο προαπαιτεί την εξειδίκευση του διαδικτυακού χρήστη, και υποβάλλεται μόνον μέσω ειδικής ιστοσελίδας, η οποία θα έχει αναζητηθεί ειδικά από τον ίδιο.⁷⁵ Έτσι, της υποβολής πρότασης προς ορισμένο πρόσωπο θα έχει ήδη προηγηθεί η πρόσκληση εκ μέρους του υποψηφίου αντισυμβαλλομένου του, και, επομένως, θα καθίσταται αδύνατη η μεταξύ τους σύγχυση. Η δυνατότητα υποβολής πρότασης προς αόριστο αριθμό προσώπων μέσω ιστοσελίδας παρουσιάζεται, ιδίως, σε διαδικτυακές on-line συμβάσεις, στις οποίες η σύναψη και η εκπλήρωση της σύμβασης διενεργούνται με την πίεση ενός πλήκτρου του η/υ,⁷⁶ και, στις οποίες ο κάτοχος ιστοσελίδας έχει εκ των προτέρων διατυπώσει

73. Βλ. i.a. *Ιγγλεζάκη*, Προστασία καταναλωτή στις τηλεαγορές μέσω Internet, σε ΕΕμπΔ 2000, σελ. 824, *Ernst*, Der Mausklick als Rechtsproblem- Willenserklärungen im Internet, σε NJW- CoR 1997, σελ. 165, και *Wirtschaftsrecht im Internet*, σε BB 1997, σελ. 1057, *Ultsch*, όπ.π., σελ. 467, LG Nürnberg/ Furth, 3 O 33/1 997 (12.2.1997), σε NJW- CoR 1997, σελ. 229, OLG Oldenburg, 13 U 133/1992 (11.1.1993), σε CR 1993, σελ. 558. Επίσης, για τη σύμφωνη θέση της αγγλικής θεωρίας σχετικά με το νομικό χαρακτηρισμό της παρουσίασης αγαθών σε προθήκη καταστήματος ως *invitatio ad offerendum* βλ. *Φλάμπουρα*, Στοιχεία του αγγλικού δικαίου των συμβάσεων, σε ΝομΕπ 1998, σελ. 48 επ, και ως προς τη νομολογία βλ. ενδ. *Fisher v. Bell* 1960, σε 1 QB 394/1961 και 3 All ER 731, *Pharmaceutical Society of GB v. Boots Cash Chemists Ltd* 1953 σε 1 QB 401/1953 και 1 All ER 482. Αντίθ. οι *Καράκωστας* (2003), σελ. 183, *Καραγιάννης*, Η νομική προστασία της ηλεκτρονικής ανταλλαγής δεδομένων, σε ΔΕΕ 2000, σελ. 22 επ.

74. Συνήθως ο κάτοχος ιστοσελίδας ελέγχει τα μέσα πληρωμής και τη φερεγγυότητα του υποψηφίου αγοραστή, τη διαθεσιμότητα των πωλουμένων αγαθών, ή τη δυνατότητα παροχής της προσφερόμενης υπηρεσίας.

75. Συνεπώς η κεντρική ιστοσελίδα (main page) ιστοχώρου δε δύναται να περιέχει πρόταση προς ορισμένο πρόσωπο.

76. Πρόκειται για τις αποκαλούμενες συμβάσεις «point and click». Βλ. σχετ. *Brenn*, Verbürgung durch mouse-click?, σε *Ecolex* 1999, σελ. 243 επ, *Parenti*, Le peculiarità dei contratti telematici internazionali, σε *Il commercio elettronico: profili giuridici e internazionali*, 2001, σελ. 33, *Franceschelli*, Computer e diritto, 1989, σελ. 165, *Finocchiaro*, όπ.π., σελ. 70 επ.

και υποβάλει πλήρη και σαφή πρόταση προς το διαδικτυακό χρήστη, αναμένοντας μόνον την αποδοχή του.

Επιβεβαιώνεται, κατ' αυτόν τον τρόπο, και στην περίπτωση της σύναψης συμβάσεων μέσω ιστοσελίδων, η αδυναμία συναγωγής γενικευμένων συμπερασμάτων και η ανάγκη περιπτωσιολογικής εξέτασης των διαδικτυακών συναλλαγών, με σκοπό τη νομική τους ρύθμιση. Επίσης, παρατηρείται το σύννηθες φαινόμενο της επίλυσης συνθέτων νομικών ζητημάτων, όπως τα προεκτεθέντα, μέσω της ίδιας της συναλλακτικής πρακτικής και της τεχνολογίας. Έτσι, τα ίδια τα διαπραγματευόμενα μέρη, αποσκοπώντας σε ταχείες και άμεσες συναλλαγές, περιορίζουν το ενδεχόμενο προσφυγής σε δυσνόητες για το μέσο συναλλασσόμενο νομικές αναλύσεις, καθορίζοντας ρητά την έννοια των δηλώσεών τους, π.χ. χρησιμοποιώντας κατά σαφή και ευδιάκριτο τρόπο ηλεκτρονικές ενδείξεις με τους όρους «αποδέχομαι» («accept»), ή «παραγγέλλω» («order»), κ.ο.κ.

3. Διάκριση μεταξύ ηλεκτρονικής και αυτοματοποιημένης δήλωσης βούλησης

3.1. Έννοια διάκρισης

Η βασική λειτουργία του η/υ στις ηλεκτρονικές διαπραγματεύσεις συνίσταται στη διαβίβαση των εκατέρωθεν δηλώσεων βουλήσεως. Ο χρήστης διαμορφώνει, κατά κανόνα, τη βούλησή του, και, εν συνεχεία, καθορίζει το περιεχόμενο της δήλωσής της, χωρίς παρέμβαση ηλεκτρονικών μέσων. Επομένως, τόσο το εσωτερικό στοιχείο της βούλησης, όσο και το εξωτερικό της δήλωσης, δε διαφέρουν σε σχέση με τις συμβάσεις, οι οποίες συνάπτονται κατά τον παραδοσιακό τρόπο.⁷⁷ Για το λόγο αυτό, η ηλεκτρονικά διαβιβαζόμενη δήλωση αναγνωρίζεται, σε κάθε περίπτωση, ως δικαιοπρακτική δήλωση βούλησης, χωρίς να επηρεάζονται η φύση και οι έννομες συνέπειές της από το μέσο διαβίβασης.⁷⁸ Έτσι, ζητήματα νομικής φύσης γεννώνται μόνον, ως προς τις

⁷⁷. Στην προκειμένη περίπτωση ο χρήστης εκδηλώνει βούληση πράξεως, εισάγοντας τα δεδομένα στον η/υ και θέτοντας αυτόν σε λειτουργία. Επίσης, έχει βούληση δήλωσης, επιδιώκοντας την υποβολή δήλωσης μέσω του η/υ, και δικαιοπρακτική βούληση, αποσκοπώντας σε μία δικαιοπραξία με έννομα αποτελέσματα. Βλ. ειδικότερα *Ψούνη-Ζορμπά*, Δήλωση βουλήσεως μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή, 1988, σελ. 49 επ, *Καράκωστα* (2003), σελ. 181 επ, με αναφορά στη γερμανική θεωρία. Σύμφωνη στην πλειονότητά της η ιταλική θεωρία, βλ. ενδ. *Rorpo*, *Il contratto*, 2001, σελ. 4. Πρβλ. i.a. *Παπαντωνίου*, όπ.π., σελ. 293, σχετικά με την άποψη, η οποία δε θεωρεί ως απαραίτητα στοιχεία της δήλωσης βουλήσεως τη βούληση της δήλωσης και τη δικαιοπρακτική βούληση. Αντίθ. ο *Απ. Γεωργιάδης* (2002), σελ. 370.

⁷⁸. I.a. *Απ. Γεωργιάδης* (2002), σελ. 441, *Ψούνη-Ζορμπά* (1988), σελ. 65, *Χρυσάνθης*, Η ηλεκτρονική εξυπηρέτηση των σύγχρονων τραπεζικών συναλλαγών, 1997, σελ. 365 επ, *Ιγγλεζάκης*, Τα νομικά ζητήματα της ηλεκτρονικής ανταλλαγής δεδομένων (EDI), σε ΕΕμπΔ 1997, σελ. 238, *Καράκωστας* (2003), σελ. 180 επ, *Φιλιπποπούλου*, Το νομικό

ιδιαιτερότητες της ηλεκτρονικής επικοινωνίας, και τις συνέπειές τους στη διαβιβαζόμενη δήλωση, π.χ. στην περίπτωση ελαττωματικής δήλωσης βουλήσεως, λόγω δυσλειτουργίας του ηλεκτρονικού μέσου διαβίβασης, ή του εσφαλμένου χειρισμού του.⁷⁹

Ενδέχεται, ωστόσο, ο η/υ να μη λειτουργεί μόνον ως μέσο διαβίβασης της ήδη διατυπωθείσας δήλωσης, αλλά να παρεμβαίνει στη διαδικασία διαμόρφωσης της βούλησης του χειριστή του. Πρόκειται για την περίπτωση της «δήλωσης βουλήσεως μέσω η/υ»⁸⁰, ή «αυτοματοποιημένης δήλωσης βουλήσεως»⁸¹, κατά την οποία ο η/υ υποκαθιστά το χειριστή κατά τη διαμόρφωση της βούλησής του, λειτουργώντας σύμφωνα με τις οδηγίες που του παρέχονται μέσω ήδη προγραμματισμένου λογισμικού. Προς το σκοπό αυτό απαιτείται η εγκατάσταση στον η/υ ειδικού λογισμικού, στο οποίο παρέχονται εκ των προτέρων συγκεκριμένες εντολές, ώστε να διενεργεί συναλλαγές με τρίτους δικτυακά ή διαδικτυακά συνδεδεμένους η/υ. Οι δηλώσεις βούλησης, δηλαδή, των υποψηφίων αντισυμβαλλομένων παραλαμβάνονται, αξιολογούνται και γίνονται αποδεκτές από τον η/υ, χωρίς ο χειριστής να συμμετέχει ενεργά στη συναλλακτική διαδικασία. Σε κάθε περίπτωση, όμως, οι εν λόγω ενέργειες προκαθορίζονται από το ίδιο το φυσικό πρόσωπο, το οποίο διαμορφώνει, κατ' αρχάς, τη βούλησή του, και επιλέγει ένα τεχνικό μέσο ολοκλήρωσης της δήλωσής της, προγραμματίζοντας σχετικά τον η/υ. Για το λόγο αυτό, γίνεται δεκτό, ότι η αυτοματοποιημένη δήλωση συνιστά αδιαμφισβήτητα δικαιοπρακτική δήλωση βούλησης, ισάξια αυτής που δημιουργείται με άμεση ανθρώπινη παρέμβαση, και δεσμεύει νομικά το δηλούντα.⁸²

Χαρακτηριστικό παράδειγμα διαμορφωθείσας βούλησης μέσω η/υ αποτελεί η σύναψη ηλεκτρονικών συμβάσεων πώλησης αγαθών, στις οποίες ο

πλαίσιο του ηλεκτρονικού εμπορίου, σε ΔΕΕ 2000, σελ. 1087, *Παπαθωμά-Μπέτγκε*, Ηλεκτρονικό εμπόριο: Νομικά ζητήματα κατά τη σύναψη εμπορικών συμβάσεων στο Internet, σε ΔΕΕ 1999, σελ. 1238, *Γ. Γεωργιάδης*, όπ.π., με αναφορά στη γερμανική θεωρία.

79. Για τα ελαττώματα της δήλωσης βουλήσεως γίνεται λόγος κατωτέρω υπό Ι Α 4.

80. Βλ. *Ψούνη-Ζορμπά* (1988), σελ. 36.

81. Βλ. *Γ. Γεωργιάδη* (2003) σελ. 32 επ, όπου αναλύεται διεξοδικά η έννοια της αυτοματοποιημένης δήλωσης βουλήσεως. Επίσης, *Borruso/Giacchi*, *Diritto Civile ed Informatica*, 2004, σελ. 106, και *Clarizia*, *Informatica e conclusione del contratto*, 1985, σελ. 120, οι οποίοι κάνουν λόγο για «κυβερνητική» δήλωση βούλησης («cibernetica»), η οποία συντελείται αφ' ενός με τον προγραμματισμό του η/υ, και αφ' ετέρου με την εκ μέρους του επεξεργασία των πληροφοριών.

82. Βλ. ειδικ. *Καράκωστα* (2003), σελ. 181, υπ' αριθμ. 423 υποσημ., *Παπαθωμά-Μπέτγκε*, ΔΕΕ 1999, σελ. 1238. Σύμφωνα και η κρατούσα άποψη στην ιταλική θεωρία, i.a. *Franceschelli* (1989), σελ. 17. Αντίθετα οι *Parisi*, *Il contratto concluso mediante computer*, 1987, σελ.4 επ, *Borruso*, *Computer e Diritto: Problemi giuridici dell'informatica*, 1988, σελ. 251 επ, οι οποίοι υποστηρίζουν, ότι ο η/υ δύναται να λειτουργήσει συμπληρωτικά στη βούληση του χειριστή του.

έλεγχος και η αποδοχή της ηλεκτρονικά διαβιβαζόμενης πρότασης του αγοραστή διενεργούνται αυτόματα από το ειδικά προγραμματισμένο λογισμικό του πωλητή.⁸³ Κατ' αυτόν τον τρόπο, η ηλεκτρονική σύμβαση συνάπτεται, και εκτελείται, εφ' όσον πρόκειται για συναλλαγή on-line, μέσω του παγκοσμίου ιστού, ή μέσω μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, χωρίς την ενεργή συμμετοχή του πωλητή, αλλά πάντα σύμφωνα με τις οδηγίες του.

Συχνό φαινόμενο στην πρακτική των ηλεκτρονικών συναλλαγών αποτελεί, επίσης, η ανταλλαγή αυτοματοποιημένων δηλώσεων βουλήσεως μέσω του ιδίου, ή παρεμφερούς λογισμικού, το οποίο έχουν εγκαταστήσει και προγραμματίσει κατάλληλα αμφότεροι οι συμβαλλόμενοι. Πρόκειται για μία ειδικότερη μορφή δικτυακής, ή διαδικτυακής επικοινωνίας, η οποία, όμως, προϋποθέτει την ύπαρξη γενικών κανόνων λειτουργίας και συναλλαγής. Κάτι τέτοιο επιτυγχάνεται μόνο στα πλαίσια σταθερής συνεργασίας ή επικοινωνίας μεταξύ των συναλλασσομένων, δυνάμει σύμβασης-πλαισίου, την οποία οι συμβαλλόμενοι καταρτίζουν μεταξύ τους, ή στην οποία οι ίδιοι προσχωρούν. Ως παραδείγματα θα μπορούσαν να αναφερθούν οι συμβάσεις EDI και Web-EDI μεταξύ επιχειρήσεων, και τα ειδικά λογισμικά διαδικτυακής ανταλλαγής ψηφιακών αρχείων.⁸⁴

3.2. Συντέλεση και περιέλευση της δήλωσης βούλησης

Η δήλωση βούλησης συντελείται μέσω της εξωτερίκευσης της δικαιοπρακτικής βούλησης κατά τρόπο εμφανή και οριστικό.⁸⁵ Για να αποκτήσει, όμως, νομική ενέργεια απαιτείται, κατά κανόνα, η συνδρομή διαφόρων προϋποθέσεων,⁸⁶ με κυριότερη την περιέλευσή της στο πρόσωπο προς το οποίο απευθύνεται.⁸⁷ Η βασική διάκριση μεταξύ απευθυντών και μη απευθυντών

83. Π.χ. ο πωλητής καθορίζει εκ των προτέρων στον η/υ τα επιθυμητά μέσα πληρωμής, τους όρους ελέγχου της φερεγγυότητας του αντισυμβαλλομένου, και το απόθεμα των προσφερομένων αγαθών.

84. Π.χ. οι ιστοχώροι napster, emule, imesh, kazaa, dc++, κλπ., οι οποίοι λειτουργούν βάσει ειδικών λογισμικών προγραμμάτων, με σκοπό την αμφιμερώς αυτοματοποιημένη ανταλλαγή ψηφιακών αρχείων μεταξύ των χρηστών.

85. Καράσης σε Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο, άρθρ. 167 αριθμ. 1, και Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 1996, αριθμ. Γ 162, ο οποίος χρησιμοποιεί τον όρο «τελείωση» της δήλωσης, Φίλιος, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 2001, § 100 Α, Σπυριδάκης (1984), αριθμ. 150 β. Σχετικά με τη δυνατότητα σιωπηρής εξωτερίκευσης της δήλωσης βούλησης βλ. ΑΠ (Β'1 ΠολΤμ) 193/2008, ΑΠ (Β'2 ΠολΤμ) 1490/2007, αμφότερες σε ηλ. ΤΝΠ «Νόμος» (ηλ. διεύθ. ιστ. www.lawdb.intrasoftnet.com/nomos). Ειδικότερα για τη διάκριση μεταξύ σιωπηρής δήλωσης βουλήσεως, και της σιωπής ως δήλωσης βουλήσεως βλ. Απ. Γεωργιάδη (2002), σελ. 372 επ.

86. Απ. Γεωργιάδης (2002), σελ. 374 επ, Καράσης σε Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο, όπ.π., άρθρ. 192 αριθμ. 2, σχετικά με την εξάρτηση της ενέργειας της σύμβασης από την πλήρωση αίρεσης.

87. Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 167 ΑΚ, η οποία εφαρμόζεται στις συμβάσεις μέσω του άρθρου 192 ΑΚ. Εντούτοις, η 167 ΑΚ αποτελεί κανόνα ενδοτικού δικαίου, και,

δηλώσεων βουλήσεως ισχύει, βεβαίως, και στην περίπτωση των συμβάσεων, στις οποίες η συντέλεση και η περιέλευση των σχετικών δηλώσεων διενεργούνται ηλεκτρονικά.

Ως συντέλεση της ηλεκτρονικής και της αυτοματοποιημένης δήλωσης βούλησης νοείται η αποξένωση⁸⁸ του δηλούντος από αυτές, η έξοδος, δηλαδή, των ψηφιακών δεδομένων από τον η/υ. Ενώ, όμως, στην περίπτωση της απευθυντέας δήλωσης, απαιτείται εξωτερίκευση προς το λήπτη, μέσω του τηλεπικοινωνιακού δικτύου⁸⁹, οι μη απευθυντές δηλώσεις, οι οποίες παράγουν έννομα αποτελέσματα χωρίς να περιέλθουν στον αποδέκτη τους, θεωρούνται συντελεσθείσες, έστω και χωρίς να κατευθυνθούν προς τον παραλήπτη, π.χ. και μόνον με την πρόθεση διαβίβασής τους μέσω αποθήκευσης στη μνήμη του η/υ, σε υλικό μεταφερόμενο φορέα, ή ακόμη και σε διαδικτυακό εξυπηρετητή (web server).⁹⁰

Ειδικότερα, όσον αφορά τις αυτοματοποιημένες δηλώσεις βούλησης, η ειδοποιός διαφορά τους, σε σχέση προς τις εν γένει ηλεκτρονικές, εντοπίζεται στον τρόπο εξωτερίκευσής τους.⁹¹ Ενώ, δηλαδή, οι ηλεκτρονικές δηλώσεις συντελούνται κατόπιν σχετικής εντολής του δηλούντος προς το ηλεκτρονικό μέσο διαβίβασης, η εξωτερίκευση των αυτοματοποιημένων δηλώσεων ολοκληρώνεται από τον η/υ σε χρόνο μεταγενέστερο του προγραμματισμού του από το χρήστη. Κατά συνέπεια, κάθε παρέμβαση του χρήστη στο ήδη προγραμματισμένο λογισμικό του η/υ, ή στην τηλεπικοινωνιακή σύνδεση θα συνιστά ματαίωση συντέλεσης της δήλωσης βουλήσεως και όχι ανάκλησή της.

Αναφορικά με την περιέλευση της απευθυντέας δήλωσης βουλήσεως στον αποδέκτη της, η κρατούσα στη θεωρία και νομολογία άποψη απαιτεί την είσοδο της δήλωσης στη σφαίρα επιρροής του, ώστε να δύναται ο ίδιος υπό κανονικές συνθήκες, και σύμφωνα με τα συναλλακτικά ήθη, να λάβει γνώση του

επομένως, είναι δυνατή αντίθετη συμφωνία των μερών, ενώ, ως προς τη σύναψη της σύμβασης, η 193 ΑΚ εισάγει εξαιρέσεις στον κανόνα της απευθυντέας αποδοχής της πρότασης.

88. *Καράσης* (1996), αριθμ. Γ 164.

89. *Χριστοδούλου*, Ηλεκτρονικά έγγραφα και ηλεκτρονική δικαιοπραξία, 2001, σελ. 229, *Γ. Γεωργιάδης* (2003), σελ. 73, με αναφορά στη γερμανική θεωρία.

90. Διαδικτυακός εξυπηρετητής ονομάζεται ο διαδικτυακά συνδεδεμένος η/υ, στον οποίο ο χρήστης αποθηκεύει πληροφορίες, με σκοπό να τις κοινοποιήσει στο Διαδίκτυο. Επίσης, ο ίδιος όρος χρησιμοποιείται και για το λογισμικό του η/υ, μέσω του οποίου επιτυγχάνεται η σύνδεση στο Διαδίκτυο. Μία ιστοσελίδα π.χ. δημιουργείται και συντηρείται στη μνήμη ενός διαδικτυακού εξυπηρετητή. Βλ. ειδικότερα, *Καράκωστα*, (2003), σελ. 12.

91. Ειδικότερα για τις απευθυντές και μη απευθυντές αυτοματοποιημένες δηλώσεις βουλήσεως βλ. *Γ. Γεωργιάδη* (2003), σελ. 75 επ.

περιεχομένου της.⁹² Υπέρ της εν λόγω θέσης τάσσεται ρητώς και ο κοινοτικός νομοθέτης, επιβάλλοντας με το άρθρ. 11 § 1 της Οδ. 2000/31/ΕΚ στους φορείς παροχής υπηρεσιών μέσω Διαδικτύου την υποχρέωση αποστολής αποδεικτικών παραλαβής των παραγγελιών των διαδικτυακών χρηστών, προβλέποντας, επίσης, ότι η γνώση του περιεχομένου της παραγγελίας και του σχετικού αποδεικτικού καταλογίζεται στους αποδέκτες, όταν οι ίδιοι έχουν πρόσβαση σε αυτά. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί, ότι ο αποδέκτης δεν είναι, κατ' αρχάς, υποχρεωμένος να παραλάβει την προς αυτόν απευθυνόμενη δήλωση βούλησης, παρά μόνον, εάν αυτό επιβάλλεται δυνάμει σύμβασης, ή από τα χρηστά και συναλλακτικά ήθη, και την καλή πίστη.⁹³

Στην περίπτωση της ηλεκτρονικά διαβιβαζόμενης δήλωσης, κατά τη μάλλον ορθότερη από νομικής και τεχνολογικής πλευράς γνώμη, η περιέλευσή της πραγματοποιείται μέσω της διαρκούς αποθήκευσής της στον τηλεπικοινωνιακό εξοπλισμό του αποδέκτη, διότι μόνο τότε αποκτά ο ίδιος μία αφηρημένη δυνατότητα γνώσης της παραληφθείσας δήλωσης.⁹⁴ Έως τότε, οι κίνδυνοι που προκύπτουν από την εξωτερίκευση της δήλωσης βουλήσεως βαρύνουν αποκλειστικά και μόνο το δηλούντα, ο οποίος έχει επιλέξει το μέσον διαβίβασης της δήλωσής του.⁹⁵ Κατ' αυτόν τον τρόπο, η αποθήκευση ενός μηνύματος ηλεκτρονικού ταχυδρομείου στη θυρίδα του παραλήπτη, ή η

92. Η εννοιολογική προσέγγιση της περιέλευσης της δήλωσης επιχειρείται στον ΑΚ βάσει της θεωρίας της «λήψεως», η οποία συντελείται κατά την είσοδο της δήλωσης βουλήσεως στη σφαίρα εξουσίας του αποδέκτη. Απορρίπτονται, κατ' αυτόν τον τρόπο, τόσο η θεωρία της «εκδηλώσεως», της αποτύπωσης, δηλαδή, της δήλωσης βουλήσεως στον εξωτερικό κόσμο, όσο και η θεωρία της «γνώσεως», η οποία απαιτεί τη σαφή αντίληψη της δήλωσης εκ μέρους του λήπτη. Βλ., i.a., ΑΠ (Δ' ΠολΤμ) 1951/2006 σε ΕΕμπΔ 2007, σελ. 111, με σχετ. παρατ. *Ι. Ρόκα*, σελ. 112 επ, ΕφΠειρ 718/1996 ΕλλΔνη 1998, σελ. 152, *Καράσης σε Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο*, άρθρ. 167, αριθμ. 8.

93. *Απ. Γεωργιάδης* (2003), σελ. 376, υπ' αριθμ. 18 υποσημ. Σύμφωνα με την άποψη, κατά την οποία η συναλλακτική επαφή θεμελιώνει μία σχέση ιδιαίτερης εμπιστοσύνης μεταξύ των συναλλασσομένων, θα πρέπει να γίνει δεκτό, ότι η υποχρέωση του αποδέκτη, να παραλάβει την προς αυτόν απευθυνόμενη δήλωση βουλήσεως, υφίσταται, κατά κανόνα, ήδη από την έναρξη του προσυμβατικού σταδίου, και εντείνεται ανάλογα με την πρόοδο των διαπραγματεύσεων.

94. Σύμφωνα με την άποψη του Γ. Γεωργιάδη, η, έστω και αφηρημένη, δυνατότητα πραγματικής γνώσης της δήλωσης παρέχεται μόνον μέσω της διαρκούς αποθήκευσης και όχι μέσω της προσωρινής καταγραφής των ψηφιακών πληροφοριών στον η/υ του παραλήπτη. Βλ. ειδικ. *Γ. Γεωργιάδη* (2003), σελ. 90, υπ' αριθμ. 37 υποσημ., με εκτενή αναφορά στην ελληνική και γερμανική θεωρία. Επίσης, για τη γενικότερη ανάλυση της έννοιας της περιέλευσης της ηλεκτρονικής δήλωσης βούλησης, βλ. στον ίδιο, όπ.π., σελ. 84 επ, με σύγκριση των αντιπαρατιθεμένων απόψεων, και *Παπαθωμά-Μπέτγκε* σε ΔΕΕ 1999, σελ. 1238 επ.

95. Πρόκειται για τον εγγενή στη χρήση πληροφοριακών μέσων κίνδυνο σφάλματος, γνωστό ως «rischio informatico» ή «digital risk» στην ιταλική και αγγλική, αντίστοιχα, νομική ορολογία. Βλ. ειδικ. *Caso, Sicurezza Informatica-Regole e Prassi*, 2006, σελ. 5 επ, *Gruppo di Lavoro Convenzione Interbancaria per i Problemi dell' Automazione (CIPA)*, *Il rischio informatico*, σελ. 3 επ, σε www.cipa.it, (ημ. τελευτ. επισκ. 13.8.2008), *Laurence/Kehoe/Rieger/Walters/Kenney*, *Risk Management of Digital Information: A File Format Investigation*, 2000, σελ. 23 επ.

αποθήκευση του περιεχομένου ιστοσελίδας στη μνήμη του η/υ του επισκέπτη, συνιστούν περιέλευση της δήλωσης βουλήσεως.⁹⁶ Στον παραλήπτη πλέον θα εναπόκειται η επιλογή του χρόνου και του τρόπου προβολής του περιεχομένου της εν λόγω δήλωσης, και, συνεπώς, στον ίδιο θα επιρριφθεί κάθε σχετικός κίνδυνος.⁹⁷ Σε κάθε περίπτωση, όμως, η εν λόγω δυνατότητα του αποδέκτη θα εξετάζεται, παράλληλα, και κατά τα επικρατούντα συναλλακτικά ήθη, τα οποία θα καθορίσουν τον πραγματικό χρόνο της περιέλευσης της δήλωσης. Εάν π.χ. η αποθήκευση πραγματοποιηθεί σε μη εργάσιμη ημέρα, ή ώρα, η δήλωση θα θεωρηθεί περιληφθείσα την επόμενη στιγμή, κατά την οποία θα αναμένεται η επεξεργασία της από τον παραλήπτη.⁹⁸

Η ανωτέρω γενική προβληματική δε διαφοροποιείται ιδιαίτερα στην περίπτωση των αυτοματοποιημένων δηλώσεων. Εν προκειμένω, ο αποδέκτης έχει εκ των προτέρων σκοπίμως παραιτηθεί από την ενεργή συμμετοχή του στη διαδικασία ανταλλαγής των δηλώσεων βουλήσεως, εμπιστευόμενος την παραλαβή και επεξεργασία τους στο εκ των προτέρων κατάλληλα προγραμματισμένο λογισμικό η/υ. Δεν απαιτείται, πλέον, η εκ μέρους του πραγματική αντίληψη της δήλωσης, η οποία, ως αδιάφορο στοιχείο για την ολοκλήρωση της διαδικασίας, δεν αναμένεται από τον αποστολέα. Κατά συνέπεια, λόγω του ιδιόρρυθμου τρόπου παραγωγής και διαβίβασης της αυτοματοποιημένης δήλωσης, ως αφηρημένη δυνατότητα γνώσης του παραλήπτη εκλαμβάνεται η δυνατότητα αποτίμησης της περιληφθείσας δήλωσης εκ μέρους του η/υ, η οποία θα εκτιμηθεί σύμφωνα, πάντα, με τις επικρατούσες συνθήκες και τα συναλλακτικά ήθη.⁹⁹

96. Βλ. ΜονΠρωτΑθ 1327/2001 σε ΔΕΕ 2001, σελ. 377-378, με παρατ. Σ. Κουσουλή, σελ. 379 επ, ΜονΠρωτΑθ 1963/2004 σε ΝοΒ 2005, σελ. 1637 επ, και ΜονΠρωτΑθ 6302/2004 σε Αρμ 2005, σελ. 239 επ, κατά τις οποίες η παραλαβή του ηλεκτρονικού μηνύματος συνιστά, ταυτόχρονα, και απόδειξη της ταυτότητας του αποστολέα, διότι η απαραίτητη αναγραφή της διεύθυνσης ηλ. ταχυδρομείου στο παραληφθέν μήνυμα «ταυτίζεται με τη δήλωση βουλήσεως, και αποτελεί με αυτήν ενιαίο σύνολο.» Αυτονόητο είναι, ότι, ελλείψει προηγούμενης ηλεκτρονικής επικοινωνίας, π.χ. στην περίπτωση έναρξης της συναλλακτικής επαφής, ως ταυτότητα του αποστολέα νοείται η διεύθυνση IP του διαβιβάζοντος τη δήλωση η/υ, και όχι τα προσωπικά στοιχεία του δηλούντος χρήστη.

97. Έτσι κατ' αποτέλεσμα η ΑΠ (Δ' ΠολΤμ) 1951/2006 σε ΕΕμπΔ 2007, σελ. 111.

98. Ι. α., *Καράσης*, όπ.π., Γ. Γεωργιάδης (2003), σελ. 105.

99. Έτσι, για τον καθορισμό π.χ. των εργασίμων ημερών και ωρών, κατά τις οποίες θα θεωρηθεί ως περιληφθείσα η δήλωση βουλήσεως στον αποδέκτη της, δε θα ληφθεί υπ' όψη η δραστηριότητα του φυσικού προσώπου, αλλά διάφοροι παράγοντες σχετιζόμενοι με τη λειτουργία του η/υ, όπως π.χ. το ωράριο λειτουργίας της αγοράς στην περίπτωση των χρηματιστηριακών συναλλαγών, η διάρκεια δικτυακής ή διαδικτυακής σύνδεσης των η/υ, κ.ο.κ., Γ. Γεωργιάδης (2003), σελ. 107.

B. ΟΛΟΚΛΗΡΩΣΗ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΩΝ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΩΝ

1. Τρόποι ολοκλήρωσης ηλεκτρονικών διαπραγματεύσεων

1.1. Σύμπτωση δηλώσεων βούλησης- επίτευξη έγκυρης συμβατικής δέσμευσης

Η αποδοχή της πρότασης από το πρόσωπο, προς το οποίο αυτή απευθύνεται, και ενδεχομένως η περιέλευσή της στον αντισυμβαλλόμενο, ολοκληρώνουν το στάδιο των διαπραγματεύσεων μέσω της σύναψης έγκυρης σύμβασης.¹⁰⁰ Ως αποδοχή νοείται η δήλωση του παραλήπτη πρότασης, με την οποία ο ίδιος εκφράζει τη συμφωνία του με την πρόταση και την πρόθεση συμβατικής δέσμευσης σύμφωνα με το περιεχόμενό της.¹⁰¹ Η εν λόγω σύμπτωση, όμως, των εκατέρωθεν δηλώσεων βουλήσεως οφείλει να είναι πλήρης, να αφορά, δηλαδή, όλα τα στοιχεία του περιεχομένου της πρότασης. Σε αντίθετη περίπτωση, κατά την οποία η αποδοχή εμπεριέχει τροποποιήσεις, έστω και υπό μορφή επιφυλάξεων, δεν επιφέρει την κατάρτιση σύμβασης, συνιστώντας, κατ' ουσία, νέα πρόταση.¹⁰²

Ενδέχεται, ωστόσο, η επιτευχθείσα συμφωνία των μερών, μέσω της οποίας περαιώνεται το προσυμβατικό στάδιο, να μην οδηγήσει για διαφόρους λόγους σε κατάρτιση οριστικής σύμβασης, αλλά σε άλλης μορφής έγκυρη συμβατική δέσμευση, όπως π.χ. στη σύναψη προσυμφώνου.¹⁰³ Κατ' αυτόν τον τρόπο τα διαπραγματευόμενα μέρη, έχοντας συμφωνήσει πλήρως τους ουσιώδεις όρους της επιδιωκόμενης σύμβασης, δεσμεύονται αμφιμερώς για τη μελλοντική κατάρτισή της. Είναι, επίσης, δυνατόν να συμφωνηθεί, ότι η κατάρτιση της οριστικής σύμβασης θα συντελεσθεί με δήλωση βουλήσεως του ενός μόνο συμβαλλομένου μέρους. Το εν λόγω διαπλαστικό δικαίωμα παρέχεται μέσω της σύναψης συμφώνου προαιρέσεως μεταξύ των διαπραγματευομένων, το οποίο συνιστά προπαρασκευαστική σύμβαση και επιφέρει την περαίωση του προσυμβατικού σταδίου. Η σχετική δικαιοπρακτική δέσμευση βαρύνει μόνο τον ένα συμβαλλόμενο, ενώ ο αντισυμβαλλόμενος, ο οποίος έχει επιφυλαχθεί να ασκήσει το δικαίωμα προαιρέσεως δεν αναλαμβάνει υποχρέωση προς κατάρτιση της οριστικής σύμβασης. Μετά τη σύναψη προσυμφώνου, ή συμφώνου προαιρέσεως, κάθε επαναδιαπραγμάτευση των όρων της επιτευχθείσας

100. Ι.α. ΑΠ (Α' ΠολΤμ) 197/2007, σε ΝοΒ 2008, σελ. 380, ΑΠ 764/1996 σε ΕΕΝ 1998, σελ. 85, ΑΠ (Α' Τμ) 1303/1984, σε ΕΕΝ 1985, σελ. 615, ΕφΑθ 3048/2003, σε ΕΛΛΔνη 2004, σελ. 1473, ΕφΛαρ 320/2005, σε ηλ. ΤΝΠ του ΔΣΑ.

101. Απ. Γεωργιάδης (2002), σελ. 401, Παπαντωνίου (1983), σελ. 312.

102. Αρθρ, 191 ΑΚ.

103. ΑΠ (Α' ΠολΤμ) 261/1996, σε ΕΛΛΔνη 1996, σελ. 1560, ΑΠ (Γ' Τμ) 786/1982, σε ΕΕΝ 1983, σελ. 400, ΕφΑθ 561/2001, σε ηλ. ΤΝΠ του ΔΣΑ.

συμφωνίας θα συνιστά, κατ' ουσία, απροθυμία εκτέλεσης και κατάργησή τους εκ μέρους των συμβληθέντων μερών.¹⁰⁴

1.2. Διαπίστωση αδυναμίας σύναψης συμβάσεως

Εκτός της περίπτωσης, κατά την οποία θα επιτευχθεί έγκυρη συμβατική δέσμευση μεταξύ των διαπραγματευομένων, το προσυμβατικό στάδιο ολοκληρώνεται εν τοις πράγμασι, κατά την οριστική διακοπή της διαπραγματευτικής διαδικασίας.¹⁰⁵ Η αδυναμία σύναψης της επιδιωκόμενης σύμβασης εκφράζεται μέσω της ασυμφωνίας των μερών για τη ρύθμιση του περιεχομένου της, και, ερείζεται νομικά, ως δυνατότητα των συμβαλλομένων, στην αρνητική έκφανση της συμβατικής ελευθερίας, το δικαίωμα, δηλαδή, άρνησης της συμβατικής δέσμευσης. Συνεπώς, η έναρξη και η πρόοδος των διαπραγματεύσεων δε θεμελιώνουν υποχρέωση κατάρτισης σύμβασης εις βάρος των συμμετεχόντων. Σε κάθε περίπτωση, όμως, το εν λόγω δικαίωμα ασκείται σύμφωνα με τις γενικές αρχές της καλής πίστης και των συναλλακτικών ηθών, οι οποίες επιβάλλουν υποχρεώσεις έντιμης και ειλικρινούς συμπεριφοράς, κατά την αμοιβαία προσπάθεια να επέλθει συμφωνία, ή να διαπιστωθεί η αδυναμία επίτευξής της. Όταν π.χ. ο υποψήφιος συμβαλλόμενος παρέχει διαβεβαιώσεις για την κατάρτιση της σύμβασης, και, ενώ έχει αποφασίσει τη ματαίωσή της, δημιουργεί με πράξεις, ή παραλείψεις του, την αντίθετη εντύπωση στο άλλο μέρος, υποβάλλοντάς το σε σχετικές προς τη σύμβαση δαπάνες, συμπεριφέρεται αντισυναλλακτικά και ευθύνεται σύμφωνα με τις διατάξεις περί προσυμβατικής ευθύνης.¹⁰⁶

Ζήτημα γεννάται, ιδιαίτερα στην περίπτωση των ηλεκτρονικών συναλλαγών, αναφορικά με τον τρόπο διαπίστωσης της αδυναμίας σύναψης σύμβασης. Αυτονόητο είναι, ότι η οριστική ματαίωση της κατάρτισης υφίσταται, εφ' όσον εκφρασθεί, ρητώς ή σιωπηρώς, ως σχετική απευθυντέα δήλωση βουλήσεως, και καταστεί αντιληπτή από αμφότερα τα συμβαλλόμενα μέρη. Αντιθέτως, εάν η σχετική πρόθεση του διαπραγματευομένου να μην προβεί σε

104. Όσον αφορά τις ηλεκτρονικές συμβάσεις, η επιλογή του προσυμφώνου, ή του συμφώνου προαίρεσως, έναντι της οριστικής σύμβασης, αν και δυνατή από νομικής άποψης, αποτελεί ιδιαίτερα σπάνιο φαινόμενο. Η συναλλακτική λειτουργία του Διαδικτύου επιβάλλει, κατά κανόνα, ταχύτητα και αμεσότητα στις συναλλαγές, με αποτέλεσμα να καθίσταται ανακόλουθη προς τους σκοπούς του ΗΕ η ηλεκτρονική προσυμφώνηση συμβάσεων. Εντούτοις, η σύντομη ανάλυση των εν λόγω εννοιών κρίθηκε επιβεβλημένη για λόγους επιστημονικής πληρότητας της παρούσας μελέτης.

105. Ι.α. Κουμάντος σε ΕρμΑΚ, άρθρ. 197-198, αριθμ. 42, και εκ μέρους της νομολογίας ΑΠ (Α' ΠολΤμ) 1392/2001, σε ΕλλΔνη 2001, σελ. 1567, ΕφΠειρ 481/2002 σε ηλ. ΤΝΠ του ΔΣΑ, ΕφΛαρ 741/2001, σε ΕλλΔνη 2004, σελ. 532.

106. Ι.α. ΑΠ (Α' ΠολΤμ) 1232/2000, σε ΕλλΔνη 2002, σελ. 112, ΕιρΘεσ 1397/2005, σε Αρμ 2005, σελ. 1215.

κατάρτιση της σύμβασης δε γίνει σαφώς αντιληπτή από το άλλο μέρος, ή βάσει συνεκτίμησης των ειδικών συνθηκών και των κρατούντων συναλλακτικών ηθών, η εν λόγω δήλωση βούλησης δε θεωρηθεί καταλογιστέα στον αποδέκτη της, δε δύνανται να γίνει λόγος για τερματισμό του προσυμβατικού σταδίου.¹⁰⁷

Κατά συνέπεια, κάθε διαπραγματευτική ενέργεια, από τη δημιουργία συναλλακτικής επαφής, έως και την ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων εκτιμάται νομικά, λαμβανομένων υπ' όψη, εν προκειμένω, και των ιδιαιτεροτήτων των ηλεκτρονικών συναλλαγών.¹⁰⁸

2. Τα ελαττώματα της ηλεκτρονικής δήλωσης βουλήσεως- συνέπειες

2.1. Εσφαλμένος χειρισμός του η/υ

Η χρήση ηλεκτρονικών μέσων κατά τη συντέλεση και διαβίβαση της δήλωσης βούλησης συνιστά πιθανή πηγή σφαλμάτων, τα οποία δύνανται να επηρεάσουν το κύρος της σύμβασης. Παρ' ότι το εν λόγω ζήτημα προβάλλει ήδη κατά την έναρξη των διαπραγματεύσεων, καθίσταται εντονότερο και αποκτά εξέχουσα σημασία ιδιαίτερα κατά την ολοκλήρωσή τους, δεδομένης της σημασίας του για το κύρος της ηλεκτρονικής σύμβασης.

Ως συνηθέστερη αιτία ελαττωματικών ηλεκτρονικών δηλώσεων βουλήσεως εμφανίζεται ο εσφαλμένος χειρισμός του η/υ κατά τη διατύπωσή τους, ο οποίος προκαλεί διάσταση μεταξύ της βούλησης του χρήστη και της πράξης της δήλωσης, όπως συμβαίνει π.χ. σε περίπτωση παραδρομής κατά την πληκτρολόγηση.¹⁰⁹ Κατ' αναλογία των όσων ισχύουν για τις διαπραγματεύσεις που διενεργούνται με παραδοσιακά μέσα, το εν λόγω ενδεχόμενο αντιμετωπίζεται σύμφωνα με τις διατάξεις του ΑΚ περί πλάνης στη δήλωση, η οποία, όταν είναι ουσιώδης, δύνανται να επιφέρει την ακυρωσία της σύμβασης.¹¹⁰ Αξιοσημείωτο είναι, ότι το ενδεχόμενο να αξιολογηθεί η εσφαλμένη πληκτρολόγηση ως πλάνη στη δήλωση παρίσταται, κατά κανόνα, στην περίπτωση των ηλεκτρονικά διαβιβαζομένων δηλώσεων βουλήσεως, στις οποίες ο η/υ λειτουργεί ως μέσο δηλωτικό της ήδη διαμορφωθείσας βούλησης.

107. Σχετικά με την έννοια του καταλογισμού της δήλωσης βλ. Παπανικολάου (2000), σελ. 332 επ.

108. Εξέχουσα σημασία παρουσιάζει εν προκειμένω η διαμόρφωση της αποκαλούμενης «Netiquette», (Network Etiquette), ως σύνολο κανόνων δεοντολογίας της διαδικτυακής επικοινωνίας, μέσω των οποίων εξειδικεύονται οι αρχές της καλής πίστης και των συναλλακτικών ηθών αναφορικά με τη συμπεριφορά των χρηστών. Βλ. ειδικ. τις παρατηρήσεις της *Internet Engineering Task Force (IETF)* σε RFC 1855, σχετικά με τους επικρατέστερους κανόνες, σε www.ietf.org (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 12.9.2008).

109. Το εν λόγω γεγονός δικαιολογεί την πρόθεση του κοινοτικού νομοθέτη να ρυθμίσει ειδικά το ζήτημα των σφαλμάτων κατά το χειρισμό του η/υ, βλ. κατωτ. υπό II Α 2.3.

110. Πρόκειται ειδικότερα για πλάνη ως προς την πράξη της δήλωσης, *Καρακατσάνης* σε *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο*, όπ.π., άρθρ. 140 επ, αριθμ. 7.

Αντιθέτως, όσον αφορά τις αυτοματοποιημένες δηλώσεις η διαδικασία διαμόρφωσης της δήλωσης διενεργείται εξ ολοκλήρου από τον η/υ, χωρίς ταυτόχρονη συμμετοχή του χρήστη, και, συνεπώς, δε δύναται, να γίνει λόγος για ανθρώπινο σφάλμα κατά το χειρισμό.¹¹¹

2.2. Χρήση εσφαλμένων δεδομένων, σφάλμα κατά τη μηχανική λειτουργία, ή τον προγραμματισμό του η/υ

Στην περίπτωση, κατά την οποία ο η/υ συμμετέχει στη διαμόρφωση της βούλησης, π.χ. διενεργώντας μαθηματικούς υπολογισμούς, δε θα γίνει λόγος για εσφαλμένη χρήση του ηλεκτρονικού μέσου εκ μέρους του χειριστή του, αλλά για χρήση εσφαλμένων δεδομένων εκ μέρους του η/υ. Πιθανό ενδεχόμενο αποτελεί, επίσης, η εμφιλοχώρηση σφάλματος κατά τη λειτουργία ή τον προγραμματισμό του η/υ, η οποία προσομοιάζει, κατ' αποτέλεσμα, στη χρήση εσφαλμένων δεδομένων. Κατ' αυτόν τον τρόπο, στον αποδέκτη της δήλωσης γνωστοποιείται μόνο το αποτέλεσμα της μηχανικής λειτουργίας του η/υ και όχι ο ίδιος ο υπολογισμός, με αποτέλεσμα τα περιεχόμενα σε αυτόν σφάλματα να θεωρούνται ως επουσιώδη και νομικά αδιάφορα, ως εσωτερικά, μη εμφανή λάθη κατά τη διάρκεια του υπολογισμού.

Βάσει της θεμελιώδους διάκρισης στον ΑΚ μεταξύ πλάνης στη δήλωση και πλάνης στη βούληση,¹¹² η εν λόγω ύπαρξη σφαλμάτων εκλαμβάνεται ως πλάνη περί τα παραγωγικά αίτια της βούλησης και δεν επηρεάζει, κατά κανόνα, το κύρος της σύμβασης.¹¹³ Κάτι τέτοιο, όμως, προϋποθέτει να μην περιέχεται στην αυτοματοποιημένη δήλωση η βάση του εσφαλμένου υπολογισμού, δηλαδή να μην είναι εμφανής στον παραλήπτη η ύπαρξη σφάλματος, διότι σε τέτοια περίπτωση θα γίνεται λόγος για πλάνη στη δήλωση, η οποία δύναται, ενδεχομένως, να αποκατασταθεί μέσω ερμηνείας της δήλωσης βουλήσεως.¹¹⁴

Επίσης, όσον αφορά την εσφαλμένη μηχανική λειτουργία, ή τον εσφαλμένο προγραμματισμό του η/υ, η πλάνη περί τα παραγωγικά αίτια της βούλησης θα υφίσταται μόνον, όταν το σφάλμα προκύπτει κατά τη διαμόρφωση της αυτοματοποιημένης δήλωσης από τον η/υ. Στην εξαιρετική περίπτωση, δηλαδή, κατά την οποία η βούληση θα έχει σχηματισθεί κατόπιν άρτιας λειτουργίας και προγραμματισμού του η/υ, βάσει ορθών ψηφιακών δεδομένων,

¹¹¹. Βλ. Γ. Γεωργιάδη (2003), σελ. 113, με αναφορά και στην αντίθετη άποψη.

¹¹². Για το ζήτημα βλ. ειδικ. Σταθόπουλο, Πλάνη κρίσιμη για την ακύρωση της δικαιοπραξίας, σε ΚριτΕ 1995, σελ. 103 επ.

¹¹³. Κατ' εξαίρεση, η πλάνη περί το δικαιοπρακτικό θεμέλιο της σύμβασης θεωρείται ουσιώδης, i.a. Καρακατσάνης, όπ.π., άρθρ. 143, αριθμ. 8, ΑΠ (Α' ΠολΤμ) 676/1994, ΕΕΝ 1995, σελ. 442, ΠολΠρωτΑθ, 2668/2005, σε ΕΕΔ 2005, σελ. 296.

¹¹⁴. Βλ. αναλυτ. Γ. Γεωργιάδη (2003), σελ. 114 επ.

αλλά δηλώνεται εσφαλμένα λόγω τεχνικής δυσλειτουργίας κατά την εξωτερίκευσή της, θα δύναται να γίνει λόγος για πλάνη στην πράξη της δήλωσης, και, συνεπώς, για ακύρωσή της.¹¹⁵ Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί, ότι το ενδεχόμενο ακύρωσης της σύμβασης λόγω χρήσης εσφαλμένων δεδομένων εκ μέρους του η/υ, ή λόγω εσφαλμένης λειτουργίας, ή προγραμματισμού κατά τη διαμόρφωση της βούλησης, παρίσταται μόνο, εάν η πλάνη περί τα παραγωγικά αίτια της βούλησης θεωρηθεί, κατ' εξαίρεση, ουσιώδης.¹¹⁶ Τέτοια περίπτωση συντρέχει, όταν η εν λόγω πλάνη αναφέρεται σε ιδιότητα του προσώπου ή του πράγματος, η οποία, κατά τη συμφωνία των μερών, ή βάσει των συναλλακτικών ηθών και της καλής πίστης, δύναται να εκληφθεί ως ουσιώδης για τη σύμβαση, με αποτέλεσμα να μην καταρτιζόταν αυτή, εάν το πλανηθέν συμβαλλόμενο μέρος γνώριζε την πραγματική κατάσταση.¹¹⁷

2.3. Εσφαλμένη διαβίβαση ηλεκτρονικής δήλωσης βουλήσεως

Διαφορετική όσων προαναφέρθηκαν είναι η περίπτωση των σφαλμάτων κατά τη διαβίβαση της δήλωσης βουλήσεως, τα οποία δύναται να επιφέρουν την ακύρωσή της λόγω πλάνης. Εν προκειμένω, η βούληση διαμορφώνεται ορθά, και η δήλωση εξωτερικεύεται χωρίς σφάλματα, περιέρχεται, όμως, αλλοιωμένη στον παραλήπτη της. Εφ' όσον το αλλοιωμένο περιεχόμενο της δήλωσης αποδειχθεί ουσιώδες για τη σύμβαση, ο πλανηθείς δηλών έχει δικαίωμα να ζητήσει την ακύρωσή της, αποκαθιστώντας το διαφέρον εμπιστοσύνης στον παραλήπτη.¹¹⁸ Η ίδια δυνατότητα αναγνωρίζεται και όταν η δήλωση περιέλθει σε άλλον αποδέκτη¹¹⁹ από αυτόν προς τον οποίο απευθύνεται, όχι, όμως, και όταν η αλλοίωση καθιστά τη δήλωση ανυπόστατη, ή όταν αυτή δεν έχει περιέλθει καν στον παραλήπτη της. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ο δηλών διατηρεί τη δυνατότητα να επαναλάβει τη δήλωση βούλησής του με το ορθό της περιεχόμενο, π.χ. μέσω αποστολής διορθωτικού e-mail, η οποία οφείλει να αποσταλεί και να περιέλθει στον αποδέκτη εντός ευλόγου χρόνου, σύμφωνα με την καλή πίστη και τα συναλλακτικά ήθη.

Η ακύρωση της δήλωσης λόγω πλάνης προϋποθέτει, αφ' ενός η αλλοιωθείσα δήλωση να διαθέτει αληθοφανές περιεχόμενο, και αφ' ετέρου να μην είναι δυνατή η διόρθωση του σφάλματος μέσω ερμηνείας του περιεχομένου

115. Γ. Γεωργιάδης, όπ.π.

116. Βάσει της διάταξης του άρθρ. 142 ΑΚ.

117. Στην περίπτωση, κατά την οποία η πλάνη αφορά την αξία του αγαθού, ή της υπηρεσίας, η πλάνη θεωρείται επουσιώδης, διότι η τιμή καθ' εαυτή δε θεωρείται ιδιότητα του πράγματος, i.a. *Καρακατσάνης*, όπ.π., άρθρ. 142, αριθμ. 4.

118. Άρθρ. 141 §1 ΑΚ.

119. *Καρακατσάνης*, όπ.π., άρθρ. 142, αριθμ. 2.

της. Κάτι τέτοιο συμβαίνει π.χ., όταν κατά τη διαβίβαση αλλοιωθεί ένα ψηφίο, με αποτέλεσμα να τροποποιηθεί το περιεχόμενο της δήλωσης. Στην περίπτωση, κατά την οποία το σφάλμα έχει προκύψει κατά τη διαβίβαση της δήλωσης προς τον αποδέκτη της, θα ισχύσει το εσφαλμένο περιεχόμενό της, ως δεσμευτικό για το δηλούντα, ο οποίος θα δύναται να ζητήσει την ακύρωσή της λόγω πλάνης.¹²⁰ Εάν, όμως, η δήλωση διαβιβαστεί ορθά στον παραλήπτη της, και το σφάλμα σημειωθεί εντός της σφαίρας επιρροής του, π.χ. λόγω προβλήματος στη λειτουργία, ή τον προγραμματισμό του η/υ του, η δήλωση θα ισχύει με το πραγματικό της περιεχόμενο, όπως, δηλαδή, περιήλθε αρχικά στον αποδέκτη, πριν αλλοιωθεί από τα ηλεκτρονικά μέσα που ο ίδιος μεταχειρίζεται.¹²¹

2.4. Έλλειψη δικαιοπρακτικής συνείδησης

Ιδιαίτερη περίπτωση ελαττωματικής δήλωσης βουλήσεως, η οποία παρουσιάζεται συχνά στις διαδικτυακές συμβάσεις, αποτελεί η έλλειψη δικαιοπρακτικής συνείδησης κατά το χειρισμό του η/υ.¹²² Λόγω της σύνθετης φύσης του Διαδικτύου, παρατηρείται συχνά σύγχυση μεταξύ της συναλλακτικής και της αμιγώς επικοινωνιακής λειτουργίας του, με σχετικά επακόλουθα στη δυνατότητα νομικής αξιολόγησης των ενεργειών των χρηστών. Ο επισκέπτης μίας ιστοσελίδας, ή ο αποστολέας ενός ηλεκτρονικού ταχυδρομικού μηνύματος, ενδέχεται να προβεί χωρίς πρόθεση σε νομικά σημαντικές ενέργειες, αγνοώντας το δικαιοπρακτικό χαρακτήρα τους. Κατ' αναλογία όσων ισχύουν για τις παραδοσιακές συμβάσεις, εφ' όσον η έλλειψη δικαιοπρακτικής βούλησης του δηλούντος είναι εμφανής στον αποδέκτη, η δήλωση δεν παράγει έννομα αποτελέσματα, ως ανύπαρκτη. Όταν, όμως, ο παραλήπτης θεωρήσει, ότι μέσω αυτής εκφράζεται δικαιοπρακτική βούληση, ανακύπτει ζήτημα ερμηνείας της,

120. Γ.Γεωργιάδης (2003), σελ. 156.

121. Στην περίπτωση διαβίβασης της δήλωσης βούλησης μέσω του παγκοσμίου ιστού, κάτι τέτοιο δύναται να συμβεί π.χ. εάν η δήλωση αποθηκευτεί κανονικά στον η/υ του αποδέκτη της, αλλά προβληθεί εσφαλμένα στην οθόνη, λόγω ασυμβατότητας του λογισμικού. Όσον αφορά την επικοινωνία μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, αντίστοιχο πρόβλημα δύναται να σημειωθεί, όταν το e-mail αποθηκευτεί στο server του παρόχου διαδικτυακών υπηρεσιών (π.χ. hotmail, google, κ.λπ.), αλλά διαβιβαστεί αλλοιωμένο προς τον η/υ του παραλήπτη.

122. Για τη διάκριση μεταξύ δικαιοπρακτικής βούλησης και δικαιοπρακτικής συνείδησης βλ. i.a. Καρασή, σε Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο, όπ.π., Εισαγ. άρθρ. 127-200, αριθμ. 10. Στις εν στενή εννοία ηλεκτρονικές συμβάσεις η ύπαρξη δικαιοπρακτικής συνείδησης προκύπτει από τον τρόπο κατάρτισής τους. Κατ' αρχάς, η δημιουργία κλειστών δικτύων ηλεκτρονικών συναλλαγών αφορά, κατά κανόνα, πρόσωπα που ενεργούν στα πλαίσια της επαγγελματικής τους δραστηριότητας, με αποτέλεσμα να υφίσταται πάντα η δικαιοπρακτική τους συνείδηση. Επίσης, η πρόσβαση στα εν λόγω δίκτυα διενεργείται αποκλειστικά και μόνον από εξουσιοδοτημένους προς τούτο χρήστες, μέσω ειδικών κωδικών και στοιχείων, και, συνεπώς, αποκλείεται η διενέργεια οιασδήποτε πράξης χωρίς πρόθεση νομικής δέσμευσης.

ώστε να διαπιστωθεί το πραγματικό περιεχόμενό της, και, κατ' επέκταση, η δυνατότητα καταλογισμού της στον δηλούντα.¹²³ Ειδικότερα, στην περίπτωση, κατά την οποία ο δηλών, καταβάλλοντας την απαιτούμενη κατά τις περιστάσεις επιμέλεια, δεν ήταν σε θέση να διαγνώσει, ότι η ενέργειά του δύναται να εκληφθεί ως δήλωση δικαιοπρακτικής βούλησης, η συμπεριφορά του δε θα καταλογιστεί στον ίδιο.¹²⁴ Αντίθετα, εάν μέσω της ερμηνείας της δήλωσης διαπιστωθεί, ότι αυτή είναι δεσμευτική για το δηλούντα, τότε ο ίδιος δύναται να ζητήσει την ακύρωσή της λόγω πλάνης στη δήλωση, ευθυνόμενος έναντι του αποδέκτη για την αποκατάσταση του διαφέροντος εμπιστοσύνης.¹²⁵ Σε κάθε περίπτωση, δεδομένης και της ιδιόρρυθμης λειτουργίας του Διαδικτύου, η οποία επιτείνει τους εν λόγω προβληματισμούς, κατά την ερμηνεία της δήλωσης θα πρέπει συνεκτιμώνται όλοι οι παράγοντες υπό τους οποίους αυτή διατυπώθηκε, όπως π.χ. ο σχεδιασμός της ιστοσελίδας, ή ο τρόπος ανταλλαγής μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, οι οποίοι δύναται να προκαλέσουν την παραπλάνηση του δηλούντος, ως προς τη νομική αξιολόγηση των ενεργειών του.

3. Προϋποθέσεις τύπου

3.1. Ηλεκτρονικό έγγραφο

Το κύρος της σύμβασης, και κατ' επέκταση, η ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων ενδέχεται να εξαρτηθεί από την πρόσθετη προϋπόθεση τήρησης του προβλεπόμενου συστατικού τύπου, νομίμου ή εκουσίως,¹²⁶ τον οποίο οφείλει να περιβληθεί η δήλωση βούλησης, για να παράξει έννομα αποτελέσματα. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των ηλεκτρονικών συναλλαγών το ζήτημα του τύπου αποκτά εξέχουσα σημασία, ως κατ' εξοχήν νομικό εμπόδιο στην κατάρτιση ηλεκτρονικών συμβάσεων.¹²⁷

Όπως καταδείχθηκε ανωτέρω, η χρήση ηλεκτρονικών μέσων για τη συντέλεση και περιέλευση της δήλωσης βούλησης δεν κωλύει, κατ' αρχήν, τη

123. Η εν λόγω ερμηνεία θα πραγματοποιηθεί βάσει των άρθρ. 173 και 200 ΑΚ. Βλ. αναλυτικά Παπανικολάου (2000), σελ. 300, Σταθόπουλο, σε Απ. Γεωργιάδη/Μ.Σταθόπουλο, άρθρ. 200, αριθμ. 20, Καρακατσάνη, όπ.π., άρθρ. 140, αριθμ. 15.

124. Παπανικολάου (2000), σελ. 306 επ.

125. Παπανικολάου, (2000), σελ. 308, Σταθόπουλος, όπ.π., άρθρ. 200, αριθμ. 20.

126. Ο νόμιμος συστατικός τύπος επιβάλλεται από διάταξη νόμου, ενώ ο εκούσιος από την ιδιωτική βούληση, συνήθως κατόπιν συμφωνίας των μερών. Είναι, επίσης, δυνατή η επιβολή συστατικού τύπου μέσω μονομερούς δήλωσης, π.χ. στην περίπτωση κατά την οποία ο προτείνων τη σύναψη μίας σύμβασης απαιτεί έγγραφη αποδοχή, βλ. Απ. Γεωργιάδη (2002), σελ. 383 επ και υπ' αριθμ. 4 υποσημ.

127. Ακόμη και στις περιπτώσεις, κατά τις οποίες δεν απαιτείται ιδιαίτερος συστατικός τύπος, η αποδεικτική αξία της ηλεκτρονικά διαβιβαζόμενης δήλωσης βουλήσεως δημιουργεί σημαντικές επιφυλάξεις στους συναλλασσόμενους, ως προς τη διενέργεια ηλεκτρονικών συναλλαγών, αποτελώντας τον κυριότερο ανασχετικό παράγοντα της περεταίρω ανάπτυξης του ΗΕ.

νομική της ισχύ. Κατ' αυτόν τον τρόπο, γίνεται λόγος για «ηλεκτρονικά έγγραφα» εν ευρεία εννοία, ως το σύνολο των εγγεγραμμένων δεδομένων σε υλικό φορέα, το οποίο δύναται να αποτυπωθεί κατά τρόπο αναγνώσιμο, π.χ. τα αποθηκευμένα στοιχεία στη μνήμη η/υ, ή σε φορητό αποθηκευτικό μέσο (δισκέττα, CD, κ.λπ.) που προβάλλονται στην οθόνη του η/υ, αναπαράγονται σε χαρτί, κ.ο.κ. Ο χαρακτήρας του ηλεκτρονικού εγγράφου δύναται, επίσης, να αποδοθεί σε κάθε γραπτό κείμενο, σύμφωνα με τις κρατούσες αντιλήψεις και τα συναλλακτικά ήθη.¹²⁸ Η εν λόγω δυνατότητα, ωστόσο, βασίζεται στην αρχή του ατύπου των δικαιοπραξιών, και, επομένως, η ηλεκτρονική σύμβαση αποτελεί εξ ορισμού μία άτυπη σύμβαση, έστω και εάν αποτυπώνεται σε χαρτί μετά την κατάρτισή της. Η ανάγκη ενίσχυσης της αποδεικτικής αξίας των ηλεκτρονικών εγγράφων και η ένταξη των τυπικών συμβάσεων στο πεδίο των ηλεκτρονικών συναλλαγών εξυπηρετούνται μέσω της ηλεκτρονικής υπογραφής, η οποία κατοχυρώθηκε νομοθετικά σε κοινοτικό, κατ' αρχάς, και εθνικό, ακολούθως, επίπεδο.

3.3. Ηλεκτρονική και ψηφιακή υπογραφή

Ως ηλεκτρονική υπογραφή¹²⁹ εν ευρεία εννοία νοείται κάθε μέθοδος ηλεκτρονικής τεκμηρίωσης της γνησιότητας και της ακρίβειας της δήλωσης βουλήσεως, καθώς και των στοιχείων του δηλούντος. Ιδιαίτερα διαδεδομένες μεθόδους αποτελούν η χρήση προσωπικού κωδικού επικοινωνίας, και η κρυπτογράφηση των ηλεκτρονικών δεδομένων, τα οποία απαρτίζουν τη δήλωση βουλήσεως. Στην πρώτη περίπτωση, η επικοινωνία μεταξύ των διαπραγματευομένων καθίσταται εφικτή μέσω προσωπικών κωδικών, ή συνηθέστερα ενός προσωπικού κωδικού, τον οποίο χρησιμοποιεί ο δηλών για να

128. Γενικότερα για την έννοια του ηλεκτρονικού εγγράφου βλ. *Παπαθωμά-Μπέτγκε* σε ΔΕΕ 1999, σελ. 1240 επ, *Καράκωστας* (2003), σελ. 193, και *Βασιλόπουλο* σε *Δούβλη/Μπώλο* (2008), σελ. 735, με περαιτέρω παραπομπές στη θεωρία. Ιδιαίτερα η δυνατότητα ανάγνωσης συνιστά ουσιώδες στοιχείο αμφοτέρων των εννοιών. Αναφορικά με τη χρήση ειδικών λογισμικών, τα οποία ψηφιοποιούν ηχητικά δεδομένα, προβάλλοντάς τα σε έγγραφη μορφή, ή, αντίστροφα, αναπαράγουν ηχητικά το γραπτό λόγο, θα πρέπει να γίνει δεκτό, ότι η νομική εκτίμηση των αναπαραχθέντων δεδομένων και ο χαρακτηρισμός τους ως ηλεκτρονικών εγγράφων εξαρτώνται, πέραν από το αντικειμενικό στοιχείο της έγγραφης αποτύπωσης, και από την ερμηνεία της βούλησης του δηλούντος, αναφορικά με τη μορφή της δήλωσής του και τα από αυτήν απορρέοντα έννομα αποτελέσματα, κατά την καλή πίστη και τα κρατούντα συναλλακτικά ήθη.

129. Αναλυτικά για την ηλεκτρονική υπογραφή, i.a. *Καραδημητρίου*, Η ηλεκτρονική υπογραφή ως μέσο ασφάλειας των συναλλαγών στο ηλεκτρονικό εμπόριο, 2008, σελ. 27 επ, ο ίδιος, Ηλεκτρονικές υπογραφές-προβλήματα και σκέψεις με αφορμή το π.δ. 150/2001, σε Αρμ 2002, σελ. 1535 επ, *Καράκωστας* (2003), σελ. 193 επ, *Αλεξανδρίδου* (2004), σελ. 41 επ με εκτενή αναφορά στην ελληνική και αλλοδαπή θεωρία, και εκ μέρους της αλλοδαπής θεωρίας *Schumacher*, Sichere Signaturen im Beweisrecht, σε *Ecolex* 2000, σελ. 860.

αποστέλλει τη δήλωση βούλησης και να δηλώσει την ταυτότητά του.¹³⁰ Αντίστοιχα, στην περίπτωση της κρυπτογράφησης τα ψηφιακά δεδομένα, τα οποία συνιστούν τη δήλωση βούλησης του διαπραγματευομένου κρυπτογραφούνται, και αποκρυπτογραφούνται, εν συνεχεία, από τον παραλήπτη τους μέσω ειδικού λογισμικού. Η κρυπτογράφηση συνίσταται στη χρησιμοποίηση συμμετρικών, ή ασύμμετρων αλγορίθμων, οι οποίοι λειτουργούν ως «κλειδιά» για την εν λόγω διαδικασία. Στην περίπτωση της χρήσης συμμετρικών αλγορίθμων, αποκαλούμενης και «συμμετρικής κρυπτογράφησης», τόσο ο δηλών, όσο και ο αποδέκτης της δήλωσης βουλήσεως διαθέτουν κοινό «κλειδί» για την κρυπτογράφηση και αποκρυπτογράφηση των ψηφιακών δεδομένων,¹³¹ γεγονός που απαιτεί την ύπαρξη προγενέστερης συναλλακτικής σχέσης μεταξύ τους.

Αντίθετα, η ασύμμετρη κρυπτογράφηση μέσω ασύμμετρων αλγορίθμων, δηλαδή ενός «ιδιωτικού» και ενός «δημοσίου κλειδιού», ενδείκνυται στις διαδικτυακές συναλλαγές, διότι δεν απαιτεί προηγούμενη επαφή των διαπραγματευομένων. Τα δύο «κλειδιά» συνδέονται απολύτως μεταξύ τους, διότι η αποκρυπτογράφηση δε δύναται να διενεργηθεί παρά μόνον μέσω συγκεκριμένου αλγορίθμου. Στον παραλήπτη της δήλωσης βουλήσεως αποστέλλεται ταυτόχρονα και το δημόσιο «κλειδί», και, επομένως, η δυνατότητα αποκρυπτογράφησης θα αποδεικνύει και την ταυτότητα του αποστολέα, ο οποίος κρυπτογράφησε τα ψηφιακά δεδομένα.

Ιδιαίτερο είδος ασύμμετρης κρυπτογράφησης συνιστά η «προηγμένη» ηλεκτρονική, ή «ψηφιακή» υπογραφή. Η εν λόγω μέθοδος βασίζεται στη δημιουργία της υπογραφής από το δηλούντα και επαλήθευσής της από τον παραλήπτη, μέσω ειδικού λογισμικού, και, επιπροσθέτως, προβλέπεται η πιστοποίηση της συνολικής διαδικασίας, και, συνεπώς, της εγκυρότητας της κρυπτογράφησης. Ειδικότερα, συγκεκριμένος Πάροχος Υπηρεσιών Πιστοποίησης (ΠΥΠ) αναλαμβάνει την έκδοση πιστοποιητικού δημοσίου κλειδιού, γνωστοποιώντας ηλεκτρονικά το απαραίτητο για την αποκρυπτογράφηση «δημόσιο κλειδί», βεβαιώνοντας, παράλληλα, την ταυτότητα του δικαιούχου του αντιστοιχούντος σε αυτό ιδιωτικού κλειδιού. Κατ' αυτόν τον τρόπο, αφ' ενός

130. Προσωπικό κωδικό υπό την ανωτέρω έννοια συνιστά και το «password» που απαιτείται για την σύνδεση στο Διαδίκτυο, ή την είσοδο σε προσωπικό λογαριασμό ηλεκτρονικού ταχυδρομείου.

131. Ευρέως διαδεδομένο σύστημα συμμετρικής κρυπτογράφησης αποτελεί το σύστημα Data Encryption Standard (DES), το οποίο χρησιμοποιείται κυρίως στις ενδοεπιχειρησιακές συναλλαγές. Ειδικ. για τα DES βλ. *Burr*, Data Encryption Standard, σε NIST's Anthology "A Century of Excellence in Measurements, Standards, and Technology: A Chronicle of Selected NBS/NIST Publications, 1901–2000, σε ιστ. www.nvl.nist.gov (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 12.9.2008).

ταυτοποιείται ο υπογράφων, και αφ' ετέρου βεβαιώνει το ακριβές περιεχόμενο της δήλωσής του.¹³²

Ο κοινοτικός και ο εθνικός νομοθέτης απέδωσαν στην ψηφιακή υπογραφή ιδιαίτερη νομική ισχύ, εξαιτίας της αυξημένης ασφάλειας, την οποία παρέχει στις ηλεκτρονικές συναλλαγές. Ειδικότερα, το ουσιαστικό και το δικονομικό δίκαιο εξομοιώνουν την «προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή», η οποία βασίζεται σε αναγνωρισμένο πιστοποιητικό και δημιουργείται από ασφαλή διάταξη δημιουργίας υπογραφής, προς την ιδιόχειρη.¹³³ Καθίσταται, κατ' αυτόν τον τρόπο, δυνατή η ηλεκτρονική κατάρτιση τυπικών συμβάσεων, οι οποίες συνάπτονται με ιδιωτικό έγγραφο, μέσω της ανταλλαγής των εκατέρωθεν δηλώσεων βουλήσεως με ηλεκτρονικά έγγραφα, τα οποία διαθέτουν την απαιτούμενη ασφαλή προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή.¹³⁴ Αντίθετα, αποκλείονται από το πεδίο του ΗΕ οι συμβάσεις, για τη σύναψη των οποίων απαιτείται δημόσιο έγγραφο, επί ποινή ακυρότητας. Συνεπώς, ακόμη και εάν οι ηλεκτρονικές διαπραγματεύσεις οδηγήσουν σε συμφωνία, οι σχετικές δηλώσεις βούλησης θεωρούνται ανίσχυρες να παράξουν έννομα αποτελέσματα, διατηρώντας, όμως, την ενδεχόμενη αποδεικτική τους ισχύ.¹³⁵

132. Αλεξανδρίδου (2004), σελ. 41.

133. Π.δ. 150/2001 (ΦΕΚ/Α'/125/25.6.2001), με το οποίο εναρμονίστηκε το εθνικό δίκαιο προς την Οδ. 1999/93/ΕΚ (ΕπΕφ ΕΕ L 13 9.1.2000), για τις ηλεκτρονικές υπογραφές.

134. Βλ. ωστόσο και την άποψη που διατυπώθηκε εκ μέρους της νομολογίας των Η.Π.Α. στην απόφαση *Stevens v. Publicis S.A.* (2008 N.Y. Slip. Op. 02880) του Εφετείου Νέας Υόρκης (NY App.Div. First Dept.) στον οικείο ιστ. www.courts.state.ny.us, (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 12.9.2008), η οποία αναγνωρίζει το περιεχόμενο μηνύματος e-mail χωρίς προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή ως έγκυρο ηλεκτρονικό έγγραφο, ικανό να παράξει έννομα αποτελέσματα, και εν προκειμένω να επιφέρει τροποποιήσεις σε εγγράφως συναφθείσα σύμβαση εργασίας, για τις οποίες είχε ρητώς συμφωνηθεί ο έγγραφος τύπος. Για παρατηρήσεις σχετ. με την απόφαση βλ. *Ramasastri*, A New York Appellate Court Holds that an Email Message Can Amend an Employment Contract: Why the Decision Was Correct, and What It Means for Employees, δημ. 29.5.2008 σε ιστ. www.findlaw.com (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 20.9.2008).

135. Βλ. σχετ. άρθρ. 9 § 2 Οδ. 2000/31, το οποίο παρέχει τη δυνατότητα στα κράτη μέλη να προβλέψουν εξαιρέσεις από τον κανόνα του άρθρ. 9 § 1, σχετικά με τη σύναψη συμβάσεων με ηλεκτρονικά μέσα. Ακολουθώντας, ο έλληνας νομοθέτης στο άρθρ. 8 § 2 π.δ. 131/2003 όρισε, ότι δεν είναι δυνατή η κατάρτιση ηλεκτρονικών συμβάσεων με αντικείμενο τη θεμελίωση, ή μεταβίβαση εμπραγμάτων δικαιωμάτων σε ακίνητα, συμπεριλαμβανομένων, όμως των υπερεννεαετών μισθώσεων του άρθρ. 618 ΑΚ, οι οποίες καταρτίζονται συμβολαιογραφικά και υπόκεινται στις διατάξεις περί μεταγραφής, συμβάσεων, για τις οποίες επιβάλλεται από το νόμο η προσφυγή στο δικαστήριο, σε δημόσιες αρχές, σε επαγγέλματα που ασκούν δημόσια εξουσία (π.χ. σύνταξη συμβολαιογραφικής πράξης), καθώς και συμβάσεων που εμπίπτουν στο οικογενειακό ή κληρονομικό δίκαιο.

Γ. ΔΙΚΑΙΟΠΟΛΙΤΙΚΗ- ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΗΣ

1. Έννοια διαπραγμάτευσης συμβάσεων

1.1. Η διαπραγματευτική ελευθερία

Το στάδιο των διαπραγματεύσεων συνιστά πεδίο προσέγγισης αντιπαρατιθέμενων συμφερόντων, με σκοπό την ικανοποίησή τους μέσω της επιδιωκόμενης από τους συμμετέχοντες συμφωνίας. Η διαπραγματευτική ελευθερία, ως εξειδίκευση της ελευθερίας των συμβάσεων,¹³⁶ προϋποθέτει λογικά την ελευθερία αποφάσεως για σύναψη, ή μη, ορισμένης σύμβασης, το δικαίωμα επιλογής του αντισυμβαλλομένου μέρους, και τη δυνατότητα διάπλασης του περιεχομένου της.¹³⁷

Ο περιορισμός των δύο πρώτων εκφάνσεων της συμβατικής ελευθερίας δεν αποκλείει εντελώς το ενδεχόμενο διενέργειας διαπραγματεύσεων, αλλά δύναται να περιορίσει ανάλογα τη λειτουργία τους. Στην περίπτωση π.χ. των αναγκαστικών συμβάσεων, η υποχρέωση προς σύναψη σύμβασης, και η μετρίαση, ή η ενδεχόμενη κατάργηση, της ελευθερίας επιλογής αντισυμβαλλομένου, δεν καταργούν, αλλά δυσχεραίνουν κατ' αποτέλεσμα τη δυνατότητα ουσιαστικής διαπραγμάτευσης. Αντίθετα, η διάπλαση του συμβατικού περιεχομένου βάσει της βούλησης ενός μόνο συμβαλλομένου μέρους, όπως συμβαίνει π.χ. με την εισαγωγή ΓΟΣ στη σύμβαση, συνεπάγεται την έντονη διατάραξη της διαπραγματευτικής ελευθερίας του αντισυμβαλλομένου,¹³⁸ ο οποίος αποστερείται, έτσι, της δυνατότητας «έλλογης επιλογής».¹³⁹

Η σύγχρονη δικαιοϊκή αντίληψη για την έννοια και λειτουργία της σύμβασης επιβάλλει, μεταξύ άλλων, τη διασφάλιση της ουσιαστικής ενάσκησης της ελευθερίας προς διαπραγμάτευση και της δυνατότητας συγκαθορισμού από τα μέρη του περιεχομένου της σκοπούμενης σύμβασης.¹⁴⁰ Στην αντίθετη περίπτωση, κατά την οποία ο συμβαλλόμενος, έχοντας σταθμίσει τα συνδεόμενα με τη σύμβαση συμφέροντά του, δε δύναται να επιτύχει ορθή συμβατική ρύθμιση, π.χ. λόγω διαπραγματευτικής ανισότητας μεταξύ των συμβαλλομένων μερών, το

136. Η συμβατική ελευθερία θεμελιώνεται ως εξειδίκευση της αρχής της αυτονομίας και αυτοδέσμευσης του ατόμου μέσω της διάταξης του άρθρ. 361 ΑΚ., και κατοχυρώνεται συνταγματικά από το άρθρ. 5 §1 Συντ. 75/86/01, όπου προβλέπεται και ο τριπλός περιορισμός της άσκησης της.

137. Παπανικολάου (1991), σελ. 81 επ.

138. Παπανικολάου (1991), σελ. 335.

139. «Meaningful choice» κατά τη νομολογία των αμερικανικών δικαστηρίων, βλ. Παπανικολάου (1991), σελ. 308, με αναφορές στη νομολογία των δικαστηρίων των Η.Π.Α.

140. Παπανικολάου (1991), σελ. 94 επ. Για την ανάγκη προστασίας του αδυνάτου συμβαλλομένου βλ. επίσης Απ. Γεωργιάδη, Ενοχικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος, 1999, σελ. 21 επ.

δίκαιο αρνείται να προσδώσει νομική δεσμευτικότητα στην επιτευχθείσα συμφωνία.¹⁴¹ Η διαπίστωση της δίκαιης ρύθμισης, όμως, δε θα συναχθεί βάσει εκτίμησης της αντικειμενικής ορθότητας του συμβατικού περιεχομένου, υπό την έννοια της πλήρους εξισορρόπησης των συμβατικών βαρών, αλλά μέσω του ελέγχου των συνθηκών, υπό τις οποίες διαμορφώθηκαν και εκδηλώθηκαν οι εκατέρωθεν δικαιοπρακτικές βουλήσεις.¹⁴² Η αμοιβαία συμβατική ελευθερία εξασφαλίζεται, επομένως, μέσω της λειτουργικής σύνθεσής της με την αρχή της εξισωτικής δικαιοσύνης,¹⁴³ η οποία απαιτεί ουσιαστική ισότητα μεταξύ των συμβαλλομένων, δυνατότητα αξιοπρεπούς συμμετοχής τους στην κοινωνική και οικονομική ζωή, και, κατ' επέκταση, επιεικείς,¹⁴⁴ δίκαιες και σκόπιμες συμβατικές ρυθμίσεις.¹⁴⁵

Καταδεικνύεται, επομένως, ως κύρια επιδίωξη της διαπραγματευτικής διαδικασίας η ικανοποίηση των συμφερόντων των μερών μέσω της συνδιαμόρφωσης των συμβατικών όρων υπό συνθήκες ουσιαστικής ισότητας. Κατ' αυτόν τον τρόπο αποκτάται η απαραίτητη νομική δεσμευτικότητα, και διασφαλίζονται η διάρκεια και η σταθερότητα της σύμβασης σε περίπτωση επιγενομένου δικαστικού ελέγχου του περιεχομένου της.¹⁴⁶

1.2. Διαπραγματευτικές θεωρίες και μέθοδοι

Η επιτυχής εξέλιξη της συμβατικής σχέσης, η οποία αποτελεί αυτονόητο σκοπό των διαπραγματεύσεων, δεν προοικονομείται αποκλειστικά μέσω αμιγώς

¹⁴¹ Παπανικολάου (1991), σελ.133 επ.

¹⁴² Βλ. όμως και Καμπίση (1960), σελ. 90, ο οποίος, αναφερόμενος στους τρόπους εξειδίκευσης της γενικής αρχής της καλής πίστης κατά το προσυμβατικό στάδιο, τονίζει, ότι οι περιορισμοί της διαπραγματευτικής ελευθερίας θα πρέπει να επιβάλλονται με φειδώ.

¹⁴³ Wolf, Rechtsgeschäftliche Entscheidungsfreiheit und vertraglicher Interessenausgleich, 1970, σελ. 67 επ και 81 επ. Σχετικά με τη λειτουργική σύνθεση της ελευθερίας διάπλασης των συμβατικών όρων με την αρχή της εξισωτικής δικαιοσύνης, βλ. Παπανικολάου (1991), σελ. 270 επ.

¹⁴⁴ Ως επιεικεία νοείται «το δίκαιο της ατομικής περίπτωσης», κατά τον αριστοτελικό ορισμό, Παπαντωνίου, Η καλή πίστις εις το Αστικόν Δίκαιον, 1957, σελ. 42 επ.

¹⁴⁵ Στο σύγχρονο δίκαιο των ενοχικών συμβάσεων η συμβατική ελευθερία και η συμβατική δικαιοσύνη εκλαμβάνονται ως στοιχεία «κινητά», δηλαδή ο βαθμός πλήρωσής τους διαφοροποιείται κατά περίπτωση, και αλληλοσυμπληρούμενα, βλ. ειδικ. Wilburg, Entwicklung eines beweglichen Systems im bürgerlichen Recht, 1950, σελ. 12 επ, Bydlinski, Privatautonomie und objektive Grundlagen des verpflichtenden Rechtsgeschäfts, 1967, σελ.122 επ. Από την ελληνική θεωρία βλ. Παπανικολάου (1991), σελ. 270 επ.

¹⁴⁶ Η ασφάλεια που προσδίδει στους συμβαλλομένους η αδιατάρακτη λειτουργία της συμβατικής ελευθερίας αποδίδεται πολύ εύστοχα από τον Arthur Leff, ο οποίος κάνει λόγο για «μόνωση» της σύμβασης έναντι επιγενομένου δικαστικού ελέγχου, βλ. Leff, Unconscionability and the Code- The Emperor's new clause, UPLR 1967, σελ. 504, κατά παραπ. από Παπανικολάου (1991), σελ. 271. Βλ. επίσης Hatzis, An Economic Theory of Greek Contract Law 1999, σελ. 102, κατά παραπ. από Γέμτο, Οικονομία και Δίκαιο, 2001, σελ. 112, ο οποίος υποστηρίζει, ότι οι παρεμβάσεις σε συμβατικές ρυθμίσεις πρέπει να γίνονται με πλήρη γνώση της ανάλυσης των οικονομικών ατελειών της αγοράς.

νομικών κριτηρίων. Πρωταρχικό κίνητρο των διαπραγματευομένων συνιστά, αδιαμφισβήτητα, η ικανοποίηση των προσωπικών συμφερόντων τους, τα οποία αξιολογούνται και εκδηλώνονται κατά απολύτως υποκειμενικό τρόπο.¹⁴⁷ Η διαπραγμάτευση αποσκοπεί, ακριβώς, στην προσπάθεια ανεύρεσης κοινού σημείου επαφής μεταξύ των εν λόγω επιδιώξεων, στο οποίο θα θεμελιωθεί η ενδεχόμενη συμφωνία. Προς το σκοπό αυτόν έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες, οι οποίες αναλύουν τα επιμέρους στοιχεία της εν λόγω διαδικασίας, και υποδεικνύουν διαπραγματευτικές μεθόδους, αντλώντας εμπειρικές αρχές και διδάγματα από επιστήμες, όπως η οικονομία, η ψυχολογία, η κοινωνιολογία, η στατιστική, κ.λπ.¹⁴⁸

Οι κοινές συνισταμένες των επικρατέστερων διαπραγματευτικών μεθόδων δύνανται να συνοψισθούν στην ανάγκη αξιολόγησης των ατομικών συμφερόντων και δυνατοτήτων, ανεύρεσης του πραγματικού κοινού στόχου των διαπραγματεύσεων και στάθμισης των οικονομικών επιδιώξεων των διαπραγματευομένων προς την οικονομική λειτουργία της διενεργηθείσας διαπραγμάτευσης και της σκοπούμενης σύμβασης.¹⁴⁹ Η ανεύρεση της «χρυσής τομής» μεταξύ των αντιπαρατιθεμένων θέσεων προϋποθέτει λογικά την ορθολογική διαμόρφωση των συμφερόντων των αντισυμβαλλομένων, καθώς και την ανάλυση και σύγκρισή τους προς τα πραγματικά κίνητρά τους, τα οποία διαφέρουν συνήθως από τις προβαλλόμενες επιδιώξεις.

Οι διαπραγματευτικές θεωρίες, αν και θεμελιώνονται σε φαινομενικώς εξωνομικά στοιχεία, εναρμονίζονται προς τις αρχές του δικαίου των συμβάσεων.¹⁵⁰ Η θεμελιώδης αρχή της θεωρίας των διαπραγματεύσεων, αποκαλούμενη «win- win strategy», ή «win-win approach»,¹⁵¹ κατά την οποία η σύμβαση οφείλει να ικανοποιεί αμφότερους τους συμβαλλομένους, επιτρέποντάς τους να αποκομίσουν αμοιβαία οφέλη από τη σύναψή της, ερείζεται νομικά στην αρχή της εξισωτικής δικαιοσύνης, ως μέσου διόρθωσης και συμπλήρωσης της συμβατικής ελευθερίας. Η «win- win strategy», δηλαδή, προϋποθέτει τον περιορισμό της απόλυτης συμβατικής ελευθερίας του ενός μέρους, και, αντίστοιχα, τη συμπλήρωση της «ελαττωμένης» συμβατικής ελευθερίας του

147. *Fisher /Ury* (1991), σελ. 84 επ. Σχετικά με τον ωφελιμισμό των συμβαλλομένων και τη σχέση ελευθερίας-ευημερίας, βλ. *Γέμτο* (2001), σελ. 68 επ.

148. *Shell* (1999), σελ. 12 επ.

149. *Fisher/Ury* (1991), σελ. 21 επ, με παράθεση γενικών διαπραγματευτικών θεωριών.

150. Πρβλ. *Παπανικολάου* (2000), σελ. 4 επ, σχετικά με το ζήτημα της πλήρωσης εκ μέρους της δογματικής του δικαίου των προϋποθέσεων που επιβάλλει η θετικιστική περί επιστήμης αντίληψη.

151. Βλ. *Fisher/Ury* (1991), σελ. 59, *Galanter*, *Worlds on Deals- Using Negotiation to Teach about Legal Process*, JLE 1984, σελ. 268, ο οποίος αντιπαραθέτει τους όρους «negotiation» και «litigation» («litigation/negotiation»).

αντισυμβαλλομένου. Κατ' αυτόν τον τρόπο οι συμβατικές ρυθμίσεις αποκτούν, πέραν της επιτευχθείσας σκοπιμότητας, τα απαραίτητα στοιχεία της νομικής δεσμευτικότητας, της σταθερότητας και της διάρκειας.

Ειδικότερα, σύμφωνα με την εν λόγω γενική αρχή των διαπραγματεύσεων, η σύμβαση θεωρείται επιτυχημένη, όταν αποσυνδέεται η δημιουργία κέρδους του συμβαλλομένου από την επέλευση αντίστοιχης ζημίας στον αντισυμβαλλόμενο.¹⁵² Κατ' αυτόν τον τρόπο, καθίσταται εφικτή η ανεύρεση των κατάλληλων μέσων προς ικανοποίηση των πραγματικών συμφερόντων αμφοτέρων των μερών και προς πλήρη αξιοποίηση του οικονομικού αντικειμένου της σύμβασης.¹⁵³ Εξάλλου, το ενδεχόμενο σύμπτωσης των εκατέρωθεν δηλώσεων βουλήσεως δύναται να επαληθευτεί, μόνον εφ' όσον τα κατά ορθολογικό τρόπο αξιολογηθέντα συμφέροντα των διαπραγματευομένων συγκλίνουν προς κοινό σημείο. Σε αντίθετη περίπτωση, η αδυναμία ικανοποίησης των εκατέρωθεν επιδιώξεων θα οδηγήσει σε ματαίωση της κατάρτισης σύμβασης, λόγω ασυμφωνίας,¹⁵⁴ και η κατάρτιση τη σύμβασης βάσει ανορθολογικών επιλογών σε ανώμαλη εξέλιξη της συμβατικής σχέσης.

2. Οι ηλεκτρονικές διαπραγματεύσεις υπό το πρίσμα της Οικονομικής Ανάλυσης Δικαίου

2.1. Έννοια Οικονομικής Ανάλυσης του Δικαίου των συμβάσεων

Ο προεξέχων οικονομικός ρόλος της σύμβασης, ως θεσμού εκούσιας οικονομικής συναλλαγής, αποσκοπώντας στην αύξηση του ατομικού και κοινωνικού πλούτου,¹⁵⁵ καθιστά επιβεβλημένη τη χρήση οικονομικών κριτηρίων κατά τη νομική ανάλυση της λειτουργίας της. Η ανάγκη διαμόρφωσης ενός μεθοδολογικού προγράμματος συνεργασίας μεταξύ της νομικής και της

152. Η οικονομική αποτελεσματικότητα κατά Pareto επιτυγχάνεται, όταν μέσω μιας συναλλαγής ωφελείται έστω το ένα μέρος, ενώ τα υπόλοιπα απλώς δε ζημιώνονται. Κατά το θεώρημα Scitovsky ή Kaldor- Hicks («Kaldor- Hicks efficiency»), παρότι οι συμβατικές ωφέλειες και ζημίες είναι άρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους, το ύψος τους δεν είναι απαραίτητως ανάλογο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο ωφελούμενος δύναται να αποκαταστήσει ή να μειώσει, αμέσως ή εμμέσως, τη ζημία του αντισυμβαλλομένου, συμψηφίζοντάς την με το πλεόνασμα της ωφέλειάς του. Ο συμψηφισμός αυτός αποτελεί βασική προϋπόθεση για την επίτευξη, ή έστω την προσέγγιση, της οικονομικής αποτελεσματικότητας της σύμβασης. Βλ. ειδικ. *Chiassoni, Law and Economics* 1992, σελ. 243 επ.

153. Η αξία του κοινωνικού και οικονομικού σκοπού των δικαιωμάτων αναγνωρίζεται από το σύστημα του ΑΚ, όπως ρητά ορίζει η διάταξη του άρθρου 281 ΑΚ, βλ. *Απ. Γεωργιάδη*, σε *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο*, όπ.π., άρθρ. 218, αριθμ. 21.

154. Ειδικότερα, η σύμβαση κατά το χρόνο κατάρτισής της έχει πλεονεκτήματα για όλους τους συμβαλλομένους, *Γέμτος* (2001), σελ. 112 επ, ο οποίος κάνει λόγο για *ex ante* παρετιανή αποτελεσματικότητα της σύμβασης.

155. Βλ. ωστόσο *Γέμτος* (2001), σελ. 116 επ, ο οποίος υποστηρίζει, ότι η παρετιανή βελτίωση που επιφέρει μία μεμονωμένη συναλλαγή συνεπάγεται την αύξηση της συνολικής κοινωνικής ευημερίας, μόνον όταν οι επιδράσεις της σύμβασης συλλαμβάνονται από τους μηχανισμούς της αγοράς.

οικονομικής επιστήμης οδήγησε στη δημιουργία του επιστημονικού ρεύματος της Οικονομικής Ανάλυσης Δικαίου (ΟΑΔ).¹⁵⁶ Όσον αφορά το δίκαιο των συμβάσεων, και ειδικότερα τις διαπραγματεύσεις, οι θεωρίες της ΟΑΔ επιδιώκουν την ορθολογικά θεμελιωμένη διάπλαση των συμβατικών ρυθμίσεων, βάσει κριτηρίων οικονομικής αποτελεσματικότητας,¹⁵⁷ ώστε να επιτυγχάνεται η σκοπιμότητά τους, ως θεμελιώδης αξία της έννομης τάξης.¹⁵⁸ Η επιτυχής κατανομή περιουσιακών πόρων μέσω της συναλλακτικής διαδικασίας, συνεπαγόμενη τη μέγιστη ικανοποίηση των συμβαλλομένων και την πλήρη αξιοποίηση των αγαθών, ανάγεται, κατ' αυτόν τον τρόπο, σε αντικειμενικό σκοπό της σύμβασης.

Ειδικότερα, σύμφωνα με την ΟΑΔ, ο συμβαλλόμενος ενεργεί με γνώμονα την τάση μεγιστοποίησης της ατομικής ευτυχίας του, χρησιμοποιώντας τους περιουσιακούς πόρους, τους οποίους η σύμβαση αφορά, κατά τον πλέον πολύτιμο τρόπο, αντλώντας από αυτούς το μέγιστο δυνατό όφελος. Κατά το πρότυπο του *homo economicus*¹⁵⁹, βάσει του οποίου η ΟΑΔ αναλύει την ατομική συναλλακτική συμπεριφορά, ο συμβαλλόμενος ενεργεί ως ορθολογικός μεγιστοποιητής του ατομικού του συμφέροντος,¹⁶⁰ επιλέγοντας, κατά κανόνα, τη δράση, η οποία θα του προσπορίσει τη μεγαλύτερη δυνατή ωφέλεια. Κατά συνέπεια, για να ολοκληρωθεί επιτυχώς ορισμένη συναλλαγή, απαιτείται το κέρδος, το οποίο θα αποκομίσουν μέσω αυτής οι συμβαλλόμενοι, να αποδεικνύεται μεγαλύτερο σε σχέση προς το γενικό της κόστος.¹⁶¹

2.2. Εφαρμογή των αρχών της Οικονομικής Ανάλυσης Δικαίου στις ηλεκτρονικές διαπραγματεύσεις

Σύμφωνα με τη θεωρία της ΟΑΔ η σύμβαση λειτουργεί ως μέσο ανακατανομής των περιουσιακών πόρων, βάσει των νόμων της αγοράς, με

156. Γέμτος (2001), Εισαγωγή, κατά τον οποίο η ΟΑΔ θεωρείται σήμερα η μοναδική γνήσια επιστημονική θεωρία δικαίου.

157. Γέμτος (2001), σελ. 35 επ, Παπανικολάου (1991), σελ. 59 επ.

158. Bydlinski, *Juristische Methodenlehre und Rechtsbegriff*, 1991, σελ. 330 επ.

159. Για την έννοια του *homo economicus* και την αντιπαράβολή της με την έννοια του «administrative man», βλ. Simon, *Administrative Behaviour, A Study of Decision-Making Process*, σε *Administrative Organisation*, 1976, σελ. 67.

160. Παπανικολάου, (2000), σελ. 119.

161. Οι κυριότερες αρχές της Οικονομικής Ανάλυσης του Δικαίου των συμβάσεων και των αδικοπραξιών θεμελιώνονται στο θεώρημα του Coase κατά το οποίο, τα δικαιώματα κατανέμονται αρχικώς από το δίκαιο, αλλά ανακατανέμονται, εν συνεχεία, βάσει των νόμων της αγοράς. Οι περιουσιακοί πόροι, δηλαδή, αποκτώνται, τελικά από το συμβαλλόμενο, ο οποίος τους αξιολογεί περισσότερο. Κατ' αυτόν τον τρόπο, τόσο ο δικαιοδόχος, όσο και ο δικαιοπάροχος ικανοποιούν κατά τον καλύτερο δυνατό τρόπο τις συνδεόμενες με τη σύμβαση βιοτικές τους ανάγκες. Βλ. αναλυτικά Γέμτος (2001), σελ. 59 επ, με παράθεση της παραλλαγής του εν λόγω θεωρήματος μέσω της αποκαλούμενης «προσέγγισης Posner».

κριτήριο την αξιολόγησή τους εκ μέρους των συμβαλλομένων. Η σύναψη, κατ' αρχάς, και η εκτέλεσή της, ακολουθώντας, εξαρτώνται άμεσα από το όφελος που αμφότερες συνεπάγονται για κάθε μέρος. Στην περίπτωση, κατά την οποία η επίτευξη, ή η τήρηση συμφωνίας, αποδειχθεί ζημιογόνος, τα μέρη θα επιλέξουν, προφανώς, την ενδεδειγμένη για την ικανοποίηση των συμφερόντων τους συμπεριφορά, ματαιώνοντας την κατάρτιση της σύμβασης, ή, αντίστοιχα, αποφεύγοντας την εκπλήρωση των συμβατικών τους υποχρεώσεων,¹⁶² προβαίνοντας σε αποτελεσματική αθέτηση της επιτευχθείσας συμφωνίας.¹⁶³ Καταδεικνύεται, έτσι, ο πρωταρχικός ρόλος των διαπραγματεύσεων ως μέσου, αφ' ενός εκτίμησης και ικανοποίησης ατομικών και κοινωνικών συμφερόντων, και αφ' ετέρου, διάπλασης του συμβατικού περιεχομένου κατά τρόπο που θα εξασφαλίσει την ορθή εφαρμογή του.

Η πρώτη από τις προαναφερθείσες λειτουργίες των διαπραγματεύσεων εξυπηρετείται σε μέγιστο βαθμό στην περίπτωση των ηλεκτρονικών συμβάσεων. Η ουσιαστική συμβολή της χρήσης ηλεκτρονικών μέσων στη μείωση του γενικού συναλλακτικού κόστους εντοπίζεται, κυρίως, κατά το προσυμβατικό στάδιο, και αφορά, τόσο στις on-line, όσο και στις off-line συναλλαγές, καλύπτοντας ολόκληρο το φάσμα του ΗΕ.¹⁶⁴ Παρέλκει, εν προκειμένω, η σύγκριση μεταξύ ηλεκτρονικών και παραδοσιακών συμβάσεων, ως προς το χρόνο και το οικονομικό κόστος που απαιτεί, κατά κανόνα, η κατάρτισή τους. Αξιοσημείωτο είναι, ότι τα εν λόγω χαρακτηριστικά του ταχύτατου και άμεσου ΗΕ δε διευκολύνουν απλώς τη συναλλακτική δραστηριότητα αλλά, ιδιαίτερα στην περίπτωση των on-line συμβάσεων, δικαιολογούν συχνά τη δημιουργία νέων παραγωγικών και εμπορικών κλάδων.¹⁶⁵

Επίσης, το εύρος της διαδικτυακής αγοράς σε συνδυασμό προς τον απρόσωπο, κατά κανόνα, χαρακτήρα των συναλλαγών διευκολύνει ιδιαίτερα τους χρήστες κατά την ορθολογική αξιολόγηση των συμφερόντων τους και τη

162. Η ζημία και το κέρδος, παρότι εκτιμώνται βάσει οικονομολογικών κριτηρίων, δε συνιστούν, εν προκειμένω, οικονομικά κίνητρα. Ως κόστος και ωφέλεια νοείται το σύνολο των αρνητικών και θετικών, αντίστοιχα, συνεπειών, όχι μόνον από περιουσιακής, αλλά και από ψυχολογικής, ηθικής ή συναισθηματικής άποψης, οι οποίες επιδρούν στην ευημερία των συναλλασσομένων. Βλ. ειδικ. *Γέμτος* (2001), σελ. 52 επ.

163. *Γέμτος* (2001), σελ. 140 επ.

164. *Lamborghini*, *Regole di mercato nell'economia digitale*, σε IF- *Rivista della Fondazione IMB Italia* 1998, σελ. 45.

165. Η τακτική ενημέρωση ενός προγράμματος η/υ π.χ. δύναται, κατά κανόνα, να πραγματοποιηθεί παρά μόνον διαδικτυακά, καθότι η διαδικασία διαπραγμάτευσης, σύναψης και εκτέλεσης των σχετικών συμβάσεων με παραδοσιακά μέσα θα αποδεικνυόταν ιδιαίτερα χρονοβόρα, και θα υπέβαλε τον αγοραστή σε αυξημένες δαπάνες, με αποτέλεσμα να καταστήσει ζημιογόνο το ίδιο το προϊόν. Επομένως, ακόμα και όταν η εν λόγω ενημέρωση δεν αποτελεί κύριο αντικείμενο σύμβασης, αλλά επιπρόσθετη παροχή του πωλητή προς τους αγοραστές, η πραγματοποίησή της μέσω Διαδικτύου διατηρεί την καθοριστική οικονομική της σημασία.

διαμόρφωση της δικαιοπρακτικής βούλησής τους. Σύμφωνα με το πρότυπο του *homo economicus*, ο διαπραγματευόμενος αξιολογεί την υπό σύναψη σύμβαση, αναζητώντας και εκτιμώντας πιθανές εναλλακτικές λύσεις, και επιλέγοντας την ευνοϊκότερη μεταξύ αυτών.¹⁶⁶ Η επιδιωκόμενη συμφωνία θα επιτευχθεί, μόνον εάν οι εκατέρωθεν υποβληθείσες προτάσεις αποδειχθούν πιο συμφέρουσες εν συγκρίσει προς τις επικρατέστερες εναλλακτικές κάθε υποψηφίου συμβαλλομένου. Συγκρίνονται, επομένως, οι θέσεις, στις οποίες θα περιέλθουν τα μέρη, εάν καταρτισθεί η υπό διαπραγμάτευση σύμβαση, προς την κατάσταση που θα δημιουργήσει η ματαίωση της σύναψής της. Η εν λόγω διαδικασία διευκολύνεται σημαντικά μέσω της λειτουργίας του Διαδικτύου, το οποίο επιτρέπει στους χρήστες να αναζητούν, να συγκρίνουν και να επιλέγουν αγαθά και υποψηφίους αντισυμβαλλομένους με μεγάλη ταχύτητα και ευκολία.¹⁶⁷ Η «καλύτερη εναλλακτική για την υπό διαπραγμάτευση σύμβαση» δεν ανευρίσκεται πλέον ως αφηρημένο ενδεχόμενο, αλλά προτείνεται εκ των προτέρων στο διαδικτυακό χρήστη μεταξύ πληθώρας συγκεκριμένων εναλλακτικών.

Αναφορικά με τη δεύτερη πτυχή της λειτουργίας των διαπραγματεύσεων, ως μέσου συγκαθορισμού του συμβατικού περιεχομένου, κατά τρόπο ικανοποιητικό για τα εκατέρωθεν προβαλλόμενα συμφέροντα, η χρήση της ψηφιακής τεχνολογίας επιτείνει μάλλον, αντί να επιλύει, το ζήτημα του περιορισμού της διαπραγματευτικής ελευθερίας, το οποίο ανακύπτει στις παραδοσιακές συμβάσεις.

Θα πρέπει, κατ' αρχάς, να γίνει δεκτό, ότι ο απρόσωπος χαρακτήρας των ηλεκτρονικών συναλλαγών συμβάλλει στη δημιουργία, ή διατήρηση, συνθηκών διαπραγματευτικής ισότητας μεταξύ των μερών. Επίσης, όπως καταδείχθηκε ανωτέρω, η διαδικασία ορθολογικής επιλογής δεν περιορίζεται εντός των στενών πλαισίων της διμερούς ανταλλαγής δηλώσεων βουλήσεως, αλλά αποκτά διευρυμένο περιεχόμενο, ως διαδικασία αναζήτησης και σύγκρισης προσφορών και πιθανών αντισυμβαλλομένων, μεταξύ των οποίων θα επιλεγεί η πλέον κατάλληλη λύση για τα συμφέροντα του διαδικτυακού χρήστη. Ό,τι, δηλαδή, δεν προταθεί από τον αντιδιαπραγματευόμενο κατά το προσυμβατικό στάδιο, ο

166. Η αναζήτηση της πλέον συμφέρουσας εναλλακτικής της υπό διαπραγμάτευση πρότασης (*Best Alternative To A Negotiated Solution- BATNA*), συνιστά βασική διαπραγματευτική μέθοδο, κατά τη θεωρία των διαπραγματεύσεων. Βλ. αναλυτικά *Fisher/Ury* (1991), σελ. 104 επ.

167. *Tedeschi*, *Il processo decisionale del consumatore, effetti di contesto e implicazioni di marketing*, 2000, σελ. 14, σύμφωνα με τον οποίο η δυνατότητα ορθολογικής επιλογής προϋποθέτει στην πράξη να κατέχει ο συμβαλλόμενος τις απαραίτητες πληροφορίες και να διαθέτει τον απαιτούμενο για την ανάλυσή τους χρόνο, όπως συμβαίνει, κατά κανόνα, στις διαδικτυακές συναλλαγές.

διαδικτυακός χρήστης δύναται να το ανεύρει με σχετική ευκολία και ταχύτητα σε τρίτους πιθανούς αντισυμβαλλομένους.

Ωστόσο, η αμεσότητα και η ταχύτητα των ηλεκτρονικών συμβάσεων, ως μέσα ελαχιστοποίησης του γενικού συναλλακτικού κόστους, επιβάλλουν συχνά τη χρήση Γενικών Όρων Συναλλαγών, προδιατυπωμένων, δηλαδή, συμβατικών όρων, στους οποίους οφείλει να προσχωρήσει ανεπιφύλακτα ο διαδικτυακός χρήστης, υπό τη μορφή του «take it or leave it», χωρίς να δύναται να τους διαπραγματευθεί. Επιλέγεται, έτσι, ο περιορισμός της διαπραγματευτικής, και, κατ' επέκταση, της συμβατικής ελευθερίας, υπέρ της επιζητούμενης οικονομίας της συναλλακτικής διαδικασίας.

Η αποτελεσματικότητα της εν λόγω επιλογής, όμως, προϋποθέτει τη συνειδητή και ορθολογική εκτίμησή της εκ μέρους αμφοτέρων των συμβαλλομένων. Ο περιορισμός, δηλαδή, της διαπραγματευτικής ελευθερίας θα κριθεί ως αντικειμενικά απαραίτητος, και θα διενεργηθεί κατά τέτοιο τρόπο και σε τέτοιο βαθμό, ώστε να καταστεί συμφέρουσα για το διαδικτυακό χρήστη η υπό άλλες συνθήκες ασύμφορη σύναψη της σχετικής σύμβασης. Υπέρ αυτής της δυνατότητας συνηγορεί το θεώρημα «Kaldor- Hicks»,¹⁶⁸ σύμφωνα με το οποίο, η αντλούμενη από τη σύμβαση ωφέλεια του συμβαλλομένου δεν τελεί σε ευθεία αναλογία προς τη ζημία του αντισυμβαλλομένου. Το όφελος που παράγει η μέγιστη αξιοποίηση του αντικειμένου της σύμβασης από το ένα μέρος, δύναται να συμψηφισθεί με την ενδεχόμενη ζημία, ή το μειωμένο κέρδος, του άλλου μέρους, και να επιτευχθεί, κατ' αυτόν τον τρόπο, η κατά Pareto πλήρης αποτελεσματικότητα της σύμβασης.¹⁶⁹ Επομένως, η προσχώρηση σε ορισμένη ηλεκτρονική σύμβαση χωρίς προηγούμενη διαπραγμάτευση των όρων της, εν μέρει, ή εν όλω, ενδεχομένως να επιβάλλεται από το συμφέρον του προσχωρούντος συμβαλλομένου. Ο χρήστης, δηλαδή, επιλέγει να αναλάβει πρόσθετα συμβατικά βάρη, τα οποία θα απέκλειε, εάν διαπραγματευόταν, διότι, διαφορετικά, το κόστος της διαπραγματευτικής διαδικασίας, καθώς και ο αντίκτυπος, που η ισομερής κατανομή συμβατικών βαρών θα προκαλούσε στην αξία του αντικειμένου της σύμβασης, θα καθιστούσαν αδύνατη τη σύναψή της.

3. Συνέπειες της χρήσης ηλεκτρονικών μέσων κατά τις διαπραγματεύσεις

3.1. Θετικά αποτελέσματα των ηλεκτρονικών διαπραγματεύσεων

¹⁶⁸. Για το θεώρημα Kaldor- Hicks γίνεται λόγος ανωτέρω, υπό Ι Γ 1.2., υπ' αριθμ. 150 υποσημ.

¹⁶⁹. Ως αποτελεσματικότητα κατά Pareto νοείται εν προκειμένω η κατάσταση, κατά την οποία η ευημερία κάθε συμβαλλομένου δε θα δύναται να αυξηθεί πλέον μέσω της σύμβασης, χωρίς να επιφέρει μείωση της ευημερίας του αντισυμβαλλομένου, βλ. ειδικ. *Pareto*, *Corsi di Economia Politica all' Università di Losanna*, 1949, σελ. 88 επ.

Η εκδήλωση θετικών αποτελεσμάτων της χρήσης ηλεκτρονικών μέσων στις συναλλαγές σημειώνεται ήδη κατά τη διαδικασία και προσφοράς αγαθών και υπηρεσιών, και διαρκεί έως τη σύναψη της σύμβασης, στην περίπτωση των off-line συναλλαγών, ή έως την πλήρη εκτέλεσή της, στις on-line συμβάσεις.

Ειδικότερα, όσον αφορά την προωθητική δραστηριότητα, ο παγκόσμιος ιστός, το ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, και οι υπόλοιπες υπηρεσίες του Διαδικτύου, αποτελούν τα πλέον ολιγοδάπανα μέσα εμπορικής επικοινωνίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο διαδικτυακός προμηθευτής απολαμβάνει εξ αρχής οικονομικά οφέλη, τα οποία δύναται να μετακυλίσει στους καταναλωτές, καθιστώντας φθηνότερα τα προσφερόμενα προϊόντα, ή τις προσφερόμενες υπηρεσίες του. Στο εν λόγω αποτέλεσμα συμβάλλει αδιαμφισβήτητα και η διεύρυνση της αγοράς μέσω της χρήσης των καινοτόμων επικοινωνιακών και συναλλακτικών μηχανισμών του Διαδικτύου. Οι μικρομεσαίες επιχειρήσεις εισέρχονται εύκολα στη διαδικτυακή αγορά, λόγω του χαμηλού κόστους χρήσης των υπηρεσιών του ΗΕ, ενώ η ψηφιακή παρουσία τους δύναται να παρέχει ανάλογη λειτουργικότητα και αξιοπιστία, σε σχέση προς τις μεγάλες επιχειρήσεις. Επομένως, ο διαχωρισμός μεταξύ μεγάλων και μικρών επιχειρήσεων στο Διαδίκτυο καθίσταται εκ πρώτης όψεως δυσχερής, με αποτέλεσμα τη δημιουργία συνθηκών αυξημένης προσφοράς και ζήτησης εντός μίας ενοποιημένης παγκόσμιας αγοράς, και την εύκολη επίτευξη οικονομιών κλίμακας για κάθε προμηθευτή.¹⁷⁰

Κατ' αυτόν τον τρόπο, διευκολύνεται, επίσης, η ορθή λειτουργία και η μεγιστοποίηση του ανταγωνισμού, με αυτονόητα οικονομικά οφέλη στις συναλλαγές. Ειδικότερα, η εκδήλωση συμπεριφορών, οι οποίες αμβλύνουν ή παρεμποδίζουν τον ανταγωνισμό δυσχεραίνεται στην αχανή διαδικτυακή αγορά, και, σε κάθε περίπτωση, επιφέρει ελαφρύτερες επιπτώσεις, σε σύγκριση προς τις συναλλαγές που διενεργούνται με παραδοσιακά μέσα εντός στενών και εύκολα ελεγχόμενων αγορών.¹⁷¹

170. Βλ. ωστόσο την άποψη του Νικολάου, κατά την οποία οι οικονομίες κλίμακας επιτυγχάνονται κατά κανόνα από τις ανεπτυγμένες επιχειρήσεις, οι οποίες επωφελούνται πρώτες των τεχνολογικών εξελίξεων, με αποτέλεσμα να κυριαρχούν σε τοπικές αγορές, βλ. *Νικολάου*, Οικονομία της Γνώσης, δημ. σε ιστ. του Επιμελητηρίου Ηρακλείου Κρήτης με ηλ. διεύθ. www.ebeh.gr (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 12.9.2008), σελ. 3.

171. Η συμφωνία υιοθέτησης εναρμονισμένων πρακτικών π.χ. μεταξύ επιχειρήσεων δραστηριοποιημένων στο Διαδίκτυο είναι πρακτικά αδύνατον να καλύψει σημαντικό μέρος της συγκεκριμένης αγοράς, και, συνεπώς, να επιδράσει έντονα στις υπάρχουσες συνθήκες ανταγωνισμού. Δε θα πρέπει, ωστόσο, να αποκλεισθεί το ενδεχόμενο επιβολής στους πελάτες άνισων όρων για ισοδύναμες παροχές, ή επιβολής υπερβολικών δεσμεύσεων, ιδιαίτερα στις μονομερώς καταναλωτικές ηλεκτρονικές συναλλαγές. Έτσι, κατ' αποτέλεσμα η *Μικρουλέα*, Ηλεκτρονικές αγορές μεταξύ επιχειρήσεων (B2B) και δίκαιο ανταγωνισμού, σε ΕΕμπΔ 2003, σελ. 760 επ, η οποία εντοπίζει ζητήματα επηρεασμού του ελεύθερου ανταγωνισμού στις δικτυακές B2B εμπορικές συναλλαγές, οι οποίες εξ αντικειμένου προϋποθέτουν την προσέγγιση μεταξύ ομάδων επιχειρήσεων.

Θετικό, επίσης, αποτέλεσμα της χρήσης ηλεκτρονικών μέσων κατά τη διάθεση αγαθών και υπηρεσιών, το οποίο συμβάλλει στη μείωση του γενικού κόστους των συναλλαγών, αποτελεί η δυνατότητα παράκαμψης των μεσαζόντων κατά την εν λόγω διαδικασία. Ειδικότερα, η διαδικτυακή προώθηση και προσφορά προϊόντων και υπηρεσιών δύνανται να διενεργηθούν επιτυχώς εκ μέρους του ίδιου του παραγωγού ή του παρόχου, αντίστοιχα, μέσω των υπηρεσιών του ΗΕ, π.χ. με ειδικές προς τούτο ιστοσελίδες, με ανταλλαγή ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, κ.ο.κ. Κατά τον ίδιο τρόπο, και η αναζήτηση υπηρεσιών ή αγαθών εκ μέρους του διαδικτυακού χρήστη καθίσταται εφικτή χωρίς την επ' αμοιβή παρεμβολή τρίτων.

3.2. Αρνητικές επιπτώσεις της χρήσης ηλεκτρονικών μέσων κατά τις διαπραγματεύσεις

Οι ευνοϊκές δυνατότητες, οι οποίες παρέχονται στους συναλλασσόμενους μέσω της χρήσης ηλεκτρονικών μέσων κατά το προσυμβατικό στάδιο, δεν αξιοποιούνται πάντα κατά τον κατάλληλο τρόπο, με αποτέλεσμα να μην εξασφαλίζονται τα προαναφερθέντα θετικά αποτελέσματα της ηλεκτρονικής διαπραγμάτευσης.

Η επιδιωκόμενη ταχύτητα και αμεσότητα των ηλεκτρονικών συναλλαγών καθιστούν πρακτικά δυσχερή τον ενδελεχή και χρονοβόρο έλεγχο των στοιχείων των διαδικτυακών συναλλαγών, π.χ. αναφορικά με το πλήρες περιεχόμενό τους, με την ταυτότητα, ή τη φερεγγυότητα του αντισυμβαλλομένου, κ.λπ., που αποτελεί φαινόμενο ιδιαίτερα σπάνιο στη διαδικτυακή πρακτική, και, ενδεχομένως, ασυμβίβαστο με τα κίνητρα των συναλλασσόμενων. Στην περίπτωση π.χ. της διαδικτυακής αγοραπωλησίας ενός αγαθού μέσω της ιστοσελίδας εμπορικού καταστήματος, ως ουσιώδη για το ενδιαφέρον του καταναλωτή στοιχεία θεωρούνται, κατά κύριο λόγο, τα στοιχεία εξειδίκευσης του αγαθού, η αξία του, η διαπίστωση ανυπαρξίας πραγματικών ελαττωμάτων, ο χρόνος και τα έξοδα αποστολής, εφ' όσον πρόκειται για σύμβαση σε μη απ' ευθείας σύνδεση, η παρεχόμενη εγγύηση, κ.ο.κ.

Επίσης, πέραν της διαδικασίας καθορισμού των συμβατικών ρυθμίσεων, ζήτημα γεννάται και ως προς τον ex post έλεγχο της νομικής ορθότητας του περιεχομένου των ηλεκτρονικών συμβάσεων. Στην περίπτωση π.χ., κατά την οποία στην ηλεκτρονική σύμβαση περιλαμβάνονται όροι, οι οποίοι δύνανται να θεωρηθούν καταχρηστικοί, είτε εξαιτίας του περιεχομένου τους, είτε λόγω του τρόπου συνομολόγησής τους, η δυνατότητα του συμβαλλομένου να αξιώσει το δικαστικό έλεγχο της σύμβασης θα ασκηθεί μόνον όταν η εν λόγω επιλογή,

συγκρινόμενη προς την εκτέλεση της ελαττωματικής σύμβασης, πρόκειται να ωφελήσει περισσότερο, ή, αντίστοιχα, να ζημιώσει λιγότερο τον προσφεύγοντα. Λαμβανομένων, όμως, υπ' όψη των οικονομικών κινήτρων των συναλλασσομένων, σε συνδυασμό προς τη χαμηλή, κατά κανόνα, αξία των διαδικτυακών συμβάσεων, το ενδεχόμενο ακύρωσης, ή συμπλήρωσης της σύμβασης μέσω επιγενομένου δικαστικού ελέγχου, δύσκολα επαληθεύεται στην πράξη, ενώ την εν λόγω αδυναμία επιτείνει η ανασφάλεια δικαίου, ως εγγενές στοιχείο της φύσης του Διαδικτύου και της λειτουργίας της παγκόσμιας ηλεκτρονικής αγοράς.

II. ΝΟΜΙΚΗ ΡΥΘΜΙΣΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΥΜΒΑΤΙΚΟΥ ΣΤΑΔΙΟΥ ΤΗΣ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΗΣ ΣΥΜΒΑΣΗΣ

A. ΠΡΟΣΥΜΒΑΤΙΚΕΣ ΥΠΟΧΡΕΩΣΕΙΣ ΤΩΝ ΣΥΜΒΑΛΛΟΜΕΝΩΝ ΜΕΡΩΝ

1. Γενική υποχρέωση συναλλακτικής συμπεριφοράς και ευθύνη από διαπραγματεύσεις-αντικειμενική καλή πίστη και συναλλακτικά ήθη.

Σύμφωνα με το άρθρ. 197 ΑΚ ¹⁷²⁻¹⁷³ οι διαπραγματεύσεις, οι οποίες αποσκοπούν στη σύναψη σύμβασης, οφείλουν να διενεργούνται σύμφωνα με την καλή πίστη και τα συναλλακτικά ήθη.¹⁷⁴ Σε αντίθετη περίπτωση, ο αντισυναλλακτικά συμπεριφερόμενος οφείλει να αποκαταστήσει τη ζημία, η οποία θα έχει προκληθεί με υπαιτιότητά του στο άλλο μέρος, ακόμη και εάν δεν καταρτισθεί η μεταξύ τους σύμβαση. Από τη λεκτική διατύπωση των σχετικών διατάξεων του ΑΚ συνάγεται,¹⁷⁵ ότι η ενδοσυμβατική ευθύνη δεν απορροφά την προσυμβατική, με αποτέλεσμα να καθίσταται δυνατή η προσφυγή στις διατάξεις περί προσυμβατικής ευθύνης έστω και μετά την επίτευξη συμφωνίας και την κατάρτιση σύμβασης.¹⁷⁶⁻¹⁷⁷

172. Βλ. επίσης και άρθρ. 2.15 των αρχών της UNIDROIT, το οποίο προβλέπει ειδικότερα ως αιτία γέννησης προσυμβατικής ευθύνης την κακόπιστη διακοπή των διαπραγματεύσεων.

173. Η διάταξη του άρθρου 197 ΑΚ συνιστά προέκταση της 288 ΑΚ στο προσυμβατικό στάδιο. Για τη σχέση μεταξύ των ΑΚ 197 και 288 βλ. *Καράση*, Μελέτες γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικαίου, 2002, II, σελ. 835 επ.

174. Για τη σχέση μεταξύ αντικειμενικής καλής πίστης και συναλλακτικών ηθών, σε σύγκριση με τη διάταξη του άρθρ. 288 ΑΚ βλ. *Καμπίση* (1960), σελ. 89 επ.

175. Βλ. ειδικότερα τη διάταξη του άρθρ. 198 ΑΚ, κατά την οποία «όποιος κατά τις διαπραγματεύσεις για τη σύναψη σύμβασης προξενήσει υπαίτια στον άλλο ζημία είναι υποχρεωμένος να την ανορθώσει, κι αν ακόμα η σύμβαση δεν καταρτίσθηκε».

176. Βλ. *Απ. Γεωργιάδη* (2002), σελ. 453, ο οποίος αναφέρει ως παράδειγμα την περίπτωση πρόκλησης επουσιώδους πλάνης από τον ένα συμβαλλόμενο στον άλλον, η οποία, όμως, δε δικαιολογεί ακύρωση της σύμβασης, και *Κουμάντο*, σε ΕρμΑΚ 197-198 ΑΚ, αριθμ. 21, ο οποίος επισημαίνει, ότι ο υπαινιγμός του νομοθέτη δεν ανταποκρίνεται στην καθημερινή πρακτική, όπου η θεμελίωση της προσυμβατικής ευθύνης ενδιαφέρει ιδίως σε περίπτωση μη καταρτισθείσας σύμβασης. Βλ. επίσης ανωτέρω υπό I A 1.1 τις απόψεις των *Heldrich* και *Hildebrandt*, σχετικά με την αναδρομική γέννηση προσυμβατικής ευθύνης σε χρόνο προγενέστερο του σταδίου των διαπραγματεύσεων. Το εν λόγω ζήτημα απασχόλησε έντονα τη νομολογία του ιταλικού ακυρωτικού, το οποίο εξέδωσε σε διάστημα δύο ετών αρκετές αντικρουόμενες αποφάσεις, αναφορικά με τη διατήρηση της προσυμβατικής ευθύνης μετά την κατάρτιση σύμβασης. Τη νομολογιακή διχογνωμία επέλυσε, τελικά, η ολομέλεια της Corte di Cassazione, εκφράζοντας ως ratio decidendi την άποψη που ισχύει και στη χώρα μας, βλ. Cass.SU 26724/2007, Cass.Civ.sez. I, 19024/2005, και αντίθ. Cass.Civ.sez. II, 2479/2007, Cass. Civ. sez. III, 16937/2006, Cass Civ sez II, 3621/16.4.1994, όλες σε ιστ. www.infoleges.it, (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 12.9.2008).

177. Βλ. επίσης άρθρ. 3.18 των αρχών UNIDROIT για τις διεθνείς εμπορικές συμβάσεις.

Η υποχρέωση συναλλακτικής συμπεριφοράς γεννάται ήδη κατά την έναρξη του προσυμβατικού σταδίου, και το περιεχόμενό της διευρύνεται με την πρόοδο των διαπραγματεύσεων, αναλόγως προς την αύξηση της εμπιστοσύνης μεταξύ των διαπραγματευομένων. Ενώ, δηλαδή, η απλή συναλλακτική επαφή δημιουργεί, αρχικά, χαλαρή δέσμευση μεταξύ των διαπραγματευομένων, η υποβολή πρότασης δικαιολογεί αυξημένη προσδοκία για κατάρτιση της σύμβασης, και, ως εκ τούτου, δεσμεύει εντονότερα το δηλούντα.¹⁷⁸

Όσον αφορά την τηρητέα συμπεριφορά κατά τις διαπραγματεύσεις, δημιουργούνται ορισμένες υποχρεώσεις, ως εξειδικεύσεις της καλής πίστης και των συναλλακτικών ηθών, οι οποίες δύνανται να διακριθούν, αναλόγως του βαθμού προόδου των διαπραγματεύσεων. Ειδικότερα, κατά τη δημιουργία συναλλακτικής επαφής, οι διαπραγματευόμενοι οφείλουν να αποβλέπουν σοβαρά στην κατάρτιση σύμβασης,¹⁷⁹ χωρίς να δημιουργούν μάταιες προσδοκίες στο άλλο μέρος, ή να εξαρτούν την εν λόγω σύναψη από απολύτως υποκειμενικές προϋποθέσεις, οι οποίες δε δικαιολογούνται από τα συναλλακτικά ήθη, και τις ειδικές περιστάσεις. Επιβεβλημένη θεωρείται, επίσης, η έγκαιρη διαπίστωση της έλλειψης νομικών, ή πραγματικών κωλυμάτων για την κατάρτιση της σύμβασης, καθώς και της δυνατότητας εκπλήρωσης της συμβατικής παροχής, ώστε να μην καθίσταται η συναφθείσα σύμβαση άνευ αντικειμένου για το αντισυμβαλλόμενο μέρος.¹⁸⁰

Ακολουθώντας, η εξέλιξη της διαπραγματευτικής διαδικασίας εντείνει τις ανωτέρω υποχρεώσεις, υποχρεώνοντας τους διαπραγματευομένους, να μη ματαιώνουν τη σύναψη της σύμβασης κατά τρόπο αυθαίρετο και αδικαιολόγητο, και να αποφεύγουν κάθε συμπεριφορά ικανή, να επηρεάσει το άλλο μέρος ως προς τη λήψη αποφάσεων σχετικών προς την επιδιωκόμενη συμφωνία. Η εν λόγω εν ευρεία εννοία προστασία του αντισυναλλασσομένου εξειδικεύεται μέσω των υποχρεώσεων αληθείας και διαφώτισης (πληροφόρησης), της υποχρέωσης περιφρούρησης της υγείας, της σωματικής ακεραιότητας και της ζωής του, καθώς και της υποχρέωσης αποφυγής πρόκλησης ζημίας στα αγαθά του, της οποίας ειδικότερη έκφανση αποτελεί το καθήκον εχεμύθειας.

178. Σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρ. 185 επ ΑΚ, η πρόταση προς σύναψη σύμβασης δεσμεύει το δηλούντα καθ' όλο το χρονικό διάστημα, εντός του οποίου ο παραλήπτης δύναται να αποδεχθεί, εκτός εάν η δυνατότητα ανάκλησης της προτάσεως διατηρήθηκε από τον δηλούντα, ή συνάγεται από τη φύση της σύμβασης, ή τις ειδικές περιστάσεις.

179. Ωστόσο, η καλή πίστη δεν επιβάλλει τη σύναψη της σύμβασης, διότι κάτι τέτοιο θα περιόριζε αδικαιολόγητα την αρνητική συμβατική ελευθερία του διαπραγματευομένου. Επίσης, θεωρείται επιτρεπτή η χωρίς δικαιολογία διακοπή των διαπραγματεύσεων, *Καράσης*, σε *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο*, άρθρ. 197-198, αριθμ. 4.

180. *Καμπίσης* (1960), σελ. 91 επ.

Στην περίπτωση των ηλεκτρονικών διαπραγματεύσεων τα γενικά κριτήρια συμπεριφοράς της καλής πίστης και των συναλλακτικών ηθών δεν παρουσιάζουν σημαντικές ιδιομορφίες. Αυτονόητο είναι, ότι η διττή φύση και ο σύνθετος τρόπος λειτουργίας του Διαδικτύου εισάγουν διαφορές, ως προς τον τρόπο διενέργειας των διαπραγματεύσεων και τις συναλλακτικές συνήθειες, π.χ. οι ηλεκτρονικές διαπραγματεύσεις διενεργούνται με μεγαλύτερη αμεσότητα και ταχύτητα, με αποτέλεσμα η παρατεταμένη σιωπή να εκλαμβάνεται ευκολότερα ως απόρριψη της πρότασης, ή ματαίωση της κατάρτισης σύμβασης, σε σχέση προς τις παραδοσιακές διαπραγματεύσεις. Αδιαμφισβήτητα οι έννοιες των ως άνω γενικών ρητρών διαμορφώνονται ανάλογα προς τα εγγενή στοιχεία των ηλεκτρονικών συναλλαγών, και τις ιδιαιτερότητες του ΗΕ, χωρίς, ωστόσο, να μεταβάλλεται το ουσιαστικό περιεχόμενο των προαναφερθεισών προσυμβατικών υποχρεώσεων.¹⁸¹

Πέραν, όμως, των γενικών προσυμβατικών υποχρεώσεων, οι οποίες απορρέουν από τις διατάξεις του ΑΚ και εφαρμόζονται σε κάθε είδους διαπραγμάτευση συμβάσεων, προβλέπονται συχνά πρόσθετοι περιορισμοί, αναλόγως του είδους της επιδιωκόμενης σύμβασης και των διαπραγματευτικών μέσων. Ειδικότερα, όσον αφορά τις ηλεκτρονικές διαπραγματεύσεις, οι εν λόγω ειδικές υποχρεώσεις θεμελιώνονται σε ειδικά νομοθετήματα, τα οποία αφορούν, είτε σε ειδικές μορφές ηλεκτρονικής επικοινωνίας, π.χ. στην εμπορική επικοινωνία, είτε σε συγκεκριμένα είδη συναλλαγών, στα οποία ο νομοθέτης επιφυλάσσει ιδιαίτερη ρύθμιση, όπως π.χ. στις καταναλωτικές συμβάσεις.

2. Ειδικές προσυμβατικές υποχρεώσεις

2.1 Εμπορική επικοινωνία μέσω ιστοσελίδων και ηλεκτρονικής αλληλογραφίας

Τα άρθρ. 5, 6 και 7 του π.δ. 131/2003, και αντίστοιχα τα άρθρ. 6, 7 και 8 της Οδ. 2000/31/ΕΚ, προβλέπουν ειδικούς περιορισμούς ως προς τη διενέργεια εμπορικής επικοινωνίας με ηλεκτρονικά μέσα, οι οποίοι εφαρμόζονται σε κάθε ηλεκτρονική συναλλαγή, καταναλωτική και μη. Η έννοια της εμπορικής επικοινωνίας έχει προσδιοριστεί αρχικά από τον κοινοτικό¹⁸² και ακολούθως από τον εθνικό νομοθέτη.¹⁸³ Περιλαμβάνει κάθε μορφή επικοινωνίας αποσκοπούσα

181. Βλ. ανωτέρω υπ' αριθμ. 108 υποσημ. σχετικά με την έννοια της «Netiquette».

182. Άρθρ. 2 Οδ. 2000/31 ΕΚ.

183. Άρθρ. 1 πδ 131/2003. Ωστόσο, κατά τους εν λόγω ορισμούς «δε συνιστούν εμπορική επικοινωνία τα στοιχεία που επιτρέπουν την άμεση πρόσβαση στη δραστηριότητα της εν λόγω επιχείρησης, του οργανισμού ή του προσώπου, ιδίως το όνομα του τομέα, ή η διεύθυνση ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, καθώς και οι επικοινωνίες που αφορούν αγαθά, υπηρεσίες ή την εικόνα της εν λόγω επιχείρησης, του οργανισμού ή

στην άμεση, ή έμμεση προώθηση αγαθών και υπηρεσιών, ή της εικόνας μίας επιχείρησης, οργανισμού, ή προσώπου, το οποίο ασκεί εμπορική, βιομηχανική, ή βιοτεχνική δραστηριότητα, ή νομοθετικώς κατοχυρωμένο επάγγελμα.¹⁸⁴ Προτείνεται, κατ' αυτόν τον τρόπο, μία διευρυμένη θεώρηση της προωθητικής διαδικασίας, σε σχέση με την παλαιότερη αντίληψη, η οποία περιέκλειε την εν λόγω έννοια στα όρια της διαφημιστικής δραστηριότητας. Επομένως, ορισμένες μέθοδοι προβολής, οι οποίες δε μπορούσαν να υπαχθούν παλαιότερα στην έννοια της διαφήμισης, αποκτούν, πλέον, ξεχωριστή νομική σημασία, ως τρόποι προσέγγισης του καταναλωτή¹⁸⁵ εκ μέρους του προβαλλομένου. Επίσης, κάθε επικοινωνιακό μέσο, και ειδικότερα το σύνολο των διαδικτυακών υπηρεσιών, δύνανται να εξυπηρετεί εμπορικούς σκοπούς, και να υπάγεται, κατά περίπτωση, στους προβλεπόμενους νομικούς περιορισμούς.

Η εξέχουσα σημασία της εν λόγω νομοθετικής επιλογής για την οριοθέτηση και τη διαμόρφωση του προσυμβατικού σταδίου των ηλεκτρονικών συμβάσεων είναι αυτονόητη. Εφόσον η διενέργεια πράξεων εμπορικής επικοινωνίας δύναται να αποτελέσει έναρξη της συναλλακτικής επαφής, π.χ. ως πρόταση, ή πρόσκληση προς υποβολή πρότασης εκ μέρους του προβαλλομένου, και να οδηγήσει σε έναρξη των διαπραγματεύσεων, οι περιορισμοί, οι οποίοι επιβάλλονται στο φορέα παροχής υπηρεσιών μέσω Διαδικτύου κατά την ηλεκτρονική προβολή του, αποκτούν το χαρακτήρα εξειδικευμένων προσυμβατικών υποχρεώσεων, πέραν των γενικών περιορισμών, οι οποίοι επιβάλλονται στα διαπραγματευόμενα μέρη αναφορικά με την προσυμβατική, ή τη συμβατική τους σχέση.¹⁸⁶

Βάσει της αρχής του κράτους προέλευσης, η οποία ακολουθείται από την κοινοτική και εθνική νομοθεσία για την εν γένει διαδικτυακή επικοινωνία,¹⁸⁷ ο παράνομος χαρακτήρας της εξετάζεται σύμφωνα με το δίκαιο του κράτους

του προσώπου οι οποίες πραγματοποιούνται κατά τρόπο ανεξάρτητο από τη θέλησή τους, ιδίως χωρίς οικονομικό αντάλλαγμα».

184. Βλ. επίσης και άρθρ. 5 στοιχ. γ', δ' π.δ. 131/2003, και άρθρ. 6 στοιχ. γ' και δ' Οδ. 2000/31, όπου γίνεται ειδική αναφορά σε ορισμένα είδη έργω διαφήμισης.

185. Σύμφωνα με το άρθρ. 1 ν.2251/1994 (ΦΕΚ/Α'/191/16.11.1994), όπως τροποποιήθηκε από το ν. 3587/2007 (ΦΕΚ/Α'/152/10.7.2007), η ιδιότητα του καταναλωτή αναγνωρίζεται σε κάθε αποδέκτη διαφημιστικών μηνυμάτων. Κατά συνέπεια, η ειδική νομοθεσία για την προστασία του καταναλωτή από παράνομες διαφημίσεις και αθέμιτες εμπορικές πρακτικές αφορά κάθε είδους εμπορική επικοινωνία. Ωστόσο, για λόγους ορθότητας της συστηματικής διάταξης της παρούσας μελέτης κρίθηκε σκόπιμη η εξέταση των εν λόγω ρυθμίσεων στα πλαίσια της ανάλυσης των ειδικών προσυμβατικών ενοχών για τις καταναλωτικές συμβάσεις.

186. Σχετικά με τη λειτουργία του διαφημιστικού μηνύματος ως *invitatio ad offerendum* παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η άποψη που διατυπώθηκε από τη νομολογία των δικαστηρίων της Μ. Βρετανίας, αρχικά με την απόφαση *Partridge v. Crittenden* 1968, σε 1 WLR 1204.

187. Άρθρ. 3 § 1 Οδ. 2000/31 και άρθρ. 2 § 1 π.δ. 131/2003.

εκπομπής.¹⁸⁸ Επομένως, η διενέργεια πράξεων εμπορικής επικοινωνίας εκ μέρους φορέων παροχής υπηρεσιών μέσω Διαδικτύου, οι οποίοι εγκαθίστανται στο ελληνικό κράτος ελέγχεται, κατ' αρχάς, βάσει των εθνικών νομικών κανόνων για τις υπηρεσίες του ΗΕ,¹⁸⁹ τον αθέμιτο ανταγωνισμό,¹⁹⁰ την προστασία της προσωπικότητας¹⁹¹, των προσωπικών δεδομένων και του ιδιωτικού βίου,¹⁹² τις αδικοπράξεις,¹⁹³ καθώς και την προστασία του καταναλωτή.¹⁹⁴⁻¹⁹⁵ Οι ειδικότερες ρυθμίσεις αναφορικά με τη διενέργεια πράξεων εμπορικής επικοινωνίας για την προβολή ορισμένων προϊόντων, όπως π.χ. του καπνού,¹⁹⁶ φαρμάκων,¹⁹⁷

188. Σύμφωνα με την αρχή του κράτους εκπομπής, ή προέλευσης (country of origin principle), ο χρήστης περιηγείται με δική του πρωτοβουλία στο Διαδίκτυο, αναλαμβάνοντας τον κίνδυνο να υπαχθεί στους κανόνες των κρατών, στα οποία «μεταβαίνει ηλεκτρονικά. Βλ. ειδικ. *Καραγιάννη* σε ΔΕΕ 2000, σελ. 28, *Μικρουλέα*, Δίκαιο της διαφήμισης και Internet, σε ΔΕΕ 2001, σελ. 1101. Η αρχή του κράτους εκπομπής έχει δεχθεί εύλογη κριτική, μεταξύ άλλων και εκ μέρους της ελληνικής και αλλοδαπής θεωρίας και του Ευρωπαϊκού Γραφείου Ενώσεως Καταναλωτών (BEUC), λόγω της δυνατότητας που παρέχει στους φορείς παροχής υπηρεσιών μέσω Διαδικτύου, να εκφύγουν του πεδίου εφαρμογής ορισμένης νομοθεσίας, απαλλασσόμενοι από τις προβλεπόμενες υποχρεώσεις τους, μεταφέροντας την εγκατάσταση της ιστοσελίδας τους σε κράτη, τα οποία έχουν ελλιπές νομοθετικό πλαίσιο για τη ρύθμιση της παράνομης εμπορικής επικοινωνίας. Βλ. ειδικ. *Αλεξανδρίδου*, Η πρόταση της Οδηγίας της ΕΕ για το Ηλεκτρονικό Εμπόριο και η προστασία του καταναλωτή, σε ΔΕΕ 2000, σελ. 113 επ, *Καράκωστα* (2003), σελ. 230 επ, *Μικρουλέα* σε ΔΕΕ 2001, σελ. 1102, με περαιτέρω παραπομπές, η οποία θεωρεί ως ορθότερη λύση την εφαρμογή του δικαίου του κράτους, στο έδαφος του οποίου επέρχονται τα αποτελέσματα της παράνομης συμπεριφοράς του διαφημιζομένου. Κατ' άλλη άποψη, προτείνεται η εφαρμογή του αυστηροτέρου από τα διάφορα νομοθετικά καθεστώτα, στα οποία δύναται να υπαχθεί η δραστηριοποιούμενη στο Διαδίκτυο επιχείρηση, *Σιδηρόπουλος*, Το δίκαιο του Διαδικτύου, 2003, σελ. 52.

189. Π.δ. 131/2003.

190. Για την εφαρμογή των γενικών ρητρών των άρθρ. 1 και 3 ν. 146/1914 στην εμπορική επικοινωνία βλ. i.a. ΠολΠρωτΠειρ. 136/1997, σε ΔΕΕ 1997, σελ. 573, ΠολΠρωτΘεσ 32287/1995, σε ΕπισκΕμπΔ 1996, σελ.411, και εκ μέρους της θεωρίας ενδ. *Καράκωστα*, Δίκαιο προστασίας καταναλωτή, 2004, σελ. 339 επ, *Λιακόπουλο*, Βιομηχανική ιδιοκτησία, 2000, σελ. 456, *Σινανιώτη-Μαρούδη* σε *Ν. Ρόκα*, Αθέμιτος ανταγωνισμός, 1996, σελ. 271 επ.

191. Άρθρ. 57 επ ΑΚ.

192. Ν. 3471/2006 (ΦΕΚ/Α'133/28.6.2006).

193. Άρθρ. 914 επ ΑΚ.

194. Ν. 2251/1994, όπως τροποποιήθηκε και ισχύει.

195. Σημαντική, επίσης, υπήρξε και η πρωτοβουλία της Ένωσης Διαφημιστικών Εταιριών Ελλάδας, η οποία συνέταξε το έτος 1977 τον Ελληνικό Κώδικα Διαφήμισης και Επικοινωνίας, ως σύστημα κανόνων επαγγελματικής ηθικής, με σκοπό τον αυτοπεριορισμό και αυτοέλεγχο των αθέμιτων παραπλανητικών διαφημίσεων. Για το αναθεωρημένο κείμενο του Κώδικα βλ. ιστοχώρο Συμβουλίου Ελέγχου και Επικοινωνίας (ΣΕΕ), www.see.gr. Ειδικότερα για τη σημασία του Κώδικα βλ. *Καράκωστα*, όπ.π., σελ. 339, και κατ. παραπ. *Κωστόπουλο*, Διαφήμιση και ο «Ελληνικός Κώδικας Διαφήμισης», Η διαφήμιση και οι Κώδικες Δεοντολογίας (8^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ελλήνων Εμπορικόλογων), 1998, σελ. 225 επ. Για τη ρύθμιση της εμπορικής επικοινωνίας μέσω της ειδικής νομοθεσίας για την προστασία του καταναλωτή βλ. αναλυτικά *Βασιλόπουλο* σε *Δούβλη/Μπώλο* (2008), σελ. 611 επ.

196. Βλ. άρθρ. 3 της υπ' αριθμ. πρωτ. Υ1/Γ. Π. οικ. 81348 / 29.7.05 ΚΥΑ Υπουργών Εσωτερικών-Δημόσιας Διοίκησης και Αποκέντρωσης, Επικρατείας, Οικονομίας και Οικονομικών και Υγείας και Κοινωνικής Αλληλεγγύης, σε συμμόρφωση προς την Οδηγία 2003/33/ΕΚ (ΕΕ L 152 20.06.2003) του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και Συμβουλίου, σχετικά με την απαγόρευση της διαφήμισης και χορηγίας προϊόντων καπνού στον τύπο

αμοιβαίων κεφαλαίων κ.λπ.¹⁹⁸, ή συγκεκριμένων επαγγελματικών δραστηριοτήτων,¹⁹⁹ δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον, ως προς τον τρόπο έναρξης του σταδίου των ηλεκτρονικών διαπραγματεύσεων.²⁰⁰ Ακόμη και όταν η προσέγγιση του διαδικτυακού χρήστη διενεργείται κατά τρόπο αντικείμενο στους εν λόγω ειδικούς περιορισμούς, δεν επηρεάζει νομικά την εθελούσια μετάβασή του στον ιστοχώρο του φορέα παροχής υπηρεσιών μέσω Διαδικτύου, και την ενδεχόμενη νόμιμη διαπραγμάτευση και σύναψη σχετικής ηλεκτρονικής σύμβασης.²⁰¹

Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί, ότι η εφαρμογή της αρχής του κράτους προέλευσης δύναται να καμφθεί, όταν η επίκλησή της εξυπηρετεί προφανώς καταχρηστικούς σκοπούς.²⁰² Ειδικότερα, σύμφωνα με τη θεωρία της κατευθυνόμενης δραστηριότητας, η οποία διατυπώθηκε και εφαρμόζεται από τη νομολογία του ΔΕΚ,²⁰³ η παροχή υπηρεσιών μέσω του Διαδικτύου δύναται να υπαχθεί σε περιορισμούς προβλεπόμενους από αλλοδαπές έννομες τάξεις, στα κράτη των οποίων κατευθύνεται εξ ολοκλήρου, ή κυρίως, η δραστηριότητα του φορέα της.

και στις υπηρεσίες της κοινωνίας της πληροφορίας. Εντούτοις, θα πρέπει να υπογραμμισθεί, ότι βάσει της κατ' άρθρ. 1 § 2 Οδ. 98/34/ΕΚ και άρθρ. 2 π.δ. 39/2001 εν στενή εννοία θεώρησης των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, το πεδίο εφαρμογής της εν λόγω απαγόρευσης δεν καλύπτει το σύνολο του ΗΕ.

197. Ν. 2328/1995 (ΦΕΚ/Α'/159/3.8.1995). Ειδικ. για την ηλεκτρονική διαφήμιση φαρμάκων βλ. *Τζίβα*, Το ηλεκτρονικό εμπόριο φαρμάκων, 2007, σελ. 300 επ, στη σειρά «Σύγχρονα θέματα εμπορικού δικαίου» υπό *Κοτσίρη*.

198. Βλ. άρθρ. 7 § 2 Κώδικα Δεοντολογίας Εταιριών Διαχείρισης Αμοιβαίων Κεφαλαίων και Εταιριών Επενδύσεων Χαρτοφυλακίου, σχετικά με τη διαφήμιση μέσω Διαδικτύου.

199. Π.χ. η κατ' άρθρο 6 ν. 2194/1994, όπως τροποποιήθηκε με την § 1 άρθρ. 2 ν. 2256/1994 (ΦΕΚ/Α'/196/18.11.1994) και ισχύει, απαγορευμένη ιατρική διαφήμιση, καθώς και το άρθρ. 9 του Κώδικα Δεοντολογίας των Δικηγόρων, σχετικά με την απαγόρευση της διαφήμισης δικηγορικών υπηρεσιών.

200. Κατά την κρατούσα στη θεωρία και τη νομολογία άποψη, οι περιορισμοί της διενέργειας εμπορικής επικοινωνίας αφορούν αποκλειστικά τις διαδικτυακές υπηρεσίες, στις οποίες προέχει η επικοινωνιακή λειτουργία. Κατά συνέπεια, εφόσον η διατήρηση ιστοσελίδας με σκοπό τη διενέργεια συναλλαγών δε δύναται να θεωρηθεί εν στενή εννοία εμπορική επικοινωνία, δεν εφαρμόζονται οι ως άνω ειδικοί περιορισμοί για την πραγματοποίησή της. Βλ. ειδικότερα, *Μικρουλέα* σε ΔΕΕ 2001, σελ. 1098 επ, με παραπομπές στη θεωρία και τη νομολογία.

201. Κάτι τέτοιο προϋποθέτει, βέβαια, η απαγόρευση να αφορά το συγκεκριμένο είδος εμπορικής επικοινωνίας, και όχι τη σύμβαση. Βλ. ειδικ. *Μικρουλέα* σε ΔΕΕ 2001, σελ. 1093, και ιδία, Το product placement ως μορφή θεμιτής, ή αθέμιτης διαφήμισης, σε ΕΕμπΔ 1998, σελ. 206.

202. Κάτι τέτοιο παρατηρείται π.χ., όταν ο φορέας παροχής διαδικτυακών υπηρεσιών εγκαθιστά σε αλλοδαπό κράτος τον web-server του, με σκοπό να υπαχθεί σε ευνοϊκότερο νομοθετικό πλαίσιο.

203. Ι.α. ΔΕΚ 5.10.1994, C-23/93, υπόθ. «TV10», σε Συλλ. Νομ. ΔΕΚ 1944, σελ. I-4795, υπ' αριθμ. 20 αιτιολ. σκέψη, ΔΕΚ/Προτ. Γεν. Εισαγγ. της 6.2.1997, υπόθ. C-56/96 «VT4 κατά Vlamsee Gemeenschap», σε Συλλ. Νομ. ΔΕΚ 1997, σελ. I-03143, υπ' αριθμ. 36 επ αιτιολ. σκέψεις, ΔΕΚ 3.12.1974, 33/74, υποθ. «Van Binsbergen», σε Συλλ. Νομ. ΔΕΚ 1974, σελ. 513.

Ειδικότερα, όσον αφορά την ηλεκτρονική εμπορική επικοινωνία, οι προϋποθέσεις νομιμότητας, οι οποίες επιβάλλονται μέσω της νομοθεσίας για το ΗΕ,²⁰⁴ αφορούν την υποχρεωτική παροχή πληροφοριών²⁰⁵ προς τον αποδέκτη της εμπορικής επικοινωνίας,²⁰⁶ τους όρους διενέργειας πράξεων εμπορικής επικοινωνίας από μέλη νομοθετικά κατοχυρωμένων επαγγελμάτων,²⁰⁷ και το επιτρεπτό της μη ζητηθείσας ηλεκτρονικής αλληλογραφίας.²⁰⁸ Η εξαντλητική απαρίθμηση των ειδών απαγορευμένης εμπορικής επικοινωνίας μέσω Διαδικτύου δεν εξυπηρετεί εν προκειμένω τους σκοπούς της ανάλυσης της σημασίας τους για τη διαπραγμάτευση των ηλεκτρονικών συμβάσεων. Μία περιπτωσιολογική προσέγγιση του φαινομένου θα επιχειρηθεί εν συνεχεία, κατά την εξέταση της ρύθμισης των απαγορευμένων διαφημίσεων και εμπορικών επικοινωνιών μέσω του δικαίου προστασίας των καταναλωτών, το οποίο εξειδικεύει ρητώς τις σχετικές προϋποθέσεις νομιμότητας της συμπεριφοράς των διαπραγματευομένων.²⁰⁹

204. Η παράβαση των εν λόγω υποχρεώσεων επιφέρει την επιβολή αυστηρών κυρώσεων, σύμφωνα με τα άρθρ. 17 και 19 π.δ. 131/2003.

205. Ειδικ. για την έννοια της πληροφόρησης βλ. κατωτ. υπό II Α 2 2.2.

206. Το άρθρ. 5 π.δ. 131/2003 και το αντίστοιχο άρθρ. 6 Οδ. 2000/31 ΕΚ, απαιτούν τη σωρευτική συνδρομή των εξής προϋποθέσεων: α) η εμπορική επικοινωνία να είναι σαφώς αναγνωρίσιμη, β) το φυσικό, ή νομικό πρόσωπο για λογαριασμό του οποίου γίνεται η εμπορική επικοινωνία να είναι σαφώς αναγνωρίσιμο, γ) οι προσφορές, όπως π.χ. οι εκπτώσεις, τα πριμ και τα δώρα, στο μέτρο που επιτρέπονται, να είναι σαφώς αναγνωρίσιμες, η πρόσβαση στους όρους υπό τους οποίους μπορεί κανείς να επωφεληθεί από τις προσφορές να είναι εύκολη, οι δε όροι να παρουσιάζονται σαφώς και επακριβώς, και δ) οι διαφημιστικοί διαγωνισμοί, ή παιχνίδια, στο μέτρο που επιτρέπονται, να είναι σαφώς αναγνωρίσιμα, η πρόσβαση στους όρους συμμετοχής να είναι εύκολη, οι δε όροι να παρουσιάζονται σαφώς και επακριβώς.

207. Σύμφωνα με τα άρθρ. 7 π.δ. 131/2003 και άρθρ. 8 Οδ. 2000/31 ΕΚ, η χρήση εμπορικών επικοινωνιών που συνιστούν υπηρεσία της κοινωνίας της πληροφορίας ή αποτελούν μέρος της, η οποία παρέχεται από μέλος νομοθετικώς κατοχυρωμένου επαγγέλματος, επιτρέπεται εφόσον το μέλος αυτό τηρεί τους επαγγελματικούς κανόνες οι οποίοι διέπουν την ανεξαρτησία, την αξιοπρέπεια και το ήθος του επαγγέλματος, καθώς και το επαγγελματικό απόρρητο και την εντιμότητα προς τους πελάτες και τους συναδέλφους.

208. Η αποστολή ανεπιθύμητων ηλεκτρονικών μηνυμάτων, γνωστή ως «spamming» στη διαδικτυακή ορολογία, αποτελεί συνήθη μέθοδο προσέγγισης διαδικτυακών χρηστών, και χαρακτηρίζεται ως άμεση, ή επιβαλλόμενη διαφήμιση. Η νομοθεσία για το ΗΕ επέτρεπε αρχικά την αποστολή μη ζητηθείσας ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, παρέχοντας, όμως, τη δυνατότητα στο διαδικτυακό χρήστη να εναντιωθεί σε αυτήν, μέσω της εγγραφής του σε ειδικά μητρώα «επιλογών» («opt out lists»), τα οποία ο αποστολέας ηλεκτρονικής αλληλογραφίας οφείλει να συμβουλευέται εκ των προτέρων. Ωστόσο, ο εθνικός νομοθέτης, ενσωματώνοντας στο ελληνικό δίκαιο την Οδ.2002/58/ΕΚ (ΕΕ L 201/37 31.7.2002) με το ν. 3471/2006 (ΦΕΚ/Α'133/28.6.2006) για την προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των τηλεπικοινωνιών, προέβλεψε στο άρθρο 11 § 1 την απαγόρευση της αποστολής μηνυμάτων εμπορικής επικοινωνίας, χωρίς την προηγούμενη συναίνεση του αποδέκτη, τασσόμενος, έτσι, υπέρ του συστήματος «opt in», κατά το οποίο η νομιμότητα της εμπορικής επικοινωνίας εξαρτάται από την εκ των προτέρων ρητή έγκρισή της εκ μέρους του διαδικτυακού χρήστη. Βλ. ειδικ. Μικρουλέα, σε ΔΕΕ 2001, σελ. 1098.

209. Βλ. κατωτέρω υπό II Γ 1, σχετικά με χαρακτηριστικές μορφές ηλεκτρονικής εμπορικής επικοινωνίας.

2.2 Παροχή πληροφοριών-ενημέρωσης

Η δυνατότητα ορθολογικής επιλογής των διαπραγματευομένων για τη σύναψη ορισμένης σύμβασης, και, κατ' επέκταση, για την κατά τον καλύτερο τρόπο ικανοποίηση των βιοτικών αναγκών τους, τελεί σε ευθεία αναλογία προς τις γνώσεις, τις οποίες οι ίδιοι κατέχουν και χρησιμοποιούν για τη διαμόρφωση της δικαιοπρακτικής τους βούλησης. Η αυταπόδεικτη μεταξύ τους άνιση κατανομή πληροφοριών, το φαινόμενο, δηλαδή, της πληροφοριακής ασυμμετρίας, αποτελεί βασικό ανασταλτικό παράγοντα της ασφάλειας και αποτελεσματικότητας της συναλλακτικής διαδικασίας. Κατά συνέπεια, καθήκον του νομοθέτη αποτελεί η δίκαιη και ορθή κατανομή των πληροφοριών μεταξύ των συναλλασσομένων, όπου η πληροφοριακή ασυμμετρία δεν κρίνεται δικαιολογητικά διατηρητέα.²¹⁰

Πέραν των υποχρεώσεων αληθείας και ενημέρωσης,²¹¹ οι οποίες, ως εξειδικεύσεις της γενικής αρχής της καλής πίστης, βαρύνουν κάθε διαπραγματευόμενο κατά το προσυμβατικό στάδιο, οι ιδιαιτερότητες των ηλεκτρονικών συμβάσεων επιβάλλουν την παροχή σειράς πληροφοριών απαραίτητων για τη διενέργεια διαδικτυακών συναλλαγών.²¹² Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρ. 4 § 1 π.δ. 131/2003, και αντίστοιχα το άρθρ. 5 § 1 Οδ. 2000/31/EK, ο προμηθευτής προϊόντων, ή υπηρεσιών μέσω Διαδικτύου οφείλει να γνωστοποιεί στους χρήστες τα εξής στοιχεία: α) την κατοχυρωμένη επωνυμία του, β) τη γεωγραφική διεύθυνση της εγκατάστασής του, γ) τα στοιχεία που επιτρέπουν την ταχεία επαφή και άμεση και ουσιαστική επικοινωνία,

210. Κουτσοπούρας, Η ροή πληροφοριών στις αστικές έννομες σχέσεις, 1998, σελ. 50, 31, *Tripodi/Santoro/Missineo*, Manuale di commercio elettronico, Profili di marketing giuridici, fiscali. Le forme di incentivazione delle imprese, 2000, σελ. 125.

211. Η έννοια της υποχρέωσης ενημέρωσης, ή διαφώτισης, διαφέρει από εκείνη της υποχρέωσης αλήθειας ως προς το εξής: η υποχρέωση ενημέρωσης επιβάλλει στο διαπραγματευόμενο να αναλάβει ο ίδιος πρωτοβουλία για να πληροφορήσει τον αντιδιαπραγματευόμενο σχετικά με ζητήματα, τα οποία οφείλει δικαιολογημένα να γνωρίζει για να διαμορφώσει τη βούλησή του. Αντίθετα, η υποχρέωση αλήθειας δεν επιβάλλει την παροχή πληροφοριών, αλλά απαγορεύει την ανακοίνωση ανακριβών στοιχείων. Με άλλους όρους, η υποχρέωση αλήθειας επιβάλλει στο διαπραγματευόμενο να παρέχει ορθές διευκρινήσεις, εφόσον ο ίδιος επιλέξει να πληροφορήσει τον αντιδιαπραγματευόμενό του. Γίνεται δεκτό, ότι η υποχρέωση αλήθειας υφίσταται πάντοτε στις προσυμβατικές σχέσεις, ενώ η υποχρέωση ενημέρωσης θεμελιώνεται μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις. Βλ. αναλυτ. Καμπίση (1960), σελ. 98 επ.

212. Απαραίτητο στοιχείο της έννοιας της πληροφορίας συνιστά η ικανότητά της να μεταβάλλει, διευρύνοντας, διαφοροποιώντας, ή μειώνοντας, το γνωστικό πεδίο του αποδέκτη. Κατά συνέπεια, δε δύναται να θεωρηθεί ως πληροφόρηση η ανακοίνωση απλών, ή επεξεργασμένων γνώσεων μη προσαρμοσμένων στην ικανότητα αφομοίωσης του συγκεκριμένου λήπτη, π.χ. λόγω διατύπωσής τους σε ακατανόητη γλώσσα, κ.λπ. Για την έννοια της πληροφορίας και την τριμερή θεώρησή της βλ. ειδικ. Κουτσοπούρας (1998), σελ. 66.

συμπεριλαμβανομένης της ηλεκτρονικής διεύθυνσης, δ) το μητρώο και τον αριθμό εγγραφής του, ή ισοδύναμο τρόπο αναγνώρισης, σε εμπορικό μητρώο, εφόσον υφίσταται τέτοια εγγραφή, ε) τα στοιχεία της εποπτικής αρχής, εάν η δραστηριότητά του υπόκειται σε καθεστώς έγκρισης, στ) όσον αφορά τα νομοθετικώς κατοχυρωμένα επαγγέλματα, την επαγγελματική ένωση, ή παρόμοιο όργανο, στο οποίο είναι εγγεγραμμένος ο φορέας παροχής υπηρεσιών, τον επαγγελματικό τίτλο και το κράτος μέλος που τον έχει χορηγήσει, μνεία των επαγγελματικών κανόνων που ισχύουν στο κράτος μέλος εγκατάστασης και του τρόπου πρόσβασης σε αυτούς, και ζ) τον αριθμό φορολογικού μητρώου του, εφόσον η δραστηριότητα του φορέα υπόκειται σε ΦΠΑ. Επίσης, η ενδεχόμενη αναφορά του χρηματικού ανταλλάγματος των προϊόντων, ή υπηρεσιών, οφείλει να είναι σαφής και ακριβής, και να διευκρινίζει, εάν περιλαμβάνει τυχόν φόρους και έξοδα αποστολής.

Αναφορικά με τη διαπραγμάτευση συμβάσεων μέσω του παγκοσμίου ιστού, η κοινοτική και εθνική νομοθεσία επιβάλλουν, επίσης, την παροχή προσθέτων πληροφοριών, η παράλειψη της οποίας δύναται να συμφωνηθεί μεταξύ των διαπραγματευομένων, εφόσον κάποιος από αυτούς δεν ενεργεί υπό την ιδιότητα του καταναλωτή. Πρόκειται, ειδικότερα, για την κατ' άρθρ. 9 § 1 π.δ. 131/2003 και άρθρ. 10 § 1 Οδ. 2000/31/ΕΚ υποχρέωση πληροφόρησης του διαδικτυακού χρήστη κατά τρόπο σαφή, κατανοητό και αδιαφιλονίκητο,²¹³ αναφορικά με τα διάφορα τεχνικά στάδια που θα οδηγήσουν στη σύναψη της σύμβασης, το ενδεχόμενο αρχειοθέτησης, ή μη, της σύμβασης καθώς και τη δυνατότητα πρόσβασης του διαδικτυακού χρήστη στο κείμενό της, τα τεχνικά μέσα που θα επιτρέπουν τον εντοπισμό και τη διόρθωση σφαλμάτων ηλεκτρονικού χειρισμού, πριν από τη συμβατική δέσμευση του χρήστη, τις γλώσσες στις οποίες δύναται να συναφθεί η σύμβαση, τους κώδικες δεοντολογίας, στους οποίους υπόκειται, και τα στοιχεία που επιτρέπουν την ηλεκτρονική πρόσβαση σε αυτούς.

213. Εντούτοις, δεν αποκλείεται να καταλογισθεί στον αποδέκτη η γνώση του νοήματος ακατάληπτων πληροφοριών, όταν κάτι τέτοιο δικαιολογείται βάσει δικαιολογικών κριτηρίων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η δυνατότητα διατύπωσης των παρεχομένων πληροφοριών στη γλώσσα του παρόχου, ανεξαρτήτως της ικανότητας του λήπτη να τις κατανοήσει. Κατ' αναλογική εφαρμογή της θεωρίας της κατευθυνόμενης δραστηριότητας, δύναται να επιβληθεί στον πάροχο διαδικτυακών υπηρεσιών η υποχρέωση διατύπωσης των πληροφοριών στη γλώσσα του κράτους, εντός του οποίου, ή των οποίων, κατευθύνεται εξολοκλήρου, ή κυρίως, η δραστηριότητά του. Αξίζει, ωστόσο, να σημειωθεί, ότι τα ήθη στις διαδικτυακές συναλλαγές αναγνωρίζουν, τουλάχιστον στις δυτικές αγορές, ως *lingua franca* την αγγλική γλώσσα, η οποία χρησιμοποιείται κατά κόρον σε ιστοσελίδες και e-mails, ως βασική, ή δευτερεύουσα γλώσσα.

Αξίζει, τέλος, να τονιστεί, ότι η καθιέρωση εξειδικευμένων προσυμβατικών υποχρεώσεων, μεταξύ των οποίων και η υποχρέωση παροχής των ανωτέρω πληροφοριών, αναφέρεται στις εν στενή εννοία υπηρεσίες της κοινωνίας της πληροφορίας, όπως αυτές ορίζονται περιοριστικά μέσω των σχετικών κοινοτικών και εθνικών διατάξεων. Κατ' αποτέλεσμα δε δύνανται να επιβληθούν οι ως άνω ειδικές υποχρεώσεις στους συναλλασσόμενους, στην περίπτωση, κατά την οποία τα στοιχεία της ηλεκτρονικής διαπραγμάτευσης, ή της σκοπούμενης σύμβασης, δεν επιτρέπουν την υπαγωγή της στην έννοια της υπηρεσίας της κοινωνίας της πληροφορίας.²¹⁴

2.3. Πρόληψη εσφαλμένου χειρισμού

Σύμφωνα με την προηγηθείσα ανάλυση σχετικά με τη διαμόρφωση και περιέλευση της ηλεκτρονικής δήλωσης βούλησης, ο εσφαλμένος χειρισμός των ηλεκτρονικών μέσων συνιστά βασικό παράγοντα πρόκλησης ελαττωμάτων κατά τις εν λόγω διαδικασίες. Για το λόγο αυτό, ο κοινοτικός και ο εθνικός νομοθέτης υποχρεώνουν τους φορείς παροχής υπηρεσιών μέσω του παγκοσμίου ιστού²¹⁵ να διαθέτουν στους αποδέκτες των εν λόγω υπηρεσιών κατάλληλα, αποτελεσματικά και προσιτά μέσα για την επισήμανση και διόρθωση των λαθών, τα οποία θα προκύψουν κατά τον ηλεκτρονικό χειρισμό, πριν από τη συμβατική δέσμευση του χρήστη.²¹⁶

Πέραν, δηλαδή, της υποχρεωτικής πληροφόρησης για την ύπαρξη και λειτουργία των εν λόγω τεχνικών δυνατοτήτων, ως προπαρασκευαστικά στάδιά της κατάρτισης ηλεκτρονικών συμβάσεων, για την οποία έγινε λόγος ανωτέρω, ο φορέας παροχής υπηρεσιών οφείλει να παράσχει ο ίδιος τα εν λόγω μέσα, κατά τρόπο ουσιαστικό, μετριάζοντας τις πιθανότητες εμφοχώρησης σφαλμάτων στη διαδικασία σχηματισμού και περιέλευσης της δήλωσης βούλησης του διαδικτυακού χρήστη. Ο σκοπός της εν λόγω υποχρέωσης συνίσταται, αφ' ενός στη διευκόλυνση του αποδέκτη των διαδικτυακών υπηρεσιών κατά τις εν λόγω διαδικασίες, και την πρόληψη υπαιτίων σφαλμάτων λόγω εσφαλμένου χειρισμού των ηλεκτρονικών μέσων, και αφ' ετέρου στην αντιμετώπιση εγγενών στη φύση των ηλεκτρονικών συναλλαγών αδυναμιών, καθώς και αθέμιτων πρακτικών εκ

214. Για τον ορισμό της κοινωνίας της πληροφορίας του άρθρ. 1 π.δ. 131/2003 και άρθρ. 2 Οδ. 2000/31/ΕΚ βλ. ανωτέρω Εισαγωγή υπό ι.

215. Σύμφωνα με το άρθρ. 10 § 2 π.δ. 131/2003 και άρθρ. 11 § 3 Οδ. 2000/31/ΕΚ, η εν λόγω υποχρέωση αφορά μόνο τις συμβάσεις που καταρτίζονται μέσω του παγκοσμίου ιστού, και όχι μέσω ηλεκτρονικής αλληλογραφίας.

216. Άρθρ. 10 § 1 σημ. γ' π.δ. 131/2003 και άρθρ. 11 § 2 Οδ. 2000/31/ΕΚ. Ωστόσο κατά ρητή πρόβλεψη των εν λόγω διατάξεων, τα μέρη δύνανται να συμφωνήσουν την απαλλαγή του φορέα παροχής υπηρεσιών, εφόσον δεν ενεργούν υπό την ιδιότητα του καταναλωτή.

μέρους του φορέα παροχής υπηρεσιών, οι οποίες δύνανται να παραπλανήσουν το δηλούντα χρήστη.²¹⁷

Δημιουργείται, κατ' αυτόν τον τρόπο, ένα επιπρόσθετο στάδιο της διαπραγματευτικής διαδικασίας, κατά τη διάρκεια του οποίου καθίσταται δυνατή η ανακεφαλαίωση της παραγγελίας, και η ενδεχόμενη διόρθωσή της, ενώ, σε κάθε περίπτωση, διατηρείται το δικαίωμα επανεξέτασης της βούλησης και ματαίωσης της δικαιοπρακτικής δέσμευσης.²¹⁸ Αξίζει, επίσης, να τονισθεί, ότι η διενέργεια του εν λόγω ελέγχου δεν επαφίεται αποκλειστικά στη διάθεση του διαδικτυακού χρήστη, αλλά προαπαιτείται, ως επιβεβαίωση της δηλωθείσας βούλησης, για την κατάρτιση της ηλεκτρονικής σύμβασης.²¹⁹

Παραλληλίζοντας την ηλεκτρονική προς την παραδοσιακά διενεργούμενη διαπραγμάτευση συμβάσεων αγοραπωλησίας αγαθών, η εν λόγω ιστοσελίδα αποδοχής της δήλωσης βούλησης λειτουργεί, ως η μετάβαση του αγοραστή από τα ράφια του καταστήματος προς το ταμείο. Στην περίπτωση, όμως, των ηλεκτρονικών συναλλαγών ο τρόπος λειτουργίας και τα χαρακτηριστικά του παγκοσμίου ιστού γεννούν την ανάγκη αυξημένης προστασίας του διαδικτυακού χρήστη από απρόβλεπτες και ανεπιθύμητες έννομες συνέπειες της συμπεριφοράς του κατά τη διαδικτυακή πλοήγηση.

2.4. Προστασία προσωπικότητας, διαφύλαξη προσωπικών δεδομένων, τήρηση απορρήτου

Η συναλλακτική συμπεριφορά των διαπραγματευομένων αποτελεί, αδιαμφισβήτητα, πηγή άντλησης πληροφοριών, από τις οποίες δύνανται να συναχθούν, άμεσα ή έμμεσα, συμπεράσματα και στοιχεία σχετικά με την προσωπικότητά τους.²²⁰ Ιδιαίτερα κατά τη διάρκεια του προσυμβατικού σταδίου γνωστοποιούνται προσωπικά δεδομένα, τα οποία κάθε υποψήφιο συμβαλλόμενο μέρος διατηρεί στην κατοχή του και μετά την επιτυχή, ή ανεπιτυχή, ολοκλήρωση των διαπραγματεύσεων.²²¹

Όσον αφορά τις ηλεκτρονικές συναλλαγές, οι δυνατότητες της ψηφιακής τεχνολογίας επιτρέπουν τη λεπτομερή παρατήρηση και αξιολόγηση της

²¹⁷. Αλεξανδρίδου (2004), σελ. 58 επ.

²¹⁸. Γ. Γεωργιάδης (2003), σελ. 231.

²¹⁹. Η εν λόγω διαδικασία ελέγχου της τελικής παραγγελίας αποδίδεται συχνά κατά σχηματικό τρόπο, και παρομοιάζεται στην πράξη με τον αποκαλούμενο ηλεκτρονικό «κάλαθο αγορών», ή παρεμφερούς περιεχομένου ιστοσελίδες, στην περίπτωση των συμβάσεων πώλησης αγαθών μέσω του παγκοσμίου ιστού.

²²⁰. Κουτσουράδης (1998), σελ. 111 επ, όπου αναλύεται η σχέση της προσβολής του δικαιώματος πληροφοριακού αυτοκαθορισμού (δικαίωμα αυτοδιάθεσης των πληροφοριών) με την προσβολή του ιδιωτικού βίου και της προσωπικότητας.

²²¹. Γενικότερα ο διαδικτυακός χρήστης «αφήνει αναγκαστικά τα ίχνη του στο Διαδίκτυο», Αλεξανδρίδου (2004), σελ. 185.

συναλλακτικής συμπεριφοράς του διαδικτυακού χρήστη, καθώς και τη συλλογή και διατήρηση του συνόλου των γνωστοποιηθεισών πληροφοριών. Στη διαδικτυακή πρακτική αποτελεί κανόνα η χρησιμοποίηση «κατασκοπευτικών» πληροφορικών προγραμμάτων, τα οποία αυτοεγκαθίστανται στον η/υ του χρήστη, και καταγράφουν στοιχεία σχετικά με τις διενεργούμενες συναλλαγές. Πρόκειται για τα αποκαλούμενα στη διαδικτυακή ορολογία «cookies» («μπισκότα»), τα οποία συγκεντρώνουν για λογαριασμό των κατόχων ιστοσελίδων σημαντικές πληροφορίες, όπως τη συχνότητα επίσκεψης ενός χρήστη σε ορισμένη ιστοσελίδα, τις μέσω αυτής διενεργηθείσες πράξεις, π.χ. αγορές προϊόντων, προβολή, ή αποθήκευση ψηφιακών αρχείων, κ.ο.κ., στοιχεία προσωπικών κωδικών πρόσβασης και μέσων πληρωμής, κ.λπ. Η συλλογή και επεξεργασία τέτοιων πληροφοριών, αποσκοπούσα, κυρίως, στην ταχεία και αποτελεσματική ροή των πληροφοριών και τη διευκόλυνση των διαδικτυακών συναλλαγών, γίνεται, υπό προϋποθέσεις, αποδεκτή από το δίκαιο, στο βαθμό που δεν αποβαίνει ζημιογόνος για τους συναλλασσόμενους, και δεν παραβιάζει τα δικαιώματά τους στον πληροφοριακό αυτοκαθορισμό και τον ιδιωτικό βίο.²²²

Ειδικότερα στην περίπτωση της ηλεκτρονικής επικοινωνίας, τόσο η κοινοτική,²²³ όσο και η εθνική νομοθεσία²²⁴ έχουν δημιουργήσει επαρκές²²⁵ προστατευτικό πλαίσιο για τη συλλογή και επεξεργασία προσωπικών δεδομένων κατά τρόπο σύμφωνο προς την αρχή του απαραβίαστου του ιδιωτικού βίου και του απορρήτου των επικοινωνιών. Ιδιαίτερα σημαντική θεωρείται, επίσης, η συγκρότηση σε εθνικό επίπεδο, βάσει συνταγματικής διάταξης, της Ανεξάρτητης Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, οι αποφάσεις της οποίας συγκεκριμενοποιούν και αξιοποιούν πρακτικά τις ανωτέρω αρχές.²²⁶

Πέραν, όμως, της μη περιουσιακής ζημίας, την οποία δύναται να επιφέρει η κατοχή και εκμετάλλευση προσωπικών δεδομένων των συναλλασσόμενων, κάθε πληροφορία, η οποία γνωστοποιείται, άμεσα ή έμμεσα, μεταξύ τους κατά το προσυμβατικό στάδιο, συνιστά αυτοτελές αγαθό με συγκεκριμένη οικονομική

222. Για την έννοια και λειτουργία των «cookies» βλ. *Αλεξανδρίδου* (2004), σελ. 185 επ.

223. Βλ. ενδ. Οδ. 1995/46/EK (ΕΕ L 281 23.11.1995) για την προστασία των φυσικών προσώπων έναντι της επεξεργασίας δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, Οδ. 2002/58/EK για την προστασία του ιδιωτικού βίου στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, η οποία κατήργησε την Οδ. 1997/66/EK (ΕΕ L 24 30.1.1998), για την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία του ιδιωτικού βίου στον τηλεπικοινωνιακό τομέα.

224. Άρθρ. 9, 9Α, 19 Συντ. 75/86/01, άρθρ. 57 ΑΚ, ν. 2472/1997 (ΦΕΚ/Α' 50/10.4.1997), ν.2774/1999 (ΦΕΚ/Α' 287/22.12.1999), ν. 3471/2006, ο οποίος τροποποίησε το ν. 2472/1997.

225. Βλ. υπ' αριθμ. 14 αιτιολ. σκέψη Οδ. 2000/31/EK.

226. Βλ. και σχετικές αποφάσεις της ΑΠΔΠΧ, οι οποίες δημοσιεύονται στον ιστοχώρο της με ηλ. διεύθυνση www.dpa.gr.

αξία,²²⁷ και παρέχει στο φορέα της τη δυνατότητα, να την αξιοποιήσει αποκομίζοντας οφέλη και ικανοποιώντας τα συμφέροντά του. Η ανακοίνωση της πληροφορίας σε στενό, ή ευρύ κύκλο προσώπων θεωρείται απαραίτητη για την αξιοποίησή της, παράλληλα, όμως, εξουδετερώνει την πληροφοριακή ασυμμετρία και το από αυτήν απορρέον γνωστικό προβάδισμα του κατόχου της, εκμηδενίζοντας την οικονομική αξία της.²²⁸ Κατά τη διαπραγματευτική διαδικασία, οι ορθολογικές επιλογές κάθε υποψηφίου συμβαλλομένου αντικατοπτρίζουν τη γνώση του για γεγονότα, πράγματα, πρόσωπα και καταστάσεις, και διαμορφώνονται βάσει συγκεκριμένων πληροφοριών, τις οποίες και υποδηλώνουν. Κάθε συναλλασσόμενος χρησιμοποιεί συνειδητά τις πληροφορίες που κατέχει, αναλαμβάνοντας το κόστος μείωσης της αξίας τους, και επιδιώκοντας μεγαλύτερο όφελος από την αξιοποίησή τους στα πλαίσια ορισμένης συναλλαγής. Αντίστοιχα, ο αντισυναλλασσόμενος λαμβάνει και δύναται να χρησιμοποιήσει τις ανακοινωθείσες πληροφορίες, χωρίς να χρειάζεται να καταβάλει τίμημα για την απόκτησή τους.²²⁹

Όπως αναλύθηκε ανωτέρω, από τη γενική ρήτρα της καλής πίστης κατά το προσυμβατικό στάδιο απορρέει, ως εξειδίκευσή της, η υποχρέωση προστασίας των εννόμων αγαθών και συμφερόντων του αντιδιαπραγματευομένου μέρους. Κατά συνέπεια, η κατοχή και αξιοποίηση των πληροφοριών, οι οποίες ανταλλάχθηκαν μεταξύ των υποψηφίων συμβαλλομένων στα πλαίσια, ή επ' ευκαιρία των διαπραγματεύσεων, οφείλουν να συμφωνούν προς την εν λόγω υποχρέωση. Ειδικότερη έκφανση της υποχρέωσης προστασίας αποτελεί το καθήκον εχεμύθειας, το οποίο βαρύνει τους διαπραγματευομένους καθ' όλο το χρονικό διάστημα, κατά το οποίο η μετάδοση των εν λόγω πληροφοριών σε τρίτους δε δικαιολογείται από την καλή πίστη και τα συναλλακτικά ήθη, και δύναται να επιφέρει βλάβη στο αντιδιαπραγματευόμενο μέρος. Θα πρέπει, επομένως, να γίνει δεκτό, ότι η περαιτέρω χρήση των πληροφοριών από το λήπτη τους δε θα πρέπει να επιτείνει τη μείωση της αξίας τους, δημιουργώντας στον αρχικό κάτοχο ζημίες δυσανάλογες προς το κόστος, το οποίο ο ίδιος αρχικά ανέλαβε.²³⁰

227. Κουτσοιράδης (1998), σελ. 53 επ.

228. Κουτσοιράδης (1998), σελ. 54 επ.

229. Ειδικότερα για τη σχέση μεταξύ του οικονομικού συμφέροντος διατήρησης της μυστικότητας της πληροφορίας και της αδυναμίας αποκλεισμού τρίτων προσώπων από τη χρήση της (Inappropriability of Information) βλ. Κουτσοιράδης (1998), σελ 56 επ.

230. Εάν υποτεθεί π.χ., ότι ένας έμπορος διαπραγματεύεται με χρηματοδοτικό οργανισμό τη σύναψη σύμβασης, χωρίς να υφίσταται μεταξύ τους προηγούμενη συναλλακτική σχέση, η οποία γεννά ενδοσυμβατικές υποχρεώσεις πρόληψης και προστασίας, θα ανακοινώσει κατά το προσυμβατικό στάδιο πληροφορίες σχετικά με την επιχειρηματική δραστηριότητα και την οικονομική του κατάσταση, ενδεχομένως και για τις επικρατούσες

3. Ειδικές προσυμβατικές υποχρεώσεις στις ηλεκτρονικές καταναλωτικές συμβάσεις

3.1 Έννοια διάκρισης μεταξύ καταναλωτικών και μη καταναλωτικών ηλεκτρονικών συμβάσεων

Πέραν της θεμελιώδους διάκρισής των ειδών του ΗΕ σε on-line και off-line, βάσει του τρόπου εκτέλεσης των ηλεκτρονικών συμβάσεων, εξέχουσα σημασία από νομικής άποψης παρουσιάζει και η κατηγοριοποίησή τους σύμφωνα με το υποκειμενικό κριτήριο της ιδιότητας των συναλλασσομένων. Λαμβανομένης υπ' όψη της σύγχρονης λειτουργίας του ΗΕ και των προσώπων που εξυπηρετούνται από τις υπηρεσίες του, δύνανται να γίνει λόγος για τις εξής κατηγορίες: α) ΗΕ μεταξύ επιχειρήσεων (business to business, ή B2B), β) ΗΕ μεταξύ επιχειρήσεων και καταναλωτών (business to consumer, ή B2C), γ) ΗΕ μεταξύ καταναλωτών (consumer to consumer, ή C2C), δ) ΗΕ μεταξύ δημόσιας διοίκησης και επιχειρήσεων (public administration to business, ή PA2B, αποκαλούμενο και e-procurement), και ε) ΗΕ μεταξύ δημόσιας διοίκησης και πολιτών (PA2C).²³¹ Στην ελληνική θεωρία, ωστόσο, έχει διατυπωθεί η άποψη,²³² κατά την οποία η έννοια του ΗΕ περιλαμβάνει αποκλειστικά την κατάρτιση εμπορικών συμβάσεων, και όχι τις συμβάσεις αστικού χαρακτήρα, στις οποίες απουσιάζει η παράμετρος της εμπορικότητας.²³³ Κατά συνέπεια, η εν λόγω φορμαλιστική θεώρηση των ειδών του ΗΕ επιτρέπει τη διάκρισή τους, βάσει του

συνθήκες στην αγορά, στην οποία ο ίδιος δραστηριοποιείται. Αυτονόητο είναι, ότι ορισμένα προσωπικά δεδομένα, όπως η φερεγγυότητα, η πιστοληπτική ικανότητα και η οικονομική κατάσταση του εμπόρου καλύπτονται από το καθήκον εχεμύθειας, και δε θα πρέπει να κοινοποιηθούν σε τρίτους. Οι πληροφορίες, όμως, σχετικά με τις επιχειρηματικές δραστηριότητες του εμπόρου και τις εκδηλούμενες τάσεις στην αγορά γνωστοποιούνται εμπιστευτικά σε ορισμένο κύκλο προσώπων, εν προκειμένω σε υπαλλήλους του χρηματοδοτικού οργανισμού, το εύρος του οποίου τελεί σε ευθεία αναλογία προς τη μείωση της αξίας των πληροφοριών, την οποία ο εν λόγω έμπορος αρχικά αποδέχθηκε. Θα πρέπει, κατ' αρχάς, να γίνει δεκτό, ότι το ενδεχόμενο χρήσης των εν λόγω πληροφοριών αποκλειστικά και μόνον από τον αντιδιαπραγματευόμενο οργανισμό έχει προβλεφθεί, αξιολογηθεί και γίνει αποδεκτό από τον αρχικό τους κάτοχο. Η περαιτέρω διάδοσή τους, όμως, π.χ. σε ανταγωνιστές του εμπόρου, θα επιτείνει τη μείωση της αξίας τους, διαταράσσοντας αδικαιολόγητα την υφισταμένη πληροφοριακή ασυμμετρία στη συγκεκριμένη αγορά, την οποία ο αρχικός κάτοχος των πληροφοριών δημιούργησε θεμιτά, καταβάλλοντας το αναλογούν τίμημα.

231. Tosi (2005), σελ. 28. Αξίζει να σημειωθεί η θέση της ιταλικής νομολογίας, κατά την οποία στα πλαίσια των PA2C και PA2B συναλλαγών η τηρητέα συμπεριφορά των δημοσίων φορέων καθορίζεται βάσει της αρχής της καλής πίστης του ιδιωτικού δικαίου, αλλά και της αρχής της προστασίας του δημοσίου συμφέροντος, Cass.Civ.sez. I, 4856/2007, σε ιστ. www.infoleges.it, (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 12.9.2008).

232. Τζίβα, ΔΕΕ 2003, σελ. 1042 επ.

233. Σχετικά με τον ορισμό της εμπορικότητας βλ. Περάκη, Γενικό μέρος Εμπορικού Δικαίου, 1999, σελ. 24.

ανωτέρω υποκειμενικού κριτηρίου, στις δύο πρώτες κατηγορίες, στις οποίες εντάσσονται οι μονομερώς, ή αμφιμερώς εμπορικές συμβάσεις.²³⁴

Σε κάθε περίπτωση, αμφότερες οι απόψεις συγκλίνουν στην πρόδηλη σημασία της ιδιότητας του καταναλωτή²³⁵ κατά τη διενέργεια ηλεκτρονικών συναλλαγών, και τη δικαίική επιλογή για ιδιαίτερη αντιμετώπισή της.²³⁶ Η ανάγκη θέσπισης ειδικών ρυθμίσεων για τις καταναλωτικές συμβάσεις, ως απόρροια των συνθηκών λειτουργίας της σύγχρονης βιομηχανικής κοινωνίας, εντείνεται στην περίπτωση των διαδικτυακών συναλλαγών, οι οποίες ορθά θεωρούνται ως ο κατ' εξοχήν τομέας εφαρμογής του δικαίου προστασίας του καταναλωτή.²³⁷ Ειδικότερα, ζητήματα σχετικά με τη διαδικασία διαπραγμάτευσης, σύναψης και εκτέλεσης των ηλεκτρονικών καταναλωτικών συμβάσεων, όπως η διενέργεια εμπορικής επικοινωνίας, η απόσταση μεταξύ των συμβαλλομένων, η χρήση προδιατυπωμένων Γενικών Όρων Συναλλαγών και η προσχώρηση των καταναλωτών σε προσυντεταγμένες ηλεκτρονικές συμβάσεις, καθώς και η ανασφάλεια δικαίου και η ανισορροπία ισχύος που παρατηρούνται σε περίπτωση ένδικης προσφυγής του διαδικτυακού καταναλωτή, αντιμετωπίζονται κατάλληλα μέσω του υφισταμένου νομικού πλαισίου για τις από απόσταση συναπτόμενες καταναλωτικές συμβάσεις.²³⁸

234. Βλ. *Τζίβα*, όπ.π., σχετικά με τις επιφυλάξεις, που διατυπώνονται αναφορικά με τη διάκριση μεταξύ αστικών και εμπορικών ηλεκτρονικών συμβάσεων, οι οποίες βασίζονται στη σύγχρονη σχετικοποίηση των εννοιών της εμπορικής ιδιότητας και της εμπορικής πράξης, και την αδυναμία ενιαίας αντιμετώπισης των όρων του επιχειρηματία και του εμπόρου, λόγω της διαφορετικής δογματικής προσέγγισής τους από διάφορα νομικά συστήματα.

235. Με την τροποποίηση του ν.2251/1994 από το ν. 3587/2007 διευρύνθηκε η έννοια του καταναλωτή, η οποία περιλαμβάνει πλέον, «κάθε φυσικό, ή νομικό πρόσωπο, ή ενώσεις προσώπων χωρίς νομική προσωπικότητα, για τα οποία προορίζονται τα προϊόντα, ή οι υπηρεσίες που προσφέρονται στην αγορά και τα οποία κάνουν χρήση αυτών, ως τελικοί αποδέκτες τους, κάθε αποδέκτης διαφημιστικού μηνύματος, και κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που εγγυάται υπέρ καταναλωτή, εφόσον δεν ενεργεί στο πλαίσιο της επαγγελματικής ή επιχειρηματικής δραστηριότητάς του».

236. Η επιδίωξη του κοινοτικού νομοθέτη για την παροχή αποτελεσματικής προστασίας προς τους καταναλωτές καταδεικνύεται από την προσπάθεια συνεχούς διαμόρφωσης του σχετικού νομοθετικού πλαισίου, βλ. ειδικ. Πρ. Οδ. του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (COM 2007/698) για τροποποίηση της Οδ. 2002/22/EK για την καθολική υπηρεσία και τα δικαιώματα των χρηστών, όσον αφορά τα δίκτυα και τις υπηρεσίες των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, της Οδ. 2002/58/EK σχετικά με την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, καθώς και του Καν. ΕΚ /2006/2004 για τη συνεργασία αναφορικά με την προστασία των καταναλωτών, και Πρ. Οδ. του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου (COM 2008/614) της 8.10.2008, για τα δικαιώματα των καταναλωτών, σε ιστ. eur-lex.europa.eu (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 8.11.2008).

237. *Καράκωστας*, Βασικά ζητήματα προστασίας του καταναλωτή στο διαδίκτυο, σε ΔΕΕ 2004, σελ. 499. Στην εμπορία από απόσταση αγαθών και υπηρεσιών αναφέρεται το άρθρ. 4 ν. 2251/1994, από το πεδίο εφαρμογής του οποίου εξαιρούνται οι χρηματοοικονομικές υπηρεσίες, που ρυθμίζονται από το άρθρ. 4α ν.2251/1994.

238. *Καράκωστας*, ΔΕΕ 2004, σελ. 502.

Κατ' αυτόν τον τρόπο, η γενική προσυμβατική υποχρέωση τήρησης συμπεριφοράς σύμφωνης προς την καλή πίστη και τα συναλλακτικά ήθη εξειδικεύεται ρητά και συμπληρώνεται στην περίπτωση των ηλεκτρονικών διαπραγματεύσεων, μέσω ειδικών νομοθετικών κανόνων του κοινοτικού και εθνικού δικαίου αναφορικά με την προστασία του καταναλωτή και τις υπηρεσίες του ΗΕ. Οι περιορισμοί, δηλαδή, οι οποίοι επιβάλλονται στους φορείς παροχής υπηρεσιών μέσω Διαδικτύου κατά το προσυμβατικό στάδιο, συμπληρώνονται από τις διατάξεις του δικαίου προστασίας καταναλωτών, στην περίπτωση κατά την οποία ένα από τα συμβαλλόμενα μέρη ενεργεί υπό την ιδιότητα του καταναλωτή.

3.2. Παράνομη διαφήμιση- αθέμιτη εμπορική επικοινωνία

Όπως σημειώθηκε ανωτέρω, αναφορικά με τη διενέργεια πράξεων εμπορικής επικοινωνίας, θεωρείτο μέχρι πρότινος επιτρεπτή η προσέγγιση του διαδικτυακού χρήστη με αποστολή μη ζητηθείσας ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, εκτός εάν ο ίδιος έχει ρητώς εναντιωθεί στην εν λόγω αποστολή. Στα πλαίσια της ρύθμισης της λειτουργίας του ΗΕ, δηλαδή, τόσο ο κοινοτικός, όσο και ο εθνικός νομοθέτης είχαν ταχθεί υπέρ του συστήματος των μητρώων επιλογών «opt out» («opt out lists»), στα οποία οι διαδικτυακοί χρήστες όφειλαν να εγγράφονται, με σκοπό να αποφεύγουν την ανεπιθύμητη εμπορική επικοινωνία μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου.²³⁹

Αντίθετα, ο ν. 2251/1994 για την προστασία των καταναλωτών, αρχικά, και ο ν. 3471/2006 για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και της ιδιωτικής ζωής,²⁴⁰ ακολουθώντας, τάσσονται υπέρ του συστήματος «opt in», το οποίο επιφυλάσσει πιο ουσιαστική προστασία στους αποδέκτες της εμπορικής επικοινωνίας, θεσπίζοντας τη γενική απαγόρευση αποστολής μη ζητηθείσας ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, εκτός εάν ο χρήστης έχει εκ των προτέρων συναινέσει ρητά σε αυτήν. Η αποστολή, δηλαδή, ατομικών, ή ομαδικών διαφημιστικών μηνυμάτων σε διαδικτυακούς καταναλωτές επιτρέπεται μόνον, όταν οι ίδιοι το επιθυμούν και έχουν ενημερώσει σχετικά προς τούτο συγκεκριμένο διαδικτυακό προμηθευτή.²⁴¹

239. Άρθρ. 7 Οδ. 2000/31/ΕΚ και άρθρ. 6 π.δ. 131/2003.

240. Άρθρ. 11 ν. 3471/2006.

241. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η άποψη του γερμανικού ακυρωτικού, κατά την οποία η μέθοδος opt in αφορά την ενεργητική συναίνεση του χρήστη αναφορικά με την αποστολή ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, και όχι την απλή συγκατάθεσή του στην πρωτοβουλία του αποστολέα, BGH 16.7.2008, BGHZR VIII 348/06, και σε ιστ. www.bundesgerichtshof.de, (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 20.9.2008).

Όσον αφορά το περιεχόμενο των μεταδιδόμενων μηνυμάτων, τα άρθρ. 9 και 9α επ ν.2251/1994 απαγορεύουν ρητώς την παραπλανητική συγκριτική διαφήμιση, καθώς και τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές,²⁴² εξειδικεύοντας το στοιχείο του αθέμιτου στην επιθετικότητα²⁴³ της επικοινωνίας και τη δυνατότητα παραπλάνησης του καταναλωτή.²⁴⁴ Ειδικότερα, προβλέπονται ρητώς οκτώ περιπτώσεις επιθετικών²⁴⁵ και είκοσι τρεις περιπτώσεις *per se* αθέμιτων πρακτικών,²⁴⁶ ενώ επιβάλλονται βαρύτερες κυρώσεις κατά του προμηθευτή διαφημιζομένου, ο οποίος παραβαίνει τους εν λόγω περιορισμούς.²⁴⁷

Όσον αφορά τη λειτουργία του παγκοσμίου ιστού, συνήθη επιθετική εμπορική πρακτική συνιστούν τα αποκαλούμενα «pop up» ή «pop under windows», ως μέσα «προώθησης» ανεπιθύμητων πληροφοριών, οι οποίες δεν έχουν αναζητηθεί από τους διαδικτυακούς χρήστες, και μεταδίδονται χωρίς τη βούλησή τους.²⁴⁸ Επίσης, μεταξύ των διαφόρων παραπλανητικών εμπορικών πρακτικών θα μπορούσε να αναφερθεί η συγκεκαλυμμένη προβολή διαφημιστικών μηνυμάτων σε ιστοσελίδες μη εμπορικού περιεχομένου, η οποία αιφνιδιάζει τον επισκέπτη τους, στο βαθμό που ο ίδιος γίνεται δέκτης εμπορικής επικοινωνίας σε χρόνο και κατά τρόπο που δεν ανταποκρίνονται στη βούλησή

242. Αναφορικά με τις διατάξεις για τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές θεωρείται καταναλωτής μόνο το φυσικό πρόσωπο, το οποίο ενεργεί για λόγους που δεν εμπίπτουν στην εμπορική, επιχειρηματική, βιοτεχνική, ή ελευθέρια επαγγελματική του δραστηριότητα. Η έννοια του καταναλωτή, δηλαδή, είναι σαφώς στενότερη αυτής του άρθρ. 1 ν. 2251/1994, ιδιαίτερα μετά την τροποποίησή του.

243. Άρθρ. 9ζ ν. 2251/1994.

244. Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί, ότι, ενώ στην περίπτωση της διαφήμισης ως καταναλωτής νοείται κάθε διαφημιζόμενος, όσον αφορά τις αθέμιτες εμπορικές πρακτικές η ιδιότητα του καταναλωτή αναγνωρίζεται μόνο σε φυσικά πρόσωπα, τα οποία ενεργούν για λόγους που δεν εμπίπτουν στην εμπορική, επιχειρηματική, βιοτεχνική, ή ελευθέρια επαγγελματική δραστηριότητα. Κατά συνέπεια, ο καταναλωτής θα προστατεύεται από την παραπλανητική διαφήμιση βάσει της διάταξης του άρθρ. 9 § 2 περ. η', σύμφωνα με την ευρύτερη έννοια του καταναλωτή του άρθρ. 1, και βάσει της διάταξης του άρθρ. 9δ § 2 περ. α' ν.2251/1994, σύμφωνα με τη στενή έννοια του καταναλωτή.

245. Άρθρ. 9η ν. 2251/1994.

246. Άρθρ. 9στ ν. 2251/1994.

247. Άρθρ. 9θ ν. 2251/1994, κατ' εφαρμογή των άρθρ. 11-13 Οδ. 2005/29 ΕΚ, το οποίο προβλέπει, επίσης, τη δυνατότητα του μεμονωμένου καταναλωτή να ζητήσει δικαστικά, μεταξύ άλλων, την παύση της αθέμιτης εμπορικής πρακτικής, ή παράνομης συγκριτικής διαφήμισης, και την παράλειψή της στο μέλλον.

248. Στην πράξη, ενώ ο χρήστης επισκέπτεται ορισμένη ιστοσελίδα, εμφανίζονται απρόσμενα στην οθόνη του η/υ μία, ή περισσότερες ιστοσελίδες, γνωστές και ως «pop up windows», παρεμφερούς, κατά κανόνα, περιεχομένου με την αρχικά προβαλλόμενη, με αποτέλεσμα να γίνεται ο ίδιος δέκτης ανεπιθύμητων διαφημιστικών πληροφοριών. Συχνά, η εν λόγω «επιθετική» διαφήμιση συνεχίζεται ανεξέλεγκτα, καθότι κάθε προσπάθεια του χρήστη, να απενεργοποιήσει τις παρεμβληθείσες ιστοσελίδες και να επιστρέψει στην αρχική, προκαλεί τη συνεχή προβολή νέων διαφημιστικών ιστοσελίδων. Η μέθοδος των «pop under windows» εμφανίζει τις ανεπιθύμητες ιστοσελίδες πίσω από την προβαλλόμενη, με αποτέλεσμα να εμφανίζονται κατά την έξοδο του χρήστη από τον παγκόσμιο ιστό.

του, και, ενδεχομένως, χωρίς να αντιλαμβάνεται τη διαφημιστική λειτουργία τους.²⁴⁹

3.3. Υποχρέωση ενημέρωσης του καταναλωτή

Σύμφωνα με όσα προαναφέρθηκαν για τη γενική υποχρέωση παροχής πληροφοριών κατά το προσυμβατικό στάδιο της ηλεκτρονικής σύμβασης, ο φορέας παροχής υπηρεσιών μέσω διαδικτύου οφείλει να γνωστοποιήσει στο χρήστη ορισμένες πληροφορίες σχετικά με την ταυτότητα, τη δραστηριότητά του, και τα στοιχεία της διενεργουμένης συναλλαγής. Στην περίπτωση των καταναλωτικών ηλεκτρονικών συμβάσεων η εν λόγω υποχρέωση ενημέρωσης διευρύνεται, περιλαμβάνοντας πρόσθετες πληροφορίες που οφείλουν να ανακοινωθούν πριν από τη σύναψη της σύμβασης στον καταναλωτή, ο οποίος, σε αντίθετη περίπτωση, δύναται να ζητήσει την ακύρωσή της.

Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρ. 4 § 2 ν.2251/1994, ο προμηθευτής υποχρεούται να ενημερώσει τον καταναλωτή ιδίως²⁵⁰ για τα εξής στοιχεία: α) την ταυτότητα και τη διεύθυνσή του, β) τα ουσιώδη χαρακτηριστικά του αγαθού, ή της υπηρεσίας, γ) την τιμή, την ποσότητα και τις δαπάνες για τη μεταφορά του αγαθού, ή τη μετάβαση του παρέχοντος την υπηρεσία, και την ενδεχόμενη επιβάρυνση του Φ.Π.Α, εφόσον δεν περιλαμβάνεται στη συνολική τιμή, δ) τον τρόπο πληρωμής, παράδοσης και εκτέλεσης της σύμβασης, ε) τη διάρκεια ισχύος της προσφοράς, ή της τιμής, στ) το δικαίωμα υπαναχώρησης του καταναλωτή από τη σύμβαση, ζ) το κόστος χρησιμοποίησης του μέσου επικοινωνίας από απόσταση, όταν υπολογίζεται με βάση διαφορετική των βασικών τιμολογίων, και η) την ελάχιστη διάρκεια ισχύος της σύμβασης, στην περίπτωση συμβάσεων για την προμήθεια αγαθών, ή υπηρεσιών που εκπληρώνονται διαρκώς, ή περιοδικώς.²⁵¹⁻²⁵² Κατά ρητή πρόβλεψη του άρθρ. 4

249. Η επίσκεψη π.χ. μίας ειδησεογραφικής ιστοσελίδας προδιαθέτει το χρήστη, ότι οι περιεχόμενες σε αυτήν πληροφορίες έχουν συλλεγεί και προβάλλονται με την απαιτούμενη αντικειμενικότητα για ενημερωτικούς σκοπούς.

250. Η απαρίθμηση των εν λόγω στοιχείων γίνεται ενδεικτικά. Ο προμηθευτής οφείλει να γνωστοποιήσει στον καταναλωτή όλα τα ουσιαστικά στοιχεία (*essentialia negotii*) της σύμβασης, και να τον ενημερώσει για το δικαίωμα υπαναχώρησης από τη σύμβαση, *Καράκωστας*, Δίκαιο προστασίας καταναλωτή, σελ. 141, *Γ. Γεωργιάδης* (2003), σελ. 309.

251. Πρόκειται κατ' ουσία για παρεμφερούς περιεχομένου υποχρεώσεις με αυτές που επιβάλλουν τα άρθρ. 4 π.δ. 131/2003 και 5 Οδ. 2000/31/ΕΚ αναφορικά με κάθε είδους ηλεκτρονική σύμβαση.

252. Βλ. OLG Hamburg 5U 128/2004 (3.2.2005) σε www.lexact.de (ημ/νία τελ. επίσκ. 20.9.2008), σύμφωνα με την οποία για την ενημέρωση δεν αρκεί η χρήση σημείων, π.χ.

§ 2 ν. 2251/1994, η παράβαση της εν λόγω υποχρέωσης επιφέρει την ακυρότητα της συναφθείσας σύμβασης υπέρ του καταναλωτή.

Η ενημέρωση του καταναλωτή οφείλει να διενεργείται με τα μέσα της χρησιμοποιούμενης μεθόδου επικοινωνίας, κατά τρόπο ευκρινή, σαφή και κατανοητό, σύμφωνα με τις αρχές της καλής πίστης και των συναλλακτικών ηθών. Επομένως, όταν η διαπραγμάτευση διενεργείται μέσω ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, ή μέσω της ιστοσελίδας του προμηθευτή, οι απαραίτητες πληροφορίες θα ανακοινώνονται με ευκρίνεια σε εμφανές σημείο στο κείμενο ηλεκτρονικού μηνύματος, ή της ιστοσελίδας, αντίστοιχα, ώστε να καθίσταται εφικτή και να μην απαιτεί πρόσθετες δαπάνες η ανάγνωσή τους.²⁵³

3.4. Ηλεκτρονικές συμβάσεις προσχώρησης και Γενικοί Όροι Συναλλαγών (ΓΟΣ)

Η διαδεδομένη χρήση προσυντεταγμένων συμβάσεων προσχώρησης και προδιατυπωμένων ΓΟΣ²⁵⁴ στις σύγχρονες συναλλαγές αποτελεί κανόνα στη διαδικτυακή πρακτική, ως μέσο μεγιστοποίησης της επιδιωκόμενης ταχύτητας και αμεσότητας των ηλεκτρονικών συναλλαγών. Σύμφωνα με όσα προαναφέρθηκαν σχετικά με την οικονομική ανάλυση της λειτουργίας των ηλεκτρονικών συμβάσεων, η συνδιαμόρφωση του περιεχομένου τους από τους διαπραγματευομένους συνεπάγεται αυξημένο κόστος και αποδεικνύεται δυσχερής, αν όχι αδύνατη, από πρακτικής άποψης, ιδιαίτερα στην περίπτωση των συναλλαγών σε απ' ευθείας σύνδεση. Η παράλειψη της διαδικασίας διαπραγμάτευσης των συμβατικών όρων, όμως, παρά την προφανή διευκόλυνση, την οποία παρέχει στους συμβαλλομένους, καθιστά αβέβαιη την ουσιαστική ικανοποίηση των συνδεόμενων με τη σύμβαση συμφερόντων τους, και αμφίβολη την εγκυρότητα και διάρκεια της επιτευχθείσας συμφωνίας. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των καταναλωτικών ηλεκτρονικών συμβάσεων, θεωρείται επιβεβλημένη η εφαρμογή του άρθρ. 2 ν. 2251/1994, η οποία

αστερίσκων, κ.λπ., και η ακόλουθη παραπομπή μέσω link (διαδικτυακού υπερσυνδέσμου) σε άλλη ιστοσελίδα.

253. Για την αναγραφή π.χ. των εν λόγω πληροφοριών το χρησιμοποιούμενο μέγεθος γραμματοσειράς δε θα πρέπει να είναι δυσανάλογα μικρό σε σχέση με το υπόλοιπο κείμενο του ηλεκτρονικού εγγράφου, Γ. Γεωργιάδης (2003), σελ. 310.

254. Σύμφωνα με το άρθρο 2 § 1 ν. 2251/1994, ως Γενικοί Όροι Συναλλαγών ορίζονται οι συμβατικοί όροι, οι οποίοι διατυπώνονται εκ των προτέρων εκ μέρους του προμηθευτή, με σκοπό να χρησιμοποιηθούν σε μελλοντικές συμβάσεις. Η δύναμη του άρθρ. 10 ν. 2741/1999 (ΦΕΚ/Α'/199/28.9.1999) τροποποίηση του άρθρ. 2 ν.2251/1994 επεξέτεινε την εφαρμογή των διατάξεων για τους ΓΟΣ σε κάθε όρο σύμβασης, ο οποίος δεν αποτέλεσε αντικείμενο ατομικής διαπραγμάτευσης.

θεμελιώνει πρόσθετες προσυμβατικές υποχρεώσεις εις βάρος του, κατά κανόνα, ισχυρότερου οικονομικά και οργανωτικά προμηθευτή.²⁵⁵

Ειδικότερα, σύμφωνα με το άρθρ. 2 § 1 ν. 2251/1994, ο διαδικτυακός προμηθευτής υποχρεούται, κατ' αρχάς, να υποδεικνύει στον καταναλωτή την ύπαρξη ΓΟΣ, το αργότερο κατά την κατάρτιση της σύμβασης, κατά τρόπο εμφανή και ευανάγνωστο,²⁵⁶ στο περιεχόμενο της ιστοσελίδας, ή του μηνύματος ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, μέσω των οποίων ο χρήστης πραγματοποιεί την παραγγελία του. Σύνηθες φαινόμενο αποτελεί, πέραν της έγγραφης υπόδειξης της ύπαρξης ΓΟΣ, η χρήση υπερσυνδέσμου (hyperlink) σε ιστοσελίδα, ή μήνυμα αλληλογραφίας, για τη μετάβαση του χρήστη σε ιστοσελίδα του προμηθευτή, η οποία περιέχει το σύνολο των προτεινομένων ΓΟΣ. Επομένως, αρκεί η παραπομπή στο σύνολο των ΓΟΣ, χωρίς να απαιτείται αναφορά στο περιεχόμενο κάθε ειδικής ρήτρας, να διενεργείται έως και την αποστολή της δήλωσης βούλησης του καταναλωτή, η αποδοχή της οποίας θα επιφέρει αυτομάτως την κατάρτιση της ηλεκτρονικής σύμβασης. Στην περίπτωση, δηλαδή, κατά την οποία ο προμηθευτής υποδείξει την ισχύ των ΓΟΣ για πρώτη φορά κατά την εκ μέρους του αποδοχή της πρότασης του καταναλωτή, η εν λόγω αποδοχή θα ισοδυναμεί με αποποίηση συνοδευόμενη από νέα πρόταση, την οποία ο καταναλωτής θα καλείται να αποδεχθεί.²⁵⁷

Ως δεύτερη προσυμβατική υποχρέωση του διαδικτυακού προμηθευτή για την ένταξη των ΓΟΣ στη σύμβαση, προβλέπεται μέσω του άρθρ. 2 § 2 ν. 2251/1994 η ανακοίνωσή τους μέσω ηλεκτρονικού εγγράφου κατά τρόπο σαφή, συγκεκριμένο και εύληπτο στον καταναλωτή, ώστε ο ίδιος να αποκτήσει τη δυνατότητα να λάβει πλήρη γνώση του περιεχομένου τους.²⁵⁸ Ωστόσο, για να θεωρηθεί η γνώση του περιεχομένου των ΓΟΣ καταλογιστέα στον καταναλωτή, δεν απαιτείται η μετάβασή του στην ιστοσελίδα που τους περιέχει, ή η εκ μέρους του ανάγνωσή τους πριν από τη σύναψη της ηλεκτρονικής σύμβασης. Στοιχεία όπως η γλώσσα διατύπωσης των ενταχθέντων στη σύμβαση ΓΟΣ, η έκταση του κειμένου τους, καθώς και η δυνατότητα αποθήκευσης και αναπαραγωγής τους,

255. Για την οικονομική ανάλυση των ηλεκτρονικών συμβάσεων προσχωρήσεως βλ. *Hillman/Rachlinski*, *Standard Form Contracting in the Electronic Age*, NY UniLawRev, τεύχ. 77, σελ. 429 επ, οι οποίοι υποστηρίζουν ότι για την κατάλληλη νομική ρύθμιση των εν όλω, ή εν μέρει προσυντεταγμένων ηλεκτρονικών συμβάσεων αρκεί, κατά κανόνα, η εφαρμογή του υπάρχοντος νομικού πλαισίου για τις παραδοσιακές συμβάσεις προσχωρήσεως.

256. Βλ. σχετ. ανωτέρω υπό II Α 2 2.2. υπ' αριθμ. 214 και 215 υποσημ. σχετικά με την έννοια της πληροφόρησης.

257. *Καράκωστας* (2003), σελ. 223.

258. Οι προϋποθέσεις της «εύληπτης διατύπωσης» και της «πλήρους αντίληψης» του νοήματος των ΓΟΣ προστέθηκαν στο άρθρ. 2 § 2 ν. 2251/1994 με την τροποποίησή του από το ν. 3587/2007.

συνεκτιμώνται, σε κάθε περίπτωση, για να θεωρηθεί «πλήρης» η γνώση του διαδικτυακού καταναλωτή, και να αναγνωριστεί, κατ' επέκταση, η ισχύς τους.

Ως κύρωση για την παράβαση εκ μέρους του προμηθευτή των ανωτέρω υποχρεώσεων προβλέπεται η αποδέσμευση του καταναλωτή από τους ΓΟΣ, οι οποίοι δε δύνανται να θεωρηθούν ως ενταχθέντες στη συναφθείσα ηλεκτρονική σύμβαση. Εντούτοις, κατά ρητή πρόβλεψη του εθνικού νομοθέτη, σύμφωνα με το άρθρ. 2 § 1 ν. 2251/1994, στο ίδιο αποτέλεσμα οδηγεί και η για οποιονδήποτε λόγο ανυπαίτια άγνοια των ΓΟΣ εκ μέρους του καταναλωτή, ακόμα και στην περίπτωση, κατά την οποία ο διαδικτυακός προμηθευτής έχει τηρήσει ορθά τις εν λόγω υποχρεώσεις.

Τέλος, ως τρίτη προϋπόθεση ισχυροποίησης προβλέπεται μέσω των άρθρων 2 § 4, 5, 6, και 7 ν. 2251/1994 ο έλεγχος του περιεχομένου των προδιατυπωμένων όρων, ώστε να διαπιστωθεί ο τυχόν καταχρηστικός χαρακτήρας τους, ο οποίος θα επιφέρει την ακυρότητά τους. Για την εν λόγω διαπίστωση, όμως, απαιτείται να ληφθούν υπ' όψη η φύση των αγαθών, ή υπηρεσιών που αποτελούν αντικείμενο της σύμβασης, ο σκοπός της, το σύνολο των ειδικών συνθηκών, υπό τις οποίες πραγματοποιήθηκε η σύναψή της, και οι λοιπές ρήτρες της συγκεκριμένης, ή άλλης σχετικής σύμβασης.²⁵⁹ Κατ' αυτόν τον τρόπο, επιβάλλονται στον προτείνοντα τους ΓΟΣ περιορισμοί, που δεν αφορούν απλώς την εκ μέρους του τήρηση ορισμένης συμπεριφοράς, με σκοπό την εξισορρόπηση της ενδεχόμενης διαπραγματευτικής ανισότητας, αλλά το περιεχόμενο της σύμβασης καθ' εαυτό. Ο συμβαλλόμενος, δηλαδή, ο οποίος ανακοινώνει κατά τις διαπραγματεύσεις τους προδιατυπωμένους όρους στο έτερο μέρος, οφείλει να έχει εκ των προτέρων διαμορφώσει το περιεχόμενό τους σύμφωνα με τις ανωτέρω επιταγές.²⁶⁰

3.5. Απαγόρευση προκαταβολής- σύναψης σύμβαση αρραβώνα

Ο Έλληνας νομοθέτης περιέλαβε στο εθνικό δίκαιο προστασίας του καταναλωτή ένα πρόσθετο περιορισμό εις βάρος των προμηθευτών, εισάγοντας κατά πρωτότυπο τρόπο σε σχέση με τη σχετική κοινοτική νομοθεσία την απαγόρευση προεκπλήρωσης της παροχής του καταναλωτή, στα πλαίσια αμφοτεροβαρών συμβάσεων, οι οποίες συνάπτονται από απόσταση.²⁶¹ Η

²⁵⁹ Άρθρ. 2 § 6 ν.2251/1994.

²⁶⁰ Το άρθρ. 2 § 7 ν. 2251/1994 προβλέπει ενδεικτικά τριάντα δύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις καταχρηστικών ΓΟΣ, τους οποίους ο διαπραγματευόμενος οφείλει να αποφύγει.

²⁶¹ Το άρθρ. 4 § 7 ν. 2251/1994 ορίζει ότι «απαγορεύεται η είσπραξη όλου, ή μέρους του τιμήματος, ακόμη και με τη μορφή αρραβώνα, εγγύησης, έκδοσης ή αποδοχής αξιογράφων, ή άλλη μορφή, πριν από την παράδοση του προϊόντος, ή την παροχή της

αναγκαστική εφαρμογή²⁶² της ανωτέρω απαγορευτικής διάταξης καθιστά άκυρη την πραγματοποιηθείσα καταβολή, επιβάλλοντας, κατ' ουσία, στον προμηθευτή την προεκπλήρωση της παροχής του, και επιρρίπτοντας σε αυτόν το σχετικό κίνδυνο εξασφάλισης της αντιπαροχής.²⁶³ Στην περίπτωση, δηλαδή, κατά την οποία ο καταναλωτής προεκπληρώσει ολικά, ή μερικά, τη συμβατική παροχή του, αυτή θεωρείται άκυρη, η εν λόγω ακυρότητα, όμως, θεραπεύεται με την εκπλήρωση της αντιπαροχής εκ μέρους του προμηθευτή.

Η ratio της απαγόρευσης συνίσταται στην πληρέστερη προστασία του καταναλωτή από το ενδεχόμενο αθέτησης των συμβατικών υποχρεώσεων εκ μέρους του προμηθευτή, ο οποίος, εκμεταλλευόμενος την ανωνυμία του επικοινωνιακού μέσου και την απόσταση μεταξύ των συμβαλλομένων, δύναται να αποφύγει την εκ μέρους του καταβολή της αντιπαροχής, ή να παράσχει αγαθά, ή υπηρεσίες, που δεν ανταποκρίνονται στη συμφωνία των μερών. Κατά συνέπεια, η σημασία της εν λόγω ρύθμισης εξάγεται στην περίπτωση των διαδικτυακών συμβάσεων, στις οποίες τα στοιχεία της ανωνυμίας και της διατοπικότητας μεγιστοποιούνται σε απόλυτο βαθμό, προσλαμβάνοντας κυρίαρχο χαρακτήρα.

Θα πρέπει, κατ' αρχάς, να σημειωθεί, ότι η απαγόρευση μερικής, ή ολικής προεκπλήρωσης της παροχής του καταναλωτή αναφέρεται, κατά κύριο λόγο, στο χρονικό διάστημα που έπεται της κατάρτισης της σύμβασης, όταν τα συμβαλλόμενα μέρη, έχοντας καταλήξει σε ορισμένη συμφωνία και εξειδικεύσει τις εκατέρωθεν συμβατικές υποχρεώσεις, δύνανται να προβούν στην εκπλήρωσή τους. Δεν αποκλείεται, ωστόσο, το ενδεχόμενο να προεκπληρώσει ο καταναλωτής την παροχή του κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, είτε υπό

υπηρεσίας.» Αντίθετα, οι διατάξεις των άρθρ. 4 § 1 στοιχ. α' και 7 § 2 της Οδ. 97/7/ΕΚ (ΕΕ L 144 4.6.1997) αναγνωρίζουν τη δυνατότητα προεκπλήρωσης της παροχής εκ μέρους του καταναλωτή. Η εν λόγω επιλογή του Έλληνα νομοθέτη είναι σύμφωνη με τη ρήτρα στοιχειώδους προστασίας (ρήτρα «de minimis») του άρθρου 14 της εν λόγω Οδηγίας, κατά την οποία θεωρείται επιτρεπτή η θέσπιση αυστηρότερων μέτρων για την προστασία του καταναλωτή εκ μέρους του εθνικού νομοθέτη.

262. Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρ. 4 § 12 εδ. β' ν. 2251/1994, είναι άκυρη η εκ των προτέρων συνομολόγηση ρητρών παραίτησης του καταναλωτή από την άσκηση των δικαιωμάτων, που του παρέχονται με τις διατάξεις του εν λόγω άρθρου, ή αντίστοιχα απαλλακτικών ρητρών υπέρ του προμηθευτή.

263. Βλ. Γ. Γεωργιάδη (2003), σελ. 368 επ, ο οποίος ασκεί εύλογη κριτική στην πρόβλεψη της εν λόγω απαγόρευσης εκ μέρους του εθνικού νομοθέτη, θεωρώντας την ανεπιεική για το διαδικτυακό προμηθευτή, και υποστηρίζει ότι θα παρεμπόδιζε την ανάπτυξη του ΗΕ, εάν δεν καθίστατο άνευ αντικειμένου μέσω της διαδικτυακής συναλλακτικής πρακτικής. Η εν λόγω ορθή, κατά βάση, άποψη, η οποία φθάνει έως την πρόταση απάλειψης της διάταξης του άρθρ. 4 § 7 ν.2251/1994, ενδεχομένως παραβλέπει, ή δεν αξιολογεί επαρκώς, την ανακλαστική επίδραση της ανωτέρω απαγόρευσης, ως μέσου πίεσης στη συμπεριφορά του προμηθευτή, ο οποίος εξαναγκάζεται έμμεσα να αποφύγει την υπαίτια εκ μέρους του ανώμαλη εξέλιξη της προσυμβατικής, ή συμβατικής σχέσης, με σκοπό να αποφύγει τις ειδικά προβλεπόμενες κυρώσεις.

τη μορφή προκαταβολής, αρραβώνα, ή εγγύησης, είτε θεωρώντας εσφαλμένα, ότι έχει περαιωθεί επιτυχώς το προσυμβατικό στάδιο μέσω της κατάρτισης έγκυρης σύμβασης, ή εγκύρου προσυμφώνου. Σε κάθε περίπτωση, η θεραπεία της ακυρότητας της προεκπληρωθείσας παροχής, μέσω της εκπλήρωσης της αντιπαροχής εκ μέρους του προμηθευτή, εστιάζει κατ' ουσία την πρακτική εφαρμογή της απαγόρευσης στις περιπτώσεις πλημμελούς εκτέλεσης της σύμβασης εκ μέρους του προμηθευτή, ή, αντίστοιχα, περαίωσης των διαπραγματεύσεων χωρίς την επίτευξη συμβατικής δέσμευσης.²⁶⁴ Μέσω της ανωτέρω απαγόρευσης ο εθνικός νομοθέτης επιδιώκει, να εξαρτήσει την εκπλήρωση της παροχής του καταναλωτή από την προηγούμενη ορθή τήρηση της κυρίας συμβατικής δέσμευσης του προμηθευτή, ενώ, σε αντίθετη περίπτωση,²⁶⁵ η προβλεπόμενη ακυρότητα της προεκπλήρωσης ενισχύει ουσιαστικά τη θέση του συμβαλλομένου, ή διαπραγματευομένου, καταναλωτή, σε συνδυασμό με την επιβολή αυστηρών κυρώσεων εις βάρος του προμηθευτή.

4. Η ευθύνη του παρόχου διαδικτυακών υπηρεσιών κατά το προσυμβατικό στάδιο

4.1. Φορείς παροχής διαδικτυακών υπηρεσιών - φορείς παροχής υπηρεσιών μέσω Διαδικτύου

Η κοινοτική και η εθνική νομοθεσία για τη λειτουργία του ΗΕ ορίζει ως «φορέα παροχής υπηρεσιών Διαδικτύου» κάθε πρόσωπο, το οποίο παρέχει μία υπηρεσία της κοινωνίας της πληροφορίας.²⁶⁶ Αναφορικά με τη διενέργεια συναλλαγών μέσω Διαδικτύου, στην εν λόγω έννοια περιλαμβάνεται, κατ' αρχάς, ο διαδικτυακός χρήστης, ο οποίος, επωφελούμενος της πληροφοριακής τεχνολογίας, παρέχει τις υπηρεσίες του, ή προσφέρει αγαθά σε τρίτους χρήστες μέσω διαδικτυακών υπηρεσιών. Ως υπηρεσίες της κοινωνίας της πληροφορίας, όμως, νοούνται και η πρόσβαση στο Διαδίκτυο, καθώς και η εν γένει παροχή της δυνατότητας αξιοποίησης διαδικτυακών υπηρεσιών, π.χ. παροχή υπηρεσιών ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, κατασκευή, συντήρηση και φιλοξενία ιστοσελίδων, κ.ο.κ.

264. Το άρθρ. 4 § 10 ν.2251/94, παρέχει στον καταναλωτή το δικαίωμα ανατιολόγησης υπαναχώρησης από τη σύμβαση. Κατά συνέπεια, ο καταναλωτής προστατεύεται επαρκώς μέσω της εν λόγω ρύθμισης από το ενδεχόμενο πλημμελούς εκπλήρωσης της παροχής εκ μέρους του προμηθευτή.

265. Η απαγόρευση προεκπλήρωσης έχει καταστεί ανεφάρμοστη στην πράξη, διότι ελάχιστες επιχειρήσεις επιλέγουν να προβούν στην παροχή κάποιας υπηρεσίας, ή την πώληση αγαθού, πριν εξασφαλίσουν πλήρως την καταβολή του αντιτίμου, κυρίως μέσω της προκαταβολικής εξόφλησης του τιμήματος με χρέωση της πιστωτικής κάρτας του καταναλωτή. Βλ. ειδικ. Γ. Γεωργιάδη (2003), σελ. 369.

266. Σχετικά με την έννοια των φορέων παροχής υπηρεσιών Διαδικτύου βλ. Κουτσούμπα, σε Δούβλη/Μπώλο, (2008), σελ. 758.

Ειδικότερα, όσον αφορά τις ηλεκτρονικές συναλλαγές, η διαδικτυακή συναλλακτική σχέση δε δημιουργείται αποκλειστικά μέσω ενεργειών των χρηστών, αλλά υποβοηθάται και επηρεάζεται από τη συμβολή τρίτων προσώπων, η οποία καθιστά εφικτή την από απόσταση σύνδεση και επικοινωνία. Πρόκειται ειδικότερα για τα φυσικά, ή νομικά πρόσωπα, τα οποία παρέχουν στους χρήστες τη δυνατότητα πρόσβασης στο Διαδίκτυο και χρήσης των σχετικών υπηρεσιών. Κατ' αναλογία προς την ορολογική διάκριση μεταξύ συμβάσεων μέσω πληροφορικής και πληροφορικών συμβάσεων, η οποία απαντάται στην αλλοδαπή θεωρία, επιχειρείται για τους σκοπούς της παρούσας ανάλυσης η διάκριση μεταξύ φορέων παροχής υπηρεσιών μέσω Διαδικτύου και φορέων παροχής διαδικτυακών υπηρεσιών.²⁶⁷ Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται οι χρήστες, οι οποίοι χρησιμοποιούν, κατά τα ανωτέρω, το Διαδίκτυο ως μέσο παροχής υπηρεσιών, ή διάθεσης αγαθών, ηλεκτρονικών και μη, ενώ ως φορείς παροχής διαδικτυακών υπηρεσιών νοούνται τα φυσικά, ή νομικά πρόσωπα, τα οποία παρέχουν τις προαναφερθείσες εν στενή εννοία διαδικτυακές υπηρεσίες στους χρήστες.

4.2. Υποχρεώσεις των φορέων παροχής διαδικτυακών υπηρεσιών κατά το προσυμβατικό στάδιο

Οι φορείς παροχής διαδικτυακών υπηρεσιών αποτελούν αδιαμφισβήτητα το βασικότερο κρίκο της διαδικτυακής επικοινωνιακής αλυσίδας διαδραματίζοντας καθοριστικό ρόλο στη δημιουργία και την εξέλιξη της επαφής μεταξύ των χρηστών. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των ηλεκτρονικών συναλλαγών, η διαβίβαση, και, ενδεχομένως, η διαμόρφωση των εκατέρωθεν ανταλλασσομένων πληροφοριών συντελούνται μέσω των εν λόγω υπηρεσιών, με αποτέλεσμα, να εμφανίζουν οι ενέργειες των παρόχων τους ανάλογο νομικό ενδιαφέρον προς τη συμπεριφορά του κάθε διαπραγματευόμενου μέρους, στο βαθμό που δύνανται να καθορίσουν την πορεία των διενεργουμένων συναλλαγών.

Θα πρέπει, κατ' αρχάς, να σημειωθεί, ότι η εθνική και η κοινοτική νομοθεσία για το ΗΕ, πέραν των υποχρεώσεων που επιβάλλουν σε κάθε φορέα παροχής υπηρεσιών μέσω Διαδικτύου, ρυθμίζουν ζητήματα ευθύνης των φορέων παροχής διαδικτυακών υπηρεσιών, οι οποίοι ενεργούν ως μεσάζοντες κατά την

267. Η εν λόγω διάκριση, αν και δεν έχει επιχειρηθεί συστηματικά εκ μέρους της ελληνικής θεωρίας, δεν αποτελεί ορολογικό νεωτερισμό. Βλ. i.a. *Καραγιάννη*, ΔΕΕ 2000, σελ. 23, ο οποίος, αναφερόμενος στους παρόχους πρόσβασης στο Διαδίκτυο («internet providers»), κάνει λόγο για «φορείς παροχής διαδικτυακών υπηρεσιών», *Κουτσούμπα*, όπ.π., σελ., 783.

αποθήκευση και μετάδοση πληροφοριών.²⁶⁸⁻²⁶⁹ Ειδικότερα, ορίζεται, ότι ο πάροχος δεν υπέχει, κατά κανόνα, υποχρέωση ελέγχου των πληροφοριών που αποθηκεύει και μεταδίδει,²⁷⁰ για τις οποίες ευθύνεται υπό ειδικά προβλεπόμενες προϋποθέσεις, όπως π.χ. όταν ο ίδιος αποτελεί την αφετηρία των πληροφοριών, όταν γνώριζε εκ των προτέρων τον παράνομο χαρακτήρα της αποθήκευσης, ή προβολής τους, ή εάν, όταν τον γνώρισε, δεν απέσυρε αμέσως τις πληροφορίες, ή δεν κατέστησε αδύνατη την πρόσβαση τρίτων σε αυτές.²⁷¹ Η ratio των εν λόγω διατάξεων δεν αφορά, όμως, τη θεμελίωση γενικής ευθύνης του παρόχου για την ορθότητα των ανακοινωθείσων πληροφοριών, αλλά, αντίθετα, περιορίζεται στην πρόληψη και καταστολή των παρανόμων διαδικτυακών δραστηριοτήτων.²⁷² Πρόκειται, κατ' ουσία, για ρυθμίσεις, που επεκτείνουν την ισχύ των απαγορεύσεων εις βάρος των διαδικτυακών χρηστών, σχετικά με τη νομιμότητα του περιεχόμενου των προβαλλομένων πληροφοριών, και στους φορείς παροχής διαδικτυακών υπηρεσιών, για τους οποίους δύναται, υπό προϋποθέσεις, να προκύψει ανάλογη ευθύνη.

Ειδικότερα στην περίπτωση των ηλεκτρονικών διαπραγματεύσεων, απαραίτητη προϋπόθεση για τη διενέργειά τους θεωρείται, κατ' αρχάς, η παροχή σύνδεσης του η/υ του χρήστη με το Διαδίκτυο. Ακολούθως, απαιτείται η παροχή της διαδικτυακής υπηρεσίας, μέσω της οποίας ο χρήστης επιθυμεί να συναλλαγεί, και, ειδικότερα, η χορήγηση και λειτουργία λογαριασμού ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, και η παροχή φυλλομετρητή ιστού (web browser),²⁷³

268. Άρθρ. 11, 12, 13 π.δ. 131/2003 και 12, 13, 14 Οδ. 2000/31/ΕΚ.

269. Βλ. *Κουτσούμπα*, σε *Δούβλη/Μπώλο* (2008), σελ. 787, ο οποίος υπογραμμίζει τη σημαντική παράλειψη του Έλληνα νομοθέτη να προβλέψει συγκεκριμένα μέτρα προστασίας από την παράνομη ανακοίνωση πληροφοριών, όπως π.χ. αγωγές άρσης της προσβολής και παράλειψής της στο μέλλον, αγωγές αποζημίωσης, κ.λπ.

270. Άρθρ. 14 π.δ. 131/2003 και 15 Οδ. 2000/31/ΕΚ.

271. Στην κοινοτική και την εθνική νομοθεσία διακρίνονται τρία είδη μεσαζόντων, με βάση τη λειτουργία τους. Πρόκειται, κατ' αρχάς, για τους παρόχους, οι οποίοι μεταδίδουν απλώς τις πληροφορίες, και δεν ευθύνονται όταν δεν αποτελούν την αφετηρία της μετάδοσης, δεν επιλέγουν τον αποδέκτη, και δεν επιλέγουν, ή τροποποιούν τις πληροφορίες (άρθρ. 11 π.δ. 131/2003 και 12 Οδ. 2000/31/ΕΚ). Ως δεύτερη κατηγορία παρουσιάζονται οι μεσάζοντες, οι οποίοι αποθηκεύουν πληροφορίες σε κρυφή μνήμη, κατά τη μέθοδο του «caching», και δεν ευθύνονται, όταν δεν τροποποιούν τις πληροφορίες, τηρούν τους όρους πρόσβασης και τους κανόνες σχετικά με την ενημέρωση των πληροφοριών, δεν παρεμποδίζουν τη νόμιμη χρήση της τεχνολογίας, και ενεργούν άμεσα σε περίπτωση απόσυρσης, μη πρόσβασης, ή απαγόρευσης (άρθρ. 12 π.δ. 131/2003 και 13 Οδ. 2000/31/ΕΚ). Τέλος ρυθμίζονται ζητήματα ευθύνης των παρόχων φιλοξενίας (web hosting), οι οποίοι απαλλάσσονται σε περίπτωση άγνοιας των παρανόμων δραστηριοτήτων, ή πληροφοριών, και απόσυρσής τους χωρίς υπαίτια καθυστέρηση (άρθρ. 13 π.δ. 131/2003 και 14 Οδ. 2000/31/ΕΚ).

272. Βλ. υπ' αριθμ. 40 έως 48 αιτιολ. σκέψη Οδ. 2000/31/ΕΚ.

273. Φυλλομετρητές ιστού (web browsers) αποκαλούνται τα προγράμματα η/υ, μέσω των οποίων ο χρήστης δύναται να «ξεφυλλίσει» ιστοσελίδες και, γενικότερα, ιστοχώρους (websites) εντός του παγκοσμίου ιστού. Μεταξύ των πλέον διαδεδομένων λογισμικών για την εν λόγω λειτουργία συγκαταλέγονται οι Microsoft Explorer, Firefox, Google Chrome,

ή η δημιουργία και διατήρηση ιστοσελίδας, στην περίπτωση, κατά την οποία επιλέγεται ο παγκόσμιος ιστός ως μέσο συναλλαγών. Η παροχή, με ή χωρίς αντάλλαγμα, των εν λόγω υπηρεσιών αποτελεί, κατά κανόνα, αντικείμενο σύμβασης μεταξύ του παρόχου και του αποδέκτη διαδικτυακού χρήστη,²⁷⁴ με αποτέλεσμα να επιβάλλονται στο φορέα παροχής διαδικτυακών υπηρεσιών συμβατικές και εκ του νόμου υποχρεώσεις,²⁷⁵ ανάλογα με τη συστηματοποίηση των εν λόγω ιδιόμορφων συμβάσεων.²⁷⁶

Σύμφωνα με όσα προαναφέρθηκαν για τη λειτουργία των ηλεκτρονικών μέσων κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης της δικαιοπρακτικής βούλησης, και, κυρίως, σχηματισμού και διαβίβασης της σχετικής δήλωσης, καθίσταται σαφές, ότι η παράβαση των νομικών, ή συμβατικών υποχρεώσεων εκ μέρους του φορέα παροχής διαδικτυακών υπηρεσιών δύναται να αλλοιώσει τη νομική σημασία των ενεργειών των διαδικτυακά διαπραγματευομένων, αποδίδοντάς σε αυτές διαφορετικό περιεχόμενο του αρχικά επιθυμητού από τους ίδιους.

Όσον αφορά τις υπηρεσίες πρόσβασης στο Διαδίκτυο, χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστά η λόγω πταίσματος του παρόχου διακοπή της διαδικτυακής σύνδεσης, με αποτέλεσμα, στα πλαίσια ορισμένης συναλλαγής, να ερμηνευθεί η σιωπή του χρήστη και να καταλογισθεί δικαιολογημένα στον ίδιο ως αποδοχή, ή απόρριψη μίας υποβληθείσας πρότασης. Ανάλογο ζήτημα γεννάται, όταν η δήλωση βούλησης του διαδικτυακού χρήστη ανακοινώνεται εσφαλμένα στους αποδέκτες της, λόγω πταίσματος του παρόχου διαδικτυακών υπηρεσιών,²⁷⁷ και ειδικότερα, υπηρεσιών παροχής και λειτουργίας λογαριασμού ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, καθώς και δημιουργίας, συντήρησης, ενημέρωσης, ή φιλοξενίας

Safari, Opera και Netscape (αναφέρονται με φθίνουσα σειρά χρήσης, σύμφωνα με επίσημη στατιστική του μήνα Σεπτεμβρίου 2008, δημοσιευθείσα στην ιστοσελίδα www.w3schools.com, (τελευτ. επίσκ. την 14.10.2008).

274. Ακόμη και η δωρεάν παροχή πρόσβασης στο Διαδίκτυο, συνηθέστερα μέσω φορητών η/υ και συσκευών κινητής τηλεφωνίας, συμφωνείται μέσω σχετικής σύμβασης, στους όρους της οποίας ο διαδικτυακός χρήστης προσχωρεί κατά την επιλογή του συγκεκριμένου παρόχου πρόσβασης και την ενεργοποίηση της σύνδεσής του.

275. Βλ. π.χ. την απόφαση 2-8 S 83/2003 (30.4.2004) του LG Frankfurt/M., σύμφωνα με την οποία ο φορέας παροχής διαδικτυακών υπηρεσιών υπέχει καθήκον προστασίας του domain name του χρήστη, και ευθύνεται ενδοσυμβατικά έναντι αυτού, σε περίπτωση απώλειάς του.

276. Ως συστηματοποίηση μίας σύμβασης νοείται η προσπάθεια ένταξής της σε μία από τις ειδικά προβλεπόμενες συμβάσεις του ΑΚ, με σκοπό τη ρύθμισή της μέσω των σχετικών διατάξεων. Βλ. ειδικ. *Ιγγλεζάκη*, Η σύμβαση φιλοξενίας ιστοσελίδων στο Διαδίκτυο (webhosting). Έννοια, λειτουργία και νομική φύση, σε *ΕπισκεΔ* 2002, σελ. 995 επ., σχετικά με τη νομική φύση της σύμβασης φιλοξενίας ιστοσελίδων, και *Καράκωστα*, Το δίκαιο των ΜΜΕ, 2003, σελ. 317, για το νομικό χαρακτηρισμό της σύμβασης παροχής πρόσβασης στο Διαδίκτυο.

277. Π.χ. λόγω τεχνικής δυσλειτουργίας του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, ή λόγω ανακοίνωσης εσφαλμένων στοιχείων σε ιστοσελίδα, αναγράφεται λανθασμένα η τιμή προϊόντος, με αποτέλεσμα να προκληθεί πλάνη μεταξύ βούλησης και δήλωσης του διαδικτυακού προμηθευτή.

ιστοσελίδων. Η προβολή διαφορετικών στοιχείων εκ μέρους του παρόχου, λόγω σφάλματός του κατά την ανακοίνωσή τους προς τον αποδέκτη, ή λόγω τεχνικής δυσλειτουργίας των ηλεκτρονικών προγραμμάτων, προκαλεί την αλλοίωση της δήλωσης βούλησης του χρήστη, η οποία, όμως, δύναται να θεωρηθεί δεσμευτική για τον ίδιο στα πλαίσια της διενεργούμενης συναλλαγής.

B. ΕΝΔΙΚΗ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΚΑΙ ΕΞΩΔΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΛΥΣΗ ΔΙΑΦΟΡΩΝ

1. Αξίωση αποζημίωσης λόγω ευθύνης από διαπραγματεύσεις

1.1. Προϋποθέσεις προσυμβατικής ευθύνης

Κατά τις διατάξεις των άρθρων 197 και 198 ΑΚ, συνδυαζόμενες και προς τη διάταξη του άρθρου 298 ΑΚ, ο διαπραγματευόμενος, ο οποίος συμπεριφέρεται κατά τρόπο αντικείμενο στην καλή πίστη και τα συναλλακτικά ήθη, προκαλώντας υπαίτια κατ' ουσιώδη συνάφεια ζημία στο υποψήφιο αντισυμβαλλόμενο μέρος, υποχρεούται σε αποζημίωσή του.²⁷⁸ Η ύπαρξη, επομένως, προσυμβατικής ευθύνης²⁷⁹ προϋποθέτει σωρευτικά την είσοδο των υποψηφίων συμβαλλομένων στο προσυμβατικό στάδιο, την εκδήλωση συμπεριφοράς αντικείμενης στην καλή πίστη και τα συναλλακτικά ήθη, την πρόκληση ζημίας, την υπαιτιότητα του αντισυναλλακτικά συμπεριφερομένου μέρους,²⁸⁰⁻²⁸¹ και, τέλος, την ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της υπαίτιας αντισυναλλακτικής και κακόπιστης

278. ΟΛΑΠ 37/2005, σε ΕΛΛΔνη 2005, σελ. 1040, ΑΠ (Α΄ ΠολΤμ) 994/2004, σε ΧρΙΔ 2005, σελ. 24.

279. Γίνεται γενικά δεκτό, ότι η κατ' άρθρ. 198 ΑΚ προσυμβατική ευθύνη συνιστά ιδιόμορφη ευθύνη εκ του νόμου, η οποία συνδυάζει στοιχεία της αδικοπρακτικής και της ενδοσυμβατικής ευθύνης, *Απ. Γεωργιάδης* (2002), σελ. 451 επ. Η κρατούσα στην ελληνική θεωρία άποψη, δέχεται, ότι η προσυμβατική ευθύνη εγγύτερα στην αδικοπρακτική. Πρβλ., ωστόσο, και *Σταθόπουλο*, σε Γενικό Ενοχικό Ι, σελ. 61 και 234, κατά παραπ. *Απ. Γεωργιάδη*, όπ.π., ο οποίος υποστηρίζει την ύπαρξη ενοχής υπό ευρεία ή καταχρηστική έννοια κατά το προσυμβατικό στάδιο. Σύμφωνα και ο *Καράσης*, Η προσυμβατική ευθύνη κατ' ΑΚ 197-198, σε ΧρΙΔ 2005, σελ. 769. Για το ζήτημα βλ. ειδικ. *Καμπίση* (1960), σελ. 87 επ.

280. Κατά την κρατούσα στην ελληνική θεωρία άποψη, η υπαίτια συμπεριφορά κρίνεται κατά το άρθρο 330 ΑΚ, και διακρίνεται σαφώς από την παράνομη συμπεριφορά, *Καράσης*, σε *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο*, άρθρ. 197-198, αριθμ. 5. Προϋπόθεση της υπαιτιότητας αποτελεί η δικαιοπρακτική ικανότητα του διαπραγματευομένου. Η εν λόγω θέση, προφανώς επηρεασμένη από τη γερμανική νομική πραγματικότητα και την κρατούσα στη γερμανική θεωρία και νομολογία άποψη για τον οιονεί δικαιοπρακτικό χαρακτήρα των διαπραγματεύσεων, εξαρτά την ύπαρξη προσυμβατικής ευθύνης από τη μερική, ή ολική δικαιοπρακτική ικανότητα του διαπραγματευομένου. Έχει υποστηριχθεί, ωστόσο, και η αντίθετη αδικοπρακτική θεωρία, σύμφωνα με την οποία, οι δικαιοπρακτικά ανίκανοι, ή περιορισμένοι ικανοί, ευθύνονται για προσυμβατικά πταίσματα. Για το ζήτημα βλ. ειδικ. *Καμπίση* (1960), σελ. 105 επ, με εκτενή αναφορά στην ελληνική και γερμανική θεωρία.

281. Κατά την κρατούσα στη θεωρία άποψη ο ζημιωθείς ενάγων φέρει το βάρος απόδειξης της υπαιτιότητας, *Απ. Γεωργιάδης* (2002), σελ. 454, *Καράσης*, όπ.π., αριθμ. 10. Πρβλ., ωστόσο *Καράση*, Εγχειρίδιο Γενικών Αρχών του Αστικού Δικαίου, Δίκαιο της Δικαιοπραξίας, 1996, σελ. 67, κατά παραπ. *Απ. Γεωργιάδη* (2002), σελ. 454, ο οποίος δέχεται την αντιστροφή του βάρους απόδειξης, ανάλογα με όσα ισχύουν για την ενδοσυμβατική ευθύνη.

συμπεριφοράς και της προκληθείσας ζημίας.²⁸² Κατά την κρατούσα στην ελληνική θεωρία άποψη, για τη θεμελίωση προσυμβατικής ευθύνης απαιτείται ο ίδιος βαθμός πταίσματος που προβλέπεται για τη γέννηση ενδοσυμβατικής ευθύνης στην υπό σύναψη σύμβαση.²⁸³ Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί, ότι σε εξαιρετικές περιπτώσεις το δίκαιο αναγνωρίζει ορισμένες παράνομες και υπαίτιες συμπεριφορές, οι οποίες εκδηλώνονται κατά το προσυμβατικό στάδιο, ως γενεσιουργές αιτίες δικαιοπρακτικής και όχι προσυμβατικής ευθύνης.²⁸⁴

Ως διαπραγματευόμενος νοείται, κατ' αρχάς, το πρόσωπο, το οποίο συμμετέχει ενεργά στη διαπραγματευτική διαδικασία με σχετική πρωτοβουλία και ελευθερία, με αποτέλεσμα να βαρύνεται κατά κύριο λόγο το ίδιο από την προσυμβατική ευθύνη, και όχι όποιος εκφράζει και εκτελεί τη βούληση τρίτου, λειτουργώντας ως όργανο αυτού κατά το προσυμβατικό στάδιο. Επομένως, εφόσον οι διαπραγματεύσεις διεξάγονται, εν όλω, ή εν μέρει, μέσω τρίτων προσώπων, κάθε υπαίτια παράβαση των αρχών της καλής πίστης και των συναλλακτικών ηθών εκ μέρους των προστηθέντων βαρύνει τους προστήσαντες.²⁸⁵⁻²⁸⁶ Δεν αποκλείεται, ωστόσο, και η προσωπική ευθύνη του προστηθέντος για πράξεις, ή παραλείψεις του. Γενικότερα, παρότι η θεμελίωση προσυμβατικής ευθύνης προϋποθέτει την επέλευση ζημίας στο διαπραγματευόμενο λόγω πταίσματος του αντιδιαπραγματευομένου μέρους,²⁸⁷ γίνεται δεκτή, κατ' εξαίρεση, η ενέργεια της προσυμβατικής σχέσης και υπέρ τρίτων προσώπων, τα οποία έχουν βασική επιρροή στις διαπραγματεύσεις, προκαλώντας στο πρόσωπό τους την εμπιστοσύνη του υποψηφίου

282. ΟΛΑΠ 37/2005, σε ΕΛΛΔνη 2005, σελ. 1040, ΑΠ (Α' ΠολΤμ) 994/2004, σε ΧρΙΔ 2005, σελ. 24.

283. Ι.α., Απ. Γεωργιάδης (2002), σελ. 454, *Καράσης*, όπ.π., άρθρ. 197-198, αριθμ. 10. Αντίθ. ο *Κουμάντος*, όπ.π., άρθρ. 197-198, αριθμ. 51, ο οποίος δέχεται ότι αρκεί οποιοδήποτε πταίσμα κατά τις γενικές διατάξεις για να θεμελιωθεί προσυμβατική ευθύνη.

284. Ειδικ. *Καμπίσης* (1960), σελ. 81 επ.

285. Απαραίτητη προϋπόθεση για τη θεμελίωση προσυμβατικής ευθύνης για πταίσμα τρίτου προσώπου αποτελεί η ύπαρξη σχέσης στενής εξάρτησης μεταξύ προστήσαντος και προστηθέντος, υπό την έννοια του άρθρου 922 ΑΚ. Βλ. ειδικ. *Καμπίση* (1960), σελ. 114, και *Σταθόπουλο* σε Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο, όπ.π., άρθρ. 334, σχετικά με τις διαφορές των εννοιών της σχέσης εξάρτησης στα άρθρ. 334 και 922 ΑΚ.

286. Κατά την κρατούσα άποψη υφίσταται προσυμβατική ευθύνη του αντιπροσωπευομένου για πταίσμα του νομίμου αντιπροσώπου, κατ' αναλογική εφαρμογή της διάταξης του άρθρ. 330 ΑΚ, *Μπαλής*, Γενικά Αρχαία του Αστικού Δικαίου, 1961, σελ. 240, *Μιχαηλίδης-Νουάρος*, σε ΕρμΑΚ άρθρ. 330, αριθμ. 52.

287. Ο ζημιώσας ευθύνεται για πταίσμα των προστηθέντων από αυτόν προσώπων, κατ' ανάλογη εφαρμογή του άρθρ. 922 ΑΚ, ή των αντιπροσώπων του, χωρίς να αποκλείεται προσωπική ευθύνη των τελευταίων, εάν συντρέχουν οι προϋποθέσεις των άρθρ. 914 ΑΚ, Απ. Γεωργιάδης (2002), σελ. 454, *Καράσης* σε Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο, όπ.π., άρθρ. 197-198, αριθμ. 10. Πρβλ. *Καμπίση* (1960), σελ. 113 επ, ο οποίος υποστηρίζει ότι η ανάλογη εφαρμογή των διατάξεων των άρθρ. 334 και 922 ΑΚ στην προσυμβατική σχέση δεν οφείλεται στο δικαιοπρακτικό, ή αδικοπρακτικό χαρακτήρα της, αλλά απορρέει από το συνολικό πνεύμα του ΑΚ, το οποίο εκφράζεται ιδίως μέσω των άρθρ. 145, 146 και 214 ΑΚ.

αντισυμβαλλομένου,²⁸⁸ ή τα οποία θα αποκτήσουν άμεσο δικαίωμα από τη σύμβαση.²⁸⁹

Θα πρέπει, επίσης, να τονιστεί, ότι η κατά τα άρθρα 197-198 ΑΚ ευθύνη από τις διαπραγματεύσεις γεννάται αποκλειστικά στις περιπτώσεις παράβασης των αρχών της καλής πίστης και των συναλλακτικών ηθών, όπως αυτές εξειδικεύονται μέσω των γενικών προσυμβατικών υποχρεώσεων. Η παράβαση ειδικότερων διατάξεων, όπως π.χ. της νομοθεσίας για το ΗΕ, ή την προστασία του καταναλωτή, και των σχετικών προβλεπομένων υποχρεώσεων που επιβάλλονται στους συναλλασσόμενους κατά το προσυμβατικό στάδιο, δύναται να θεμελιώσει αδικοπρακτική, κατ' αρχάς, ευθύνη, χωρίς, ωστόσο, να αποκλείεται και η αξίωση προς αποζημίωση σύμφωνα με το άρθρο 198 ΑΚ.²⁹⁰⁻²⁹¹

1.2. Συνέπειες της προσυμβατικής ευθύνης

Σύμφωνα με την κρατούσα στην ελληνική θεωρία και νομολογία άποψη, η κατ' άρθρο 198 ΑΚ ζημία του διαπραγματευομένου προκαλείται από τη διάψευση της δικαιολογημένης εμπιστοσύνης που ο ίδιος επέδειξε σχετικά με την εκδήλωση καλόπιστης συμπεριφοράς εκ μέρους του ετέρου μέρους. Επομένως, η καταβλητέα αποζημίωση αποσκοπεί στην αποκατάσταση του αρνητικού διαφέροντος, ή «διαφέροντος εμπιστοσύνης», της ζημίας, δηλαδή, που υπέστη ο διαπραγματευόμενος, επειδή πίστεψε στο ενδεχόμενο έγκυρης κατάρτισης της σύμβασης, και όχι του θετικού διαφέροντος, ή διαφέροντος εκπληρώσεως.²⁹²

288. *Καράσης* σε *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο*, όπ.π. άρθρ. 197-198, αριθμ. 10, *Καμπίσης* (1960), σελ. 120 επ.

289. *Καμπίσης* (1960), σελ. 86, με περαιτέρω παραπομπή σε *Λιτζερόπουλο*, σε *ΕρμΑΚ*, άρθρ. 414 αριθμ. 6.

290. Σχετικά με τη συρροή προσυμβατικής και αδικοπρακτικής ευθύνης βλ. *Καράση*, σε *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο*, όπ.π.

291. Έχει, ωστόσο, υποστηριχθεί, ότι, σε περίπτωση προσβολής προστατευόμενων εννόμων αγαθών του διαπραγματευομένου, η θεμελίωση και οι έννομες συνέπειες της προσυμβατικής ευθύνης ταυτίζονται απόλυτα με αυτές της αδικοπρακτικής, με αποτέλεσμα να μην ενισχύεται η έννομη προστασία του ζημιωθέντος σε σχέση με τις διατάξεις για την αδικοπραξία. Βλ. ειδικ. *Βαλτούδη*, *Ζητήματα περιεχομένου και έκτασης της αποζημίωσης στην προσυμβατική ευθύνη*, σε *ΧρΙΔ* 2005, σελ. 689. Κατά την εν λόγω γνώμη, η κρατούσα στην ελληνική και γερμανική θεωρία και νομολογία άποψη, σχετικά με τη θεμελίωση προσυμβατικής ευθύνης στην ανωτέρω περίπτωση, ανακινεί περιττά δογματικά προβλήματα, κυρίως όσον αφορά το χρόνο θεμελίωσης των προσυμβατικών υποχρεώσεων, αλλά και τον κύκλο των προστατευτέων προσώπων. Προς υποστήριξη της εν λόγω θέσης τίθεται από τον ίδιο συγγραφέα το εξής ερώτημα: εάν υπαχθεί στο πεδίο εφαρμογής των άρθρ. 197-198 ΑΚ ο υποψήφιος αγοραστής κατά την είσοδό του σε κατάσταση, θα συμβεί το ίδιο και για το ανήλικο τέκνο που τυχαίνει να συνοδεύει;

292. Έτσι, i.a., οι *Απ. Γεωργιάδης* (2002), σελ. 454, *Βαλτούδης* σε *ΧρΙΔ* 2005, σελ. 688, *Καμπίσης* (1960), σελ. 124 επ. Αντίθ. η *ΕφΑθ* 10956/1996, σε *ΕΕμπΔ* 1999, σελ. 345, και εκ μέρους της θεωρίας οι *Καράσης*, όπ.π., άρθρ. 197-198, αριθμ. 9, και *Κουμάντος*, όπ.π., άρθρ. 197-198, αριθμ. 77.

Η οφειλόμενη αποζημίωση λόγω προσυμβατικού πταίσματος αφορά αποκλειστικά την περιουσιακή βλάβη του προσβληθέντος διαπραγματευομένου,²⁹³ και καλύπτει, κατά κανόνα, ολόκληρη την προκληθείσα θετική και αποθετική ζημία, η έκταση της οποίας καθορίζεται κατά τις αρχές για την αιτιώδη συνάφεια. Ειδικότερα, η θετική ζημία συνίσταται σε κάθε δαπάνη, στην οποία υποβλήθηκε ο διαπραγματευόμενος για την κατάρτιση της σύμβασης, ενώ, αντίθετα, ως αποθετική ζημία νοείται το διαφυγόν κέρδος, το οποίο ο ίδιος θα είχε αποκομίσει, εάν δεν επεδείκνυε ενδιαφέρον και εμπιστοσύνη για την κατάρτιση της ματαιωθείσας, ή κατ' άκυρο τρόπο συναφθείσας σύμβασης. Σε εξαιρετικές περιπτώσεις ο προσβαλλόμενος δύναται να αξιώσει την *in natura* άρση της ηθικής βλάβης, επιτυγχάνοντας την άρση της κατάστασης, η οποία δημιουργήθηκε μέσω της παράνομης συμπεριφοράς, ή την παράλειψή της στο μέλλον.²⁹⁴

Λαμβανομένων υπ' όψη των ιδιομορφιών των ηλεκτρονικών συμβάσεων, οι δαπάνες, οι οποίες απαιτούνται για τη διαπραγμάτευση και την κατάρτισή τους είναι, κατά κανόνα, ελαττωμένες,²⁹⁵ και σπάνια συνδέονται αιτιωδώς με την αντισυναλλακτική συμπεριφορά του αντιδιαπραγματευομένου μέρους. Ειδικότερα, τα χαρακτηριστικά της ταχύτητας και αμεσότητας των διαδικτυακών συναλλαγών δε δικαιολογούν, συνήθως, αυξημένες δαπάνες κατά το προσυμβατικό στάδιο. Η διαδικασία σύναψης και εκτέλεσης μίας on-line σύμβασης π.χ. διαρκεί ελάχιστο χρόνο, ενώ η κύρια οικονομική επιβάρυνση των συναλλασσομένων συνίσταται στη χρήση διαδικτυακών υπηρεσιών, η οποία,

293. Σχετικά με την εφαρμογή του άρθρου 299 ΑΚ η κρατούσα στην ελληνική θεωρία και νομολογία άποψη δέχεται την ικανοποίηση της ηθικής βλάβης, μόνο στην περίπτωση, κατά την οποία συντρέχει αδικοπρακτική ευθύνη των διαπραγματευομένων, και ειδικότερα όταν η αντισυναλλακτική συμπεριφορά συνιστά παράνομη πράξη, επιρρίπτοντας στο ζημιωθέντα το βάρος απόδειξης της υπαιτιότητας, i.e. ΕφΛαρ 169/2005, σε ηλ. ΤΝΠ ΔΣΑ, ΕφΠατρ 27/2002 και 81/2002 σε ΑχΝομ 2003, σελ. 1 και 4, αντιστ., και εκ μέρους της θεωρίας Σταθόπουλος, σε Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο, όπ.π. άρθρ. 299, αριθμ. 6, και Καραλής, Εγχειρίδιο (1996), σελ. 67. Αντίθ. ο Κουμάντος, σε ΕρμΑΚ, άρθρ. 197-198 ΑΚ, αριθμ. 77, ο οποίος δέχεται ότι κάθε πταίσμα κατά τις γενικές διατάξεις θεμελιώνει προσυμβατική ευθύνη. Βλ. επίσης και τις ΟΛΑΠ 10/1991, σε ΕΛΛΔνη 1992, σελ. 69, και ΕφΠατρ 359/2001, σε ΑχΝομ 2001, σελ. 5, κατά τις οποίες η αντισυναλλακτική συμπεριφορά που αντίκειται στα χρηστά ήθη συνιστά παράνομη πράξη και δικαιολογεί την κατ' άρθρ. 932 ΑΚ επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης.

294. Σταθόπουλος σε Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο, όπ.π., άρθρ. 299 ΑΚ, αριθμ. 4 επ, Καμπίσης (1960), σελ. 124 υπ' αριθμ. 1 υποσημ., ο οποίος αναφέρει ως παραδείγματα την αξίωση του προσβληθέντος για διάψευση ανακριβών πληροφοριών, τις οποίες διέδωσε ο αντιδιαπραγματευόμενός του, και την αξίωση απαγόρευσης μελλοντικής παράβασης της υποχρέωσης εχεμύθειας, υποστηρίζοντας και τη δυνατότητα προληπτικής ένδικης προσφυγής, όταν απειλείται απλώς η παράνομη ενέργεια κατά το προσυμβατικό στάδιο, κατ' αναλογία των διατάξεων για τις αδικοπραξίες.

295. Δεδομένης και της ειδικά προβλεπόμενης απαγόρευσης προεκπλήρωσης της παροχής του διαδικτυακού καταναλωτή, για την οποία έγινε λόγος ανωτέρω.

ωστόσο, αποτελεί προϋπόθεση και όχι αποτέλεσμα των διενεργουμένων ηλεκτρονικών συναλλαγών.²⁹⁶ Το ενδεχόμενο επέλευσης περιουσιακής ζημίας στον ηλεκτρονικά συναλλασσόμενο, λόγω προσυμβατικού πταίσματος του αντιδιαπραγματευομένου μέρους, επαληθεύεται, κατά κύριο λόγο, στην περίπτωση των συμβάσεων σε μη απ' ευθείας σύνδεση, η σύναψη και, ιδίως, η εκτέλεση των οποίων δύνανται να υποβάλουν τα μέρη σε πρόσθετες δαπάνες, κατ' αναλογία με όσα ισχύουν για τις παραδοσιακές συμβάσεις. Συγκρίνοντας π.χ. τη διαπραγμάτευση μίας off-line σύμβασης, η οποία εξελίσσεται μέσω ανταλλαγής μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, προς το προσυμβατικό στάδιο μίας on-line συναλλαγής μέσω του παγκοσμίου ιστού καθίσταται σαφές, ότι η σχετική μείωση του γενικού συναλλακτικού κόστους επιδρά αντίστοιχα και στο μέγεθος της ενδεχόμενης προσυμβατικής ζημίας. Κατά συνέπεια, ο καθορισμός του διαφέροντος εμπιστοσύνης του ζημιωθέντος διαπραγματευομένου συναρτάται προς τον τρόπο διεξαγωγής, και κατ' επέκταση τη διάρκεια κάθε ηλεκτρονικής συναλλαγής.

Παρέλκουν εν προκειμένω η περαιτέρω ανάλυση της έννοιας της κατ' άρθρο 198 ΑΚ αποζημίωσης και η εξέταση του τρόπου καθορισμού του ύψους της. Η αντιμετώπιση των σχετικών νομικών ζητημάτων εκφεύγει των πλαισίων της παρούσας μελέτης, καθότι δεν παρουσιάζει σημαντικές ιδιαιτερότητες αναφορικά με τις ηλεκτρονικές διαπραγματεύσεις.

2. Δικαιοδοσία και εφαρμοστέο δίκαιο στις προσυμβατικές ενοχές

2.1. Διεθνής δικαιοδοσία

Όταν οι διαδικτυακές συναλλαγές δεν περιλαμβάνουν στοιχεία αλλοδαπότητας και διενεργούνται εντός ορισμένου κράτους, στο οποίο βρίσκονται τα υποκείμενά τους, θεωρείται αυτονόητος ο καθορισμός της δικαιοδοσίας βάσει των σχετικών εθνικών νομικών κανόνων. Δεδομένου, όμως, του διασυνοριακού χαρακτήρα της ηλεκτρονικής αγοράς, οι δημιουργούμενες συναλλακτικές σχέσεις συνδέονται συνήθως με περισσότερες έννομες τάξεις, εντός ή εκτός της ΕΕ, με αποτέλεσμα να γεννάται ζήτημα αναφορικά με τα δικαιοδοτικά όργανα, τα οποία δύνανται να επιληφθούν των διαφορών που

296. Κατ' εξαίρεση, δύνανται να απαιτηθούν από το διαδικτυακό χρήστη δαπάνες, οι οποίες κρίνονται ως αντικειμενικά αναγκαίες για τη διενέργεια, ή τη διευκόλυνση ορισμένης συναλλαγής, όπως π.χ. η απόκτηση ειδικού λογισμικού ή/υ. Εντούτοις, στη διαδικτυακή πρακτική η πλειονότητα των εν λόγω πληροφορικών προγραμμάτων παρέχεται χωρίς αντάλλαγμα στους χρήστες εκ μέρους, ή καθ' υπόδειξη, των κατόχων ιστοσελίδων. Ζήτημα γεννάται, ενδεχομένως, και ως προς την πρόσθετη οικονομική επιβάρυνση του χρήστη έναντι του παρόχου διαδικτυακής πρόσβασης, λόγω της αύξησης του όγκου των αντλούμενων πληροφοριών, ή του χρόνου σύνδεσής του στο Διαδίκτυο, εξαιτίας των διαπραγματεύσεων.

πιθανώς ανακύπτουν. Ιδιαίτερα στην περίπτωση των αξιώσεων λόγω προσυμβατικής ευθύνης, επιφέρει πρόσθετες δυσχέρειες η ανομοιογενής προσέγγιση της έννοιας της ευθύνης εκ των διαπραγματεύσεων εκ μέρους των διαφόρων δικαιοϊκών συστημάτων.²⁹⁷

Στην προσπέλαση των εν λόγω δυσκολιών συνέβαλε καθοριστικά η νομολογία του ΔΕΚ,²⁹⁸ η οποία αναγνώρισε την υπαγωγή των διαφορών που ανακύπτουν κατά το προσυμβατικό στάδιο στις διατάξεις της Διεθνούς Σύμβασης των Βρυξελλών²⁹⁹ και πλέον του Καν. ΕΚ/44/2001,³⁰⁰ σχετικά με τη διεθνή δικαιοδοσία, την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε αστικές και εμπορικές υποθέσεις. Σύμφωνα με την κρίση του κοινοτικού δικαστή, η ανυπαρξία έγκυρης συμβατικής δέσμευσης κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων οδηγεί στην υπαγωγή του προσυμβατικού πταίσματος στην έννοια της αδικοπραξίας, ή οιοινεί αδικοπραξίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, δικαιολογείται η εφαρμογή των άρθρων 2 και 5 § 3 του Καν. ΕΚ/44/2001,³⁰¹ που καθιερώνουν τη γενική δωσιδικία της κατοικίας του εναγομένου, το πρώτο, και τη δικαιοδοσία του αδικήματος, το

297. Η έννοια του προσυμβατικού πταίσματος κατά το ελληνικό δίκαιο δεν παρουσιάζει ουσιώδεις διαφορές με αυτήν του «vorvertraglichen Verschulden» του γερμανικού και της «colpa precontrattuale» του ιταλικού δικαίου. Η «culpa in contrahendo» των ηπειρωτικών ευρωπαϊκών δικαίων διαφέρει ουσιωδώς λ.χ. από την «pre-contractual liability» του αγγλικού δικαίου και του δικαίου των ΗΠΑ. Ειδικότερα για την προσυμβατική ευθύνη στο common και το civil law βλ. *Kessler/Fine*, *Culpa in Contrahendo*, *Bargaining in good faith and freedom of contract- a comparative study*, σε *HLawR* 1964, σελ. 401 επ, *Dietrich*, *Classifying Precontractual Liability: a comparative analysis*, σε *LegStud* 2001, σελ.153 επ.

298. ΔΕΚ 17.9.2002, C-334/00, υπόθ. «Tacconi SpA» σε Συλλ. Νομ. ΔΕΚ 2002, σελ. I-07357. Από τη σχετική βιβλιογραφία βλ. ενδ. *Lombardi*, *Brevi note sulla più recente giurisprudenza comunitaria relativa alla convenzione di Bruxelles del 1968: il caso Tacconi*, σε *Cel* 2002, σελ. 1259 επ, *Bertoli*, *Criteri di giurisdizione e legge applicabile in tema di responsabilità precontrattuale alla luce della sentenza Fonderie Meccaniche Tacconi*, σε *RivDirIntPrivProc* 2003 σελ. 109 επ, *Bonell*, *Responsabilità precontrattuale*, *Convenzione di Bruxelles sulla competenza giurisdizionale e l'esecuzione delle sentenze e principi Unidroit*, σε *DirComInt* 2003, σελ. 183 επ. Πρβλ. ΔΕΚ 11.6.2002, C-96/2000, υπόθ. «Gabriel», σε Συλλ. Νομ. ΔΕΚ 2002, σελ. I-6367, στην οποία ο κοινοτικός δικαστής θεώρησε, ότι η εκ μέρους του προμηθευτή υπόσχεση για παροχή δώρου, το οποίο θα συνοδεύει το πωλούμενο αγαθό, συνδέεται στενά με τη σύμβαση, με αποτέλεσμα να γεννά ενδοσυμβατική ευθύνη, εφόσον ο καταναλωτής προέβη σε παραγγελία. Βλ. επίσης, ΔΕΚ 20.1.2005, C-27/2002, υπόθ. «Engler», σε Συλλ. Νομ. ΔΕΚ 2005, σελ. I-00481, κατά την οποία, η παράλειψη της παραγγελίας εκ μέρους του καταναλωτή αρκεί για να χαρακτηριστεί η παράβαση υπόσχεσης παρασχεθείσας στα πλαίσια εμπορικής επικοινωνίας ως αδικοπραξία.

299. Σύμβαση της 27.9.1968 (ΕπΕφ ΕΕ 1982, L 388, σελ. 7), όπως τροποποιήθηκε και ισχύει.

300. Καν. ΕΚ/ 44/ 2001 του Συμβουλίου της 22.12.2000 (ΕπΕφ ΕΕ L 12, 2001 σελ. 1).

301. Η Διεθνής Σύμβαση των Βρυξελλών έχει, κατ' ουσία, αντικατασταθεί πλήρως από τον Καν. ΕΚ/44/2001, ο οποίος εφαρμόζεται πλέον σε όλα τα συμβληθέντα σε αυτήν κράτη, συμπεριλαμβανομένης της Δανίας, η οποία συνήψε παράλληλη συμφωνία με την ΕΚ για την εφαρμογή των διατάξεων του Κανονισμού, που ισχύει από 1.7.2007. Το άρθρο 5 § 3 του Καν. ΕΚ/44/2001 επαναλαμβάνει τη διάταξη του αντίστοιχου άρθρου της Σύμβασης των Βρυξελλών, προσθέτοντας στην έννοια του *loci delicti commissi* και τον τόπο, στον οποίο ενδέχεται να επέλθει το ζημιόγono γεγονός.

δεύτερο, κατά το οποίο, για την επίλυση διαφορών από αδικοπραξίες, ή οιονεί αδικοπραξίες, είναι αρμόδιο το δικαστήριο του τόπου, όπου συνέβη, ή ενδέχεται να συμβεί το ζημιογόνο γεγονός.³⁰²⁻³⁰³

Η εφαρμογή των εν λόγω διατάξεων στις αδικοπραξίες που τελούνται στον κυβερνοχώρο παρουσιάζει εύλογες δυσλειτουργίες, κυρίως αναφορικά με την ανεύρεση του *locus delicti*, λόγω της ενδεχόμενης εκδήλωσης ζημιογόνων γεγονότων σε περισσότερα κράτη. Επίσης, ο προσδιορισμός του τόπου κατοικίας του εναγομένου δεν αποτελεί πάντα ευχερές εγχείρημα, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για φορέα παροχής υπηρεσιών εγκαταστημένο σε διάφορες χώρες. Εντούτοις, θα πρέπει να γίνει δεκτό, ότι τα εν λόγω προβλήματα αμβλύνονται, όσον αφορά τη θεμελίωση της συντρέχουσας δικαιοδοσίας του αδικήματος στην περίπτωση διαφορών από προσυμβατικό πταίσμα, δεδομένου ότι το ζημιογόνο γεγονός επέρχεται, κατά κανόνα, όπου ο ζημιωθείς χρήστης απέκτησε πρόσβαση στο Διαδίκτυο και επεδίωξε τη διενέργεια της ματαιωθείσας συναλλαγής.³⁰⁴

2.2. Εφαρμοστέο δίκαιο

Σύμφωνα με τους κανόνες του ελληνικού ιδιωτικού διεθνούς δικαίου, το εφαρμοστέο δίκαιο στην περίπτωση ευθύνης από αδικοπραξία καθορίζεται από

302. Σύμφωνα με το άρθρ. 5 § 3 του Καν. ΕΚ/44/2001, η ειδικά προβλεπόμενη δωσιδικία δεν εξαρτάται από την ύπαρξη ζημίας, αλλά προβλέπεται και σε περίπτωση ενδεχόμενης μελλοντικής βλάβης του προσφεύγοντα. Κατοχυρώνεται, κατ' αυτόν τον τρόπο, και νομοθετικά η άποψη του κοινοτικού δικαστή, η οποία διατυπώθηκε από το ΔΕΚ στην απόφαση «Henkel» (ΔΕΚ 1.10.2002, υπόθ. C-167/2000, σε Συλλ. Νομ. ΔΕΚ 2002, σελ. I-08111), αναφορικά με τη δυνατότητα εφαρμογής του άρθρ. 5 § 3 της Σύμβασης Βρυξελλών σε περίπτωση αγωγής ένωσης καταναλωτών κατά προμηθευτή, με αντικείμενο την προληπτική προστασία του καταναλωτικού κοινού μέσω της απαγόρευσης χρησιμοποίησης από τον έμπορο καταχρηστικών ρητρών σε μελλοντικές καταναλωτικές συμβάσεις.

303. Σημαντική θεωρείται, επίσης, η νομοθετική κατοχύρωση της θεωρίας της «κατευθυνόμενης δραστηριότητας» μέσω του άρθρ. 15 § 1 σημ. γ' Καν. ΕΚ/44/2001, το οποίο προβλέπει ειδική δωσιδικία στην περίπτωση ενδοσυμβατικής ευθύνης σε καταναλωτικές συμβάσεις.

304. Στην περίπτωση της ευθύνης από ηλεκτρονικές διαπραγματεύσεις τα ζητήματα που γεννώνται δεν αφορούν τόσο την εφαρμογή των εν λόγω διατάξεων, αλλά, ενδεχομένως, την αποτελεσματικότητά τους. Η θεμελίωση διεθνούς δικαιοδοσίας βάσει της γενικής δωσιδικίας της κατοικίας του εναγομένου π.χ. δύναται να λειτουργήσει αποτρεπτικά για πιθανή ένδικη προσφυγή του διαδικτυακού χρήστη, εξαναγκάζοντας τον ίδιο να αναζητήσει προστασία σε αλλοδαπό κράτος. Αντίστοιχα, ο τόπος επέλευσης του ζημιογόνου γεγονότος, παρότι δύναται εύκολα να ανευρεθεί στην περίπτωση των ηλεκτρονικών διαπραγματεύσεων, δεν εξυπηρετεί, κατ' ανάγκη, ως λύση το διαδικτυακό χρήστη. Εάν υποτεθεί λ.χ., ότι ο χρήστης επιχειρεί ορισμένη συναλλαγή μέσω φορητού η/υ, ή συσκευής κινητής τηλεφωνίας, ευρισκόμενος σε αλλοδαπό κράτος, η ζημία, που θα προκληθεί συνεπεία της αντισυναλλακτικής συμπεριφοράς του υποψηφίου αντισυμβαλλομένου του, ενδέχεται να εκδηλωθεί στο κράτος αυτό.

τον *locus delicti*,³⁰⁵ ο οποίος, στην περίπτωση αδικημάτων πολλαπλής τοπικής σύνδεσης, όπως εν προκειμένω τα διαδικτυακά, θεωρείται ως το κράτος, όπου εκδηλώνεται το αδίκημα κατά την κύρια σημασία του.³⁰⁶ Εντούτοις, η ελληνική θεωρία και νομολογία αμφισβητούν τον αμιγώς αδικοπρακτικό χαρακτήρα της προσυμβατικής ευθύνης,³⁰⁷ με αποτέλεσμα να γεννάται ζήτημα σχετικά με την υπαγωγή των σχετικών διαφορών στο πεδίο εφαρμογής των διατάξεων του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου για τις ενδοσυμβατικές, ή τις αδικοπρακτικές ενοχές. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί σχετικά η άποψη της αναλογικής εφαρμογής όσων ισχύουν για την κατάχρηση δικαιώματος, και την αντιμετώπιση της προσυμβατικής ενοχής ως εν ευρεία εννοία αδικοπραξίας.³⁰⁸ Κατά συνέπεια, στο βαθμό που το προσυμβατικό ππαίσμα, δύναται να εκληφθεί ως αποτέλεσμα καταχρηστικής άσκησης της συμβατικής ελευθερίας του διαπραγματευομένου, θα δικαιολογείται η αντιμετώπιση των διαφορών που ανακύπτουν κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων ως αδίκων πράξεων.³⁰⁹

Αποσκοπώντας στην ομογενοποίηση των κανόνων σύγκρουσης των εθνικών δικαίων, αναφορικά με τις εξωσυμβατικές ενοχές, και τη συμπλήρωση της εναρμόνισης του ιδιωτικού διεθνούς δικαίου στον τομέα των αστικών και εμπορικών υποθέσεων, ο κοινοτικός νομοθέτης προέβη στη θέσπιση του Καν. ΕΚ/864/2007³¹⁰ για το εφαρμοστέο δίκαιο στις εξωσυμβατικές ενοχές, γνωστού και ως Κανονισμού «Ρώμη II».

Ειδικότερα όσον αφορά την ευθύνη από τις διαπραγματεύσεις, το εν λόγω νομοθέτημα, ακολουθώντας τη νομολογία του ΔΕΚ, περιλαμβάνει ειδικές ρυθμίσεις αναφορικά με την έννοια των προσυμβατικών ενοχών και τον

305. Άρθρ. 26 ΑΚ, κατά το οποίο «οι ενοχές από αδίκημα διέπονται από το δίκαιο της πολιτείας, όπου διαπράχθηκε το αδίκημα».

306. Πρόκειται για τη θεωρία του βαρύνοντος τόπου, η οποία γίνεται αποδεκτή από την πλειονότητα των Ελλήνων συγγραφέων και τη νομολογία. Κρατούσα θεωρείται επίσης στο δίκαιο των ΗΠΑ με τη μορφή της «Proper Law of a Tort» και της «Interest Analysis». Ειδικότερα για τις θεωρίες, οι οποίες έχουν υποστηριχθεί για τον καθορισμό του τόπου τέλεσης του αδικήματος, σε περίπτωση αδικήματος πολλαπλής τοπικής σύνδεσης βλ. *Καράκωστα*, Δίκαιο και Internet (2003), σελ. 256 επ.

307. Για το ζήτημα σχετικά με την αδικοπρακτική, ή ενδοσυμβατική φύση της προσυμβατικής ευθύνης, το οποίο έχει αναλυθεί εκτενώς στην ελληνική θεωρία και νομολογία, γίνεται λόγος ανωτέρω στην οικεία θέση.

308. Σχετικά με τον αδικοπρακτικό χαρακτήρα της κατάχρησης δικαιώματος βλ. ΑΠ (Α΄ ΠολΤμ) 2033/1986, σε ΕΕΝ 1987, σελ. 748 επ, και εκ μέρους της θεωρίας *Βρέλλης* σε *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο*, όπ.π., άρθρ. 26 σημ. 5.

309. Παρά την αντίθετη άποψη της παλαιότερης ελληνικής θεωρίας, η πλειοψηφία των σύγχρονων συγγραφέων δέχεται την εφαρμογή του περιορισμού της 281 ΑΚ και στην άσκηση της συμβατικής ελευθερίας, *Απ. Γεωργιάδης* σε *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο*, όπ.π., άρθρ. 281, αριθμ. 3, *Παπανικολάου* (1991), σελ. 142 επ, με περαιτέρω παραπομπές στην ελληνική θεωρία.

310. Κανονισμός του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, 11.7.2007 (ΕΕ L 199 31.6.2007).

καθορισμό του εφαρμοστέου σε αυτές δικαίου.³¹¹ Το προσυμβατικό πταίσμα εντάσσεται πλέον ρητά στην έννοια των οιονεί αδικοπραξιών,³¹² και αποτελεί αυτοτελή έννοια, η οποία δε θα πρέπει να ερμηνεύεται σύμφωνα με τα εθνικά δίκαια,³¹³ και περιλαμβάνει την αθέτηση υποχρέωσης γνωστοποίησης και τη διακοπή των διαπραγματεύσεων. Το άρθρο 12 του Κανονισμού ορίζει, κατ' αρχάς, ως εφαρμοστέο δίκαιο στις εξωσυμβατικές ενοχές που γεννώνται κατά τις διαπραγματεύσεις για τη σύναψη σύμβασης το δίκαιο, το οποίο διέπει τη σύμβαση, εφόσον αυτή συνάπτεται, ή, σε περίπτωση ματαίωσής της, το δίκαιο στο οποίο η σύμβαση θα είχε υπαχθεί.³¹⁴ Όταν ο εν λόγω καθορισμός του εφαρμοστέου δικαίου δεν καθίσταται εφικτός, εφαρμόζεται ο γενικός κανόνας σύγκρουσης του *lex loci damni*, ανεξαρτήτως του τόπου εκδήλωσης του προσυμβατικού πταίσματος, ή των τόπων, στους οποίους παράγονται έμμεσα αποτελέσματά του.³¹⁵ Κατά συνέπεια, αναζητείται ο τόπος επέλευσης της άμεσης ζημίας,³¹⁶ στον οποίο, κατά τεκμήριο, πραγματοποιούνται ευχερέστερα ο υπολογισμός και η κάλυψή της.³¹⁷

Ακολούθως, ο κοινοτικός νομοθέτης προέβλεψε δύο σημαντικές «ρήτρες διαφυγής»,³¹⁸ ως παρεκκλίσεις από τον ανωτέρω γενικό κανόνα καθορισμού του εφαρμοστέου δικαίου στις αδικοπρακτικές ενοχές, ορίζοντας ως ειδικό συνδυαστικό στοιχείο τη συνήθη διαμονή των μερών, ή του προδήλως στενότερου δεσμού της ενοχής με ορισμένο τόπο.³¹⁹ Επομένως, όταν κατά το χρόνο επέλευσης του ζημιογόνου γεγονότος τα μέρη διαμένουν στην ίδια χώρα, εφαρμόζεται το δίκαιο της χώρας αυτής, ή, ενδεχομένως, το δίκαιο του κράτους, με το οποίο συνδέεται προδήλως στενότερα η προσυμβατική ενοχή, λαμβανομένων υπ' όψη των ειδικών περιστάσεων γέννησής της.

311. Βλ. ιδίως ΔΕΚ 17.9.2002, C-334/00, υπόθ. «Tacconi SpA».

312. Βλ. τη διάταξη του άρθρ. 2 και, κυρίως, της υπ' αριθμ. 29 αιτιολ. σκέψης του Καν. ΕΚ/864/2007, κατά τις οποίες το προσυμβατικό πταίσμα δε συνιστά αδικοπραξία υπό τη στενή του όρου έννοια. Κατ' αυτόν τον τρόπο αποκλείεται ρητά η εφαρμογή του Καν. ΕΚ/593/2008 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 17.6.2008 για το εφαρμοστέο δίκαιο στις συμβατικές ενοχές (ΕπΕφ L 177 4.7.2008 σελ. 0006-0016) στην περίπτωση των προσυμβατικών ενοχών.

313. Υπ' αριθμ. 30 αιτιολ. σκέψη Καν. ΕΚ/864/2007.

314. Άρθρ. 12 § 1 Καν. ΕΚ/864/2007. Θα πρέπει να υπογραμμισθεί η εύστοχη επιλογή του κοινοτικού νομοθέτη να αναφερθεί σε εξωσυμβατικές και όχι απλώς προσυμβατικές ενοχές. Κατ' αυτόν τον τρόπο, όταν τα μέρη έχουν ήδη ορίσει το εφαρμοστέο δίκαιο μέσω ειδικής σύμβασης για τη διενέργεια διαπραγματεύσεων, αποκλείεται η εφαρμογή του Κανονισμού, η οποία θα υπήγαγε τις διαπραγματεύσεις στο δίκαιο της συναφθείσας σύμβασης, παρά την ενδεχόμενη αντίθετη συμφωνία των μερών.

315. Άρθρ. 12 § 2, το οποίο παραπέμπει στο γενικό κανόνα του άρθρ. 4 § 1 Καν. ΕΚ/864/2007 και στις ακόλουθες εξαιρέσεις (§ 2 και § 3 του ίδιου άρθρου).

316. Υπ' αριθμ. 16 αιτιολ. σκέψη Καν. ΕΚ/864/2007.

317. Αλεξανδρίδου (2004), σελ. 142.

318. Υπ' αριθμ. 14 και 18 αιτιολ. σκέψη Καν. ΕΚ/864/2007.

319. Υπ' αριθμ. 18 αιτιολ. σκέψη Καν. ΕΚ/864/2007.

Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειωθεί, ότι οι ειδικές ρυθμίσεις για το εφαρμοστέο δίκαιο στις προσυμβατικές ενοχές αφορούν αποκλειστικά τις ενοχές που συνδέονται άμεσα με τη διαπραγματευτική διαδικασία, ή, κατά κυριολεξία, με τις συζητήσεις που πραγματοποιούνται πριν από την κατάρτιση σύμβασης. Σε αντίθετη περίπτωση, όπως λ.χ., όταν ο διαπραγματευόμενος υπέστη προσωπική ζημία, δεν εφαρμόζεται ο ανωτέρω ειδικός κανόνας σύγκρουσης, αλλά ο γενικός κανόνας του *lex loci damni*.³²⁰

3. Εξωδικαστική επίλυση διαφορών

Το ενδεχόμενο ένδικης προσφυγής, με σκοπό την επίλυση διενέξεων που ανακύπτουν στα πλαίσια ηλεκτρονικών συναλλαγών, δεν επαληθεύεται συχνά στην πράξη, κυρίως όσον αφορά τους καταναλωτές. Οι σημαντικές δαπάνες και η μακροχρόνια διαδικασία, που συνήθως απαιτούνται έως την οριστική επίλυση των εν λόγω διαφορών, συνιστούν τους κυριότερους ανασταλτικούς παράγοντες για τη δικαστική επιδίωξη των αξιώσεων των διαδικτυακά συναλλασσομένων, ιδιαίτερα εάν ληφθεί υπ' όψη η, κατά κανόνα, χαμηλή οικονομική αξία των ηλεκτρονικών συναλλαγών, συνδυαζόμενη προς το εγγενές στις διατόπιες συναλλαγές στοιχείο της ανασφάλειας δικαίου.³²¹

Αποσκοπώντας στη θεμελίωση εμπιστοσύνης των διαδικτυακών χρηστών προς το ΗΕ, ο κοινοτικός και ο εθνικός νομοθέτης προέβλεψαν τη δυνατότητα εξωδικαστικής επίλυσης των διαφορών που ανακύπτουν στα πλαίσια της παροχής υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, θεσπίζοντας ειδικούς προς τούτο μηχανισμούς.³²² Αντίστοιχη προσπάθεια σημειώθηκε αναφορικά με τις καταναλωτικές διαφορές, μέσω της δημιουργίας συστημάτων εναλλακτικής επίλυσης, τόσο σε εθνικό, όσο και σε κοινοτικό επίπεδο. Χαρακτηριστικά παραδείγματα συνιστούν το «European Consumer Centres Network» («ECC-

320. Υπ' αριθμ. 30 αιτιολ. σκέψη Καν. ΕΚ/864/2007. Κατά ρητή πρόβλεψη του άρθρ. 2 στ. ζ' του Κανονισμού, εξαιρούνται από το πεδίο εφαρμογής του οι εξωσυμβατικές ενοχές που απορρέουν από προσβολή του ιδιωτικού βίου και δικαιωμάτων συναφών με την προσωπικότητα, συμπεριλαμβανομένης της δυσφήμισης.

321. Βλ. χαρακτηριστικά την άποψη του *Κουτσουράδη*, σύμφωνα με την οποία ο καταναλωτής αν και θεωρείται βασιλιάς στο δίκαιο της αγοράς, όταν έρθει η ώρα να διεκδικήσει μέσω δικαστικής προσφυγής τα δικαιώματά του «θεωρείται βασιλιάς χωρίς στέμμα, και μάλιστα γυμνός», *Κουτσουράδης*, Η εξώδικη επίλυση των καταναλωτικών διαφορών στο ελληνικό δίκαιο, σε ΚριτΕ 1997, σελ. 142, κατά παραπ. από *Τζίβα*, Η εξωδικαστηριακή επίλυση των καταναλωτικών διαφορών ιδίως στο χώρο του ηλεκτρονικού εμπορίου, σε ΕΕμπΔ 2003, σελ. 730, όπου και εκτενής ανάλυση του ζητήματος σε σελ. 729 επ.

322. Βλ. τις υπ' αριθμ. 98/257/ΕΚ (ΕΕ L 17.4.1998 σελ. 0031 επ), και 2001/310/ΕΚ (ΕΕ L 109 της 19.4.2001 σελ. 56 επ) Συστάσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, σχετικά με τις αρχές που πρέπει να διέπουν τη διαδικασία εξωδικαστηριακής επίλυσης διαφορών.

NET)³²³, το «FIN- NET»,³²⁴ το οποίο αποτελεί κοινοτικό δίκτυο εξωδικαστικής επίλυσης διασυννοριακών διαφορών μεταξύ καταναλωτών και χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, ή ασφαλιστικών επιχειρήσεων, και τα κοινοτικά προγράμματα «Electronic Consumer Dispute Resolution» («ECODIR»)³²⁵, και «Euro-label».³²⁶

Ειδικότερα, οι κοινοτικοί νομικοί κανόνες για το ΗΕ υποχρεώνουν ρητώς τα κράτη μέλη, να διαμορφώσουν κατάλληλα τις εθνικές νομοθεσίες, ούτως ώστε να διευκολύνεται η χρήση των ήδη υπαρχόντων μηχανισμών εναλλακτικής επίλυσης διαφορών, ακόμη και με ηλεκτρονικά μέσα, και τα προτρέπει να εγκαθιδρύσουν ανάλογους φορείς, όταν αυτό κρίνεται απαραίτητο. Επίσης, προβλέπεται το καθήκον των κρατών μελών να ενθαρρύνουν τη δράση των εν λόγω φορέων και την εκ μέρους τους ενημέρωση της Επιτροπής της ΕΕ, σχετικά με σημαντικές αποφάσεις που λαμβάνουν, όσον αφορά τις υπηρεσίες της κοινωνίας της πληροφορίας, καθώς και τα συναλλακτικά ήθη, τα έθιμα και τις πρακτικές του ηλεκτρονικού εμπορίου, με σκοπό να εξασφαλιστεί αποτελεσματικά η διασυννοριακή λειτουργία τους. Ρητή αναφορά γίνεται, τέλος, στο καθήκον των κρατών μελών να μεριμνούν για τη διασφάλιση των προβλεπόμενων δικονομικών εγγυήσεων υπέρ των ενδιαφερομένων, και ιδιαίτερα των καταναλωτών, κατά τη διαδικασία εξώδικης επίλυσης διαφορών.³²⁷

Κατά την εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας προς τις ανωτέρω επιταγές, ο εθνικός νομοθέτης προέβλεψε τη δυνατότητα εξωδικαστικής

323. Το ECC- NET λειτουργεί ως διακοινοτικό δίκτυο ενημέρωσης του καταναλωτή και εξωδικαστικής επίλυσης καταναλωτικών διαφορών. Δημιουργήθηκε από τη συνένωση δύο προϋφισταμένων φορέων, του Ευρωπαϊκού Κέντρου Καταναλωτών (European Consumer Centres ή «Euroguichets»), και του Ευρωπαϊκού Δικτύου Εξώδικης Επίλυσης Διαφορών (European Extra-Judicial Network /EEJ-NET).

324. Το FIN-NET λειτουργεί ως δίκτυο στα κράτη μέλη του ΕΟΧ. Εκ μέρους του ελληνικού κράτους συμμετέχουν ως μέλη η Διεύθυνση Ασφαλιστικών Επιχειρήσεων και Αναλογιστικής του Υπουργείου Ανάπτυξης και ο Μεσολαβητής Τραπεζικών και Επενδυτικών Υπηρεσιών (ΜΤΕΥ). Ειδικ. Για τη λειτουργία και τη δυνατότητα προσφυγής βλ. ec.europa.eu/internal_market/fin-net.

325. Το ECODIR λειτουργεί ως πρόγραμμα εξωδικαστικής πρόληψης και επίλυσης καταναλωτικών διαφορών, στο οποίο δύνανται να προσφύγουν τόσο οι διαδικτυακοί καταναλωτές, όσο και οι προμηθευτές. Εκτελεί χρέη μεσολάβητή, χωρίς οικονομική επιβάρυνση των μερών, ενώ κατ' επιλογή των προσφευγόντων, παρέχει τα απαραίτητα μέσα για τη διεξαγωγή διαιτησίας μεταξύ τους, ακόμη και διαδικτυακά. Βλ. ειδικ. σε ιστοχ. www.ecodir.org.

326. Το Euro-label λειτουργεί αφ' ενός ως πρόγραμμα ελέγχου και πιστοποίησης των ηλεκτρονικών καταστημάτων (e-shops), και αφετέρου ως ευρωπαϊκό δίκτυο εξωδικαστικής επίλυσης καταναλωτικών διαφορών. Κάθε διαδικτυακός καταναλωτής δύναται, χωρίς οικονομική επιβάρυνση, να αναζητήσει ηλεκτρονικά στα τηρούμενα αρχεία του εν λόγω φορέα πληροφορίες σχετικά με την ορθή λειτουργία των διαδικτυακών καταστημάτων, τα οποία, εφόσον το επιθυμούν, ελέγχονται και λαμβάνουν ειδική σήμανση πιστοποίησης των παρεχομένων υπηρεσιών τους. Βλ. ειδικ. σε ιστοχ. www.euro-label.com.

327. Αρθρ. 17 Οδ. 2000/31.

επίλυσης των διαφορών, οι οποίες ανακύπτουν στα πλαίσια συναλλαγών ΗΕ, κατά τη διαδικασία που ακολουθείται στην περίπτωση των καταναλωτικών διαφορών από την Επιτροπή Φιλικού Διακανονισμού.³²⁸ Δεδομένης, όμως της περιορισμένης αρμοδιότητας του εν λόγω φορέα, ο οποίος δύναται να επιληφθεί καταναλωτικών μόνο διαφορών, μέσω της εν λόγω νομοθετικής επιλογής αποκλείονται από το πεδίο εφαρμογής της σχετικής διάταξης για το ΗΕ οι Β2Β συναλλαγές.³²⁹ Το εν λόγω νομοθετικό κενό πληρούται εν μέρει στην πράξη, μέσω της επιλογής των διαδικτυακών προμηθευτών να υπάγουν τις μεταξύ τους σχέσεις στη διαιτητική δικαιοδοσία. Δεδομένου, όμως, ότι η εν λόγω δυνατότητα δύναται να προβλεφθεί μόνο συμβατικά, τυχόν διαφορές που ανακύπτουν κατά τη διαπραγμάτευση συμβάσεων μεταξύ επαγγελματιών θα επιλύονται εξωδικαστικά, μόνο υπό την προϋπόθεση της σχετικής αμοιβαίας πρωτοβουλίας των μερών.

Σε κάθε περίπτωση, η δυνατότητα παράκαμψης της ένδικης προσφυγής για ζητήματα που ανακύπτουν κατά το προσυμβατικό στάδιο αποτελεί σημαντική διέξοδο για τους διαδικτυακά συναλλασσομένους, ανεξάρτητα από τη συνδρομή στο πρόσωπό τους της ιδιότητας του καταναλωτή. Κατά συνέπεια, κρίνεται ως επιβεβλημένη η περαιτέρω εγκαθίδρυση καταλλήλων διαδικασιών εξωδικαστικής επίλυσης διαφορών, οι οποίες θα είναι προσιτές για κάθε ζημιωθέντα διαπραγματευόμενο χρήστη, και, κατ' επέκταση, ικανές να διασφαλίσουν την αποτελεσματικότητα των σχετικών προστατευτικών διατάξεων του ουσιαστικού δικαίου.

Γ. ΟΙ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΔΙΑΠΡΑΓΜΑΤΕΥΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ

1. Είδη ηλεκτρονικής εμπορικής επικοινωνίας

Αποσκοπώντας στην πλήρη κατανόηση της σημασίας της εμπορικής επικοινωνίας για την έναρξη και εξέλιξη του προσυμβατικού σταδίου, κρίνεται σκόπιμη η περιπτωσιολογική ανάλυση της λειτουργίας της, και η εξέταση των επί μέρους ειδών της, ιδιαίτερα ως προς την επίδραση που ασκεί ο τρόπος προσέγγισης των διαδικτυακών χρηστών στη συμπεριφορά τους. Κύριο χαρακτηριστικό των σύγχρονων μορφών διαδικτυακής εμπορικής επικοινωνίας αποτελεί η διττή, κατά κανόνα, λειτουργία τους, η οποία δεν περιορίζεται στην απλή ενημέρωση του αποδέκτη των πληροφοριών, αλλά παρέχει ταυτόχρονα

328. Άρθρ. 16 π.δ. 131/2003, το οποίο παραπέμπει ρητώς στο άρθρ. 11 ν. 2251/1994.

329. Αλεξανδρίδου (2004), σελ. 211.

στον ίδιο τη δυνατότητα άμεσης προσέγγισης του αποστολέα, με σκοπό τη διενέργεια συναλλαγών.³³⁰

Το πλέον οικονομικό για το διαφημιζόμενο είδος ηλεκτρονικής εμπορικής επικοινωνίας συνίσταται στην άμεση προσέγγιση των διαδικτυακών χρηστών μέσω ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, με αποστολή προσωπικών ή ομαδικών μηνυμάτων. Η σημασία της εν λόγω μεθόδου για την ανάπτυξη του ΗΕ επιβεβαιώνεται από την επιλογή του κοινοτικού νομοθέτη να επιτρέψει, υπό προϋποθέσεις, την αποστολή μη ζητηθείσας εμπορικής επικοινωνίας μέσω μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου.³³¹

Όσον αφορά την εμπορική επικοινωνία μέσω του παγκοσμίου ιστού, πέραν της μεθόδου των «pop up windows»³³², χαρακτηριστικό παράδειγμα συνιστά η χρήση διαφημιστικών καταχωρήσεων σε πλαίσια, γνωστών στη διαδικτυακή ορολογία ως «frames» και «banners». Πρόκειται για μικρού μεγέθους γραφικά εικονίδια, τα οποία αναρτούνται σε ιστοσελίδες, ενδεχομένως και στο περιεχόμενο μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, εν είδει ηλεκτρονικών διαφημιστικών πινακίδων, και δύνανται να συνδέονται διαδικτυακά με τον ιστοχώρο του διαφημιζομένου.³³³ Αρκετά διαδεδομένα είναι, επίσης, ορισμένα είδη συγκεκαλυμμένης εμπορικής επικοινωνίας, τα οποία προβάλλουν τις σχετικές πληροφορίες σε ιστοσελίδες, ή μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, μη εμπορικού περιεχομένου. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η χορηγία σε ιστοσελίδες, συνδυαζόμενη με τη δημιουργική ενσωμάτωση σε αυτές στοιχείων του διαφημιζομένου προϊόντος, και τα επονομαζόμενα «advertorials» και «info-ads», μέσω των οποίων προβάλλεται το διαφημιστικό μήνυμα στα πλαίσια αντικειμενικής ενημέρωσης του χρήστη.³³⁴

330. Πολύ συχνά η μετάδοση πληροφοριών με σκοπό την εμπορική επικοινωνία συνοδεύεται από τη διάθεση στο διαδικτυακό χρήστη συγκεκριμένων συνδέσμων μετάβασης («links») στην ιστοσελίδα του αποστολέα, οι οποίοι επιτρέπουν την απ' ευθείας είσοδό του αποδέκτη στο «ηλεκτρονικό κατάστημα».

331. Άρθρο 11 § 1 ν. 3471/2006.

332. Σχετικά με τη λειτουργία των «pop up» και «pop under windows» βλ. ανωτέρω υπό II Α 3.2.

333. Στη σύγχρονη διαδικτυακή πρακτική παρατηρείται η διάκριση μεταξύ «απλών» στατικών πλαισίων («frames») και «ζωντανών» δυναμικών πλαισίων («banners»), βάσει του τρόπου προβολής των περιεχομένων πληροφοριών. Ιδιαίτερο νομικό ενδιαφέρον παρουσιάζει, επίσης, η χρήση των αποκαλούμενων «banners άμεσης ανταπόκρισης», τα οποία περιέχουν τις απαραίτητες πληροφορίες και φόρμες παραγγελίας, επιτρέποντας στο χρήστη να προχωρήσει απ' ευθείας στην επιθυμητή συναλλαγή, χωρίς να επισκεφθεί το διαδικτυακό τόπο του πωλητή, καθώς και τα αποκαλούμενα «rich media banners», τα οποία συνιστούν διαφημιστικές πινακίδες με εμπλουτισμένα μέσα. Βλ. ειδικ. Πασχόπουλο/Σκαλτσά (2001), σελ. 273 επ., και Δελούκα-Ιγγλέση, Νομικά θέματα Ηλεκτρονικού Εμπορίου, 2005, σελ. 110 επ.

334. Βλ. ειδικ. Πασχόπουλο/Σκαλτσά (2001), σελ. 279, οι οποίοι αναφέρουν το παράδειγμα της προώθησης αθλητικών ειδών εκ μέρους διασήμου αθλητή μέσω της ενημερωτικού και ψυχαγωγικού περιεχομένου ιστοσελίδας www.golf.com. Για τη

Ιδιαίτερα επιθετικά είδη διαδικτυακής εμπορικής επικοινωνίας μέσω παγκοσμίου ιστού συνιστούν τα αποκαλούμενα «μπλόκα», ή «splash screen», τα οποία επιτρέπουν την επίσκεψη της επιλεχθείσας από το χρήστη ιστοσελίδας, μόνον εφόσον προηγηθεί η προβολή του διαφημιστικού μηνύματος στην οθόνη του η/υ, και τα «fotino», μέσω των οποίων προβάλλονται διαφημιστικά μηνύματα απ' ευθείας από τους παρόχους διαδικτυακών υπηρεσιών πάνω από τις επισκεπτόμενες ιστοσελίδες, εν αγνοία των ιδιοκτητών τους.³³⁵ Σε συνεργασία με τους παρόχους διαδικτυακών υπηρεσιών ασκείται, επίσης, η μέθοδος των «error adverts», η οποία λειτουργεί ως εξής: στην περίπτωση, κατά την οποία η αναζητούμενη από το χρήστη ιστοσελίδα δεν είναι διαθέσιμη, είτε λόγω λανθασμένης αναγραφής της διεύθυνσής της, είτε επειδή η ιστοσελίδα έχει αποσυρθεί από τον παγκόσμιο ιστό, ο χρήστης δεν ενημερώνεται για την αποτυχία αναζήτησης, αλλά μεταφέρεται εν αγνοία του στην ιστοσελίδα του διαφημιζομένου.

Μέσω της εξέτασης της διαδικτυακής επικοινωνιακής πρακτικής καθίσταται σαφές, ότι οι ιδιομορφίες των ποικίλων μεθόδων ηλεκτρονικής εμπορικής επικοινωνίας δύνανται να δυσχεράνουν τη νομική εκτίμηση σχετικά με το νόμιμο, ή μη, χαρακτήρα τους και τις επακόλουθες συνέπειες για τη δημιουργία και εξέλιξη της συναλλακτικής σχέσης. Επιβεβαιώνεται, κατ' αυτόν τον τρόπο, η ανάγκη προσαρμογής του ρυθμιστικού πλαισίου της διαφήμισης στη λειτουργία των διαδικτυακών υπηρεσιών, η οποία φαίνεται να επιτυγχάνεται αποτελεσματικά μέσω της συνδυασμένης εφαρμογής των κοινοτικών και εθνικών νομικών κανόνων για το ΗΕ και την προστασία των καταναλωτών.

2. Είδη ηλεκτρονικών συμβάσεων

Βασικό χαρακτηριστικό της «ψηφιακής εποχής» δεν αποτελεί μόνον η ευρύτητα διαδεδομένη χρήση ηλεκτρονικών μέσων επικοινωνίας στις συναλλαγές, αλλά και η συνεπακόλουθη τάση «απο-υλοποίησης» των αγαθών

διαφημιστική μέθοδο χορηγίας («sponsorship»), καθώς και για τη διαφήμιση διασκεδαστικού χαρακτήρα («advertainment»), βλ. *Μικρουλέα* σε ΔΕΕ 2001, σελ. 1091, όπου και σχετ. παραδείγματα.

335. Η λειτουργία των «fotino» επιτρέπει στους διαφημιζομένους να συμφωνούν απ' ευθείας με τους παρόχους πρόσβασης στο Διαδίκτυο (Internet Service Providers- ISP), την ανακοίνωση πληροφοριών πάνω από τις ιστοσελίδες που επισκέπτεται ο χρήστης. Η εν λόγω μέθοδος θεωρείται ιδιαίτερα αποτελεσματική από επικοινωνιακής άποψης, δεδομένης της δυνατότητας παρακολούθησης των προτιμήσεων του χρήστη εκ μέρους του παρόχου διαδικτυακής πρόσβασης, και της ανάλογης επιλογής των μεταδιδόμενων πληροφοριών. Ο ISP, δηλαδή, παρακολουθεί τη συμπεριφορά των χρηστών, π.χ. τις ιστοσελίδες που επισκέπτονται, ή τη συχνότητα πραγματοποίησης ηλεκτρονικών αγορών, κ.λπ., συνάγει συμπεράσματα σχετικά με τη συναλλακτική συμπεριφορά τους, βάσει των οποίων επιλέγει τις μεταδιδόμενες πληροφορίες. Βλ. *Πασχόπουλο/Σκαλιτσά* (2001), σελ. 280.

μέσω της ψηφιοποίησής τους.³³⁶ Η ραγδαία ανάπτυξη της πληροφορικής και επικοινωνιακής τεχνολογίας επηρέασε το σύνολο της ανθρώπινης δραστηριότητας, με αποτέλεσμα τη δημιουργία των αποκαλούμενων ηλεκτρονικών υπηρεσιών (e-services), εμπορικού ή μη χαρακτήρα, η παροχή των οποίων συνιστά, συνήθως, αντικείμενο ηλεκτρονικών συμβάσεων. Μεταξύ αυτών συγκαταλέγονται οι υπηρεσίες ηλεκτρονικής εκμάθησης (e-learning),³³⁷ ηλεκτρονικής διακυβέρνησης (e-government),³³⁸ ηλεκτρονικής υγείας (e-health),³³⁹ ηλεκτρονικής τέχνης και ηλεκτρονικού πολιτισμού (e-art/ e-culture), ηλεκτρονικού επιχειρείν (e-business), ηλεκτρονικής τραπεζικής (e-banking),³⁴⁰ ηλεκτρονικού εμπορίου (e-commerce) κ.λπ. Κατ' αυτόν τον τρόπο, στις παραδοσιακές συμβατικές μορφές, στις οποίες η λειτουργία των ηλεκτρονικών μέσων περιορίζεται αποκλειστικά στη διαδικασία διαπραγμάτευσης και σύναψής τους, προστίθενται νέα ιδιόμορφα είδη συμβάσεων με σημαντικές ιδιαιτερότητες ως προς το αντικείμενο, και, κατ' επέκταση, το νομικό χαρακτηρισμό τους.³⁴¹

Χαρακτηριστικά παραδείγματα ηλεκτρονικών συμβάσεων της πρώτης κατηγορίας αποτελούν οι off-line συμβάσεις πώλησης αγαθών, όπως λ.χ. βιβλίων, ταξιδιωτικών εισιτηρίων, κ.λπ., ή παροχής υπηρεσιών. Θα πρέπει, ωστόσο, να τονιστεί, ότι η ενδεχόμενη ψηφιοποίηση και διάθεση των εν λόγω αγαθών μέσω Διαδικτύου εντάσσει τις σχετικές συμβάσεις στην από νομικής άποψης διάφορη κατηγορία των συμβάσεων σε απ' ευθείας σύνδεση, οι οποίες συνάπτονται και εκτελούνται διαδικτυακά.³⁴²⁻³⁴³

336. Δούβλης, Οι τάσεις ενοποίησης του περιουσιακού δικαίου και ο ρόλος του εμπορικού δικαίου, σε ΧρΙΔ 2005, σελ. 964 επ, *Abrams/Doernberg*, How Electronic Commerce Works, σε Tax Notes Int.L. 1997, σελ. 1584.

337. Το e-learning συνίσταται στην ηλεκτρονική μετάδοση πληροφοριών στα πλαίσια εκπαιδευτικής διαδικασίας. Βλ. σχετ. Απόφαση 2318/2003/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Συμβουλίου και Κοινοβουλίου, της 5.12.2003, στα πλαίσια του προγράμματος e-europe.

338. Βλ. σχετ. Ανακοίνωση Επιτροπής της 25.4.2006, COM/2006/173 (αδημ. σε ΕΠΕφ), στα πλαίσια του σχεδίου δράσης «i2010» για την ηλεκτρονική διακυβέρνηση, σε ιστ. ec.europa.eu, (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 12.9.2008).

339. Βλ. σχετ. Ανακοίνωση Επιτροπής της 30.4.2004, COM/2004/356 (αδημ. σε ΕΠΕφ), σε ιστ. ec.europa.eu, (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 12.9.2008).

340. Στα πλαίσια του e-banking τα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα αναλαμβάνουν να δέχονται και να εκτελούν εντολές διαδικτυακά, ενημερώνοντας τον αντισυμβαλλόμενό τους κατά τον ίδιο τρόπο.

341. Οι ηλεκτρονικές συμβάσεις δε θα πρέπει να συγχέονται με τις συμβάσεις που αφορούν τη χρήση διαδικτυακών υπηρεσιών και τη λειτουργία του Διαδικτύου, οι οποίες δύνανται να καταρτισθούν με παραδοσιακά μέσα. Τέτοια είδη συμβάσεων αποτελούν οι συμβάσεις παραχώρησης χρήσης domain names, μέσω των οποίων αποκτάται έναντι τιμήματος αποκλειστικό δικαίωμα χρήσης ονομάτων πεδίου, οι συμβάσεις κατασκευής και συντήρησης ιστοσελίδων, ή ιστοχώρων, οι συμβάσεις δημιουργίας και φιλοξενίας ιστοσελίδων σε η/υ (συμβάσεις web hosting), οι συμβάσεις παροχής υπηρεσιών ΗΕ σε διαδικτυακά δραστηριοποιούμενες επιχειρήσεις εκ μέρους φορέων παροχής σχετικών υπηρεσιών, κ.λπ.

342. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούν οι ιστοσελίδες ασφαλιστικών εταιριών, στις οποίες ο χρήστης δύναται να συμφωνήσει την off-line παροχή υπηρεσιών, και,

Η δεύτερη κατηγορία των ιδιόμορφων ηλεκτρονικών συμβάσεων περιλαμβάνει, κατ' αρχάς, τις επονομαζόμενες συμβάσεις πληροφορικής, οι οποίες αφορούν αγαθά και υπηρεσίες που σχετίζονται με την κοινωνία της πληροφορίας. Πέραν των συμβάσεων παροχής διαδικτυακών υπηρεσιών που συνάπτονται κατά κανόνα ηλεκτρονικά,³⁴⁴ εντάσσονται στην εν λόγω κατηγορία οι συμβάσεις παροχής πληροφοριών σε απ' ευθείας σύνδεση με αντικείμενο την ανακοίνωση πληροφοριών στο διαδικτυακό χρήστη μέσω του παγκόσμιου ιστού, ή ηλεκτρονικής αλληλογραφίας.³⁴⁵ Σύνηθες αντικείμενο συμβάσεων πληροφορικής αποτελεί, επίσης, η έναντι αντιτίμου παραχώρηση χρήσης λογισμικού (software), για ορισμένο χρόνο, ή εφ' άπαξ,³⁴⁶ καθώς και η on-line ενημέρωση και τεχνολογική αναβάθμιση προγραμμάτων η/υ.³⁴⁷

Ειδική αναφορά πρέπει να γίνει, τέλος, στους αποκαλούμενους «ηλεκτρονικούς πλειστηριασμούς». Πρόκειται για ιδιαίτερο είδος ηλεκτρονικών συμβάσεων, και εν προκειμένω ως προς το στάδιο που προηγείται της σύμπτωσης των εκατέρωθεν δηλώσεων βούλησης, οι οποίες καταρτίζονται με

παράλληλα, να λάβει on-line συμβουλές για την αντιμετώπιση υποθέσεών του, να προσδιορίσει ενδεχόμενες ζημιές και να υπολογίσει την ανάλογη αποζημίωση, κ.λπ. Βλ. λ.χ. ιστ. www.lloyds.com, και www.royal.it.

343. Η ηλεκτρονική έκδοση και διάθεση εντύπων διαφέρει ουσιωδώς από την περίπτωση ηλεκτρονικής κατάρτισης της σύμβασης πώλησής τους και την ακόλουθη εκτέλεση της σύμβασης με παραδοσιακά μέσα. Αντίστοιχα, η ηλεκτρονικά διενεργούμενη κράτηση εισιτηρίου, ταξιδιωτικού, ή μη, συνιστά αντικείμενο σύμβασης παροχής υπηρεσιών. Ωστόσο, η ηλεκτρονική έκδοση και πώληση του αποκαλούμενου «ηλεκτρονικού εισιτηρίου» (e-ticket), συνδυάζει αφ' ενός την παροχή υπηρεσίας ηλεκτρονικής κράτησης (e-booking), όσο και τη σύμβαση πώλησης του ιδίου του εισιτηρίου.

344. Η σύμβαση παροχής πρόσβασης στο Διαδίκτυο συνάπτεται κατά κανόνα με παραδοσιακά μέσα, ιδιαίτερα όταν η διαδικτυακή σύνδεση πραγματοποιείται έναντι αμοιβής. Αντίθετα, οι λοιπές διαδικτυακές υπηρεσίες, όπως π.χ. η λειτουργία προσωπικού λογαριασμού ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, παρέχονται κατά κανόνα δυνάμει ηλεκτρονικών συμβάσεων.

345. Οι εν λόγω πληροφορίες παρέχονται, κατά κανόνα, επ' αμοιβή. Στις on-line συμβάσεις παροχής πληροφοριών περιλαμβάνονται οι συμβάσεις πρόσβασης σε ιστοσελίδες, π.χ. ιστοχώρους ηλεκτρονικών εκδόσεων, ή σε βάσεις δεδομένων, στις οποίες προβλέπεται συχνά το δικαίωμα του επισκέπτη να αντλήσει και να αποθηκεύσει πληροφορίες στον η/υ του (συμβάσεις downloading/ uploading).

346. Η εν λόγω υπηρεσία διαφέρει ουσιωδώς από την παραδοσιακή πώληση προγραμμάτων η/υ, διότι στην προκειμένη περίπτωση το λογισμικό παραμένει στην κυριότητα και κατοχή του παρόχου.

347. Πρόκειται για τις αποκαλούμενες υπηρεσίες «updating» και «upgrading». Η παροχή των εν λόγω υπηρεσιών ενημέρωσης και αναβάθμισης συμφωνείται συνήθως ενδοσυμβατικά κατά την πώληση, ή την παραχώρηση χρήσης του λογισμικού, ενώ δεν αποκλείεται να συνιστά και εκ του νόμου υποχρέωση, όταν η ενημέρωση, ή η αναβάθμιση θεωρούνται απαραίτητες για την προσήκουσα επιτέλεση της λειτουργίας του λογισμικού και, συνεπώς, του σκοπού της αρχικής σύμβασης πώλησης, ή παραχώρησης χρήσης. Κάτι τέτοιο συμβαίνει λ.χ. σε προγράμματα πρόληψης και καταπολέμησης πληροφοριακών ιών («antivirus»), τα οποία οφείλουν να ενημερώνονται, ή να αναβαθμίζονται καθημερινά.

πλειοδοτικό, ή μειοδοτικό διαγωνισμό.³⁴⁸ Οι ηλεκτρονικοί πλειστηριασμοί διενεργούνται σε ιστοσελίδες,³⁴⁹ που λειτουργούν με ειδικά λογισμικά προγράμματα αντιστοίχισης προσφοράς και ζήτησης, μέσω των οποίων οι διαδικτυακοί χρήστες, καταναλωτές, ή προμηθευτές, προβαίνουν στη σύναψη off-line συμβάσεων αγοραπωλησίας αγαθών.³⁵⁰

Η ιδιομορφία των προαναφερομένων ηλεκτρονικών συμβάσεων οφείλεται, αφ' ενός στη φύση του αντικειμένου τους, και, αφ' ετέρου, στο μικτό χαρακτήρα που συνήθως εμφανίζουν, συνδυάζοντας στοιχεία περισσοτέρων συμβατικών μορφών, όπως π.χ. της σύμβασης έργου, της πώλησης, της παροχής υπηρεσιών, της μίσθωσης πράγματος, ή προσοδοφόρου αντικειμένου, κ.ο.κ.³⁵¹ Κατά συνέπεια, η συστηματοποίηση και η ακόλουθη νομική ρύθμισή τους αποδεικνύονται συχνά δυσχερείς, απαιτώντας την αναλογική εφαρμογή κανόνων που συνάδουν με τις ad hoc εξαταζόμενες ιδιαιτερότητες της κάθε περίπτωσης.³⁵²

3. Μορφές ηλεκτρονικής διαπραγμάτευσης

Στη διαδικτυακή πρακτική η διαπραγματευτική διαδικασία δύναται να λάβει ποικίλες μορφές, ανάλογα με τον τρόπο και τα μέσα εκδήλωσης και

348. Για το νομικό χαρακτηρισμό των δηλώσεων βούλησης στους πλειοδοτικούς ή μειοδοτικούς διαγωνισμούς βλ. *Καράση σε Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλο*, όπ.π., άρθρ. 199 ΑΚ, αριθμ. 2 επ.

349. Η πλέον διαδεδομένη ιστοσελίδα διενέργειας διαδικτυακών πλειστηριασμών βρίσκεται στην ηλεκτρονική διεύθυνση www.ebay.com. Χαρακτηριστική της ιδιότητα αποτελεί η ταυτόχρονη διενέργεια B2B, B2C, και C2C συναλλαγών. Το ebay, καθώς και παρόμοιοι ιστοχώροι χαρακτηρίζονται ως ηλεκτρονικά πεδία συναλλαγών (e-marketplaces), και έχουν απασχολήσει κατά κόρον την αλλοδαπή νομολογία. Βλ. ενδ. LG Bonn 20 455/2004 (8.3.2005), OLG Köln 19 U 109/2006 (8.12.2006), OLG Oldenburg 4 U 25/2006 (27.9.2006), σε ιστ. www.lexexact.de, (ημ/νία τελευτ. επισκ. 20.9.2008). Επίσης, *Desanti*, The Evolution of Electronic B2B Marketplaces, Practising Law Institute 2000, σελ. 370, *American Bar Association, Addressing Disputes in Electronic Commerce*, Final Recommendations and Report, σε *Business Lawyer* 2002, σελ. 426, *Lyman*, The Article 2b Debate and the Sociology of the Information Age, σε *Berkl. Techn.LJ* 1998, σελ. 1079, *Harbour*, B2B Basics and Antitrust Issues, σε *Representing the new media company* 2001, σελ. 681, όπου και αναφορές στη νομολογία των ΗΠΑ.

350. Σχετικά με τους ηλεκτρονικούς πλειστηριασμούς έχει υποστηριχθεί, ότι συνιστούν μέσα διαπραγμάτευσης που επιτρέπουν το δυναμικό καθορισμό της αξίας υπηρεσιών, ή αγαθών, και συμβάλλουν στη δημιουργία συνθηκών διαπραγματευτικής ισότητας μεταξύ των συναλλασσομένων, *Bressan*, Aste on line, σε *G. Cassano*, Commercio Elettronico e tutela del consumatore, 2003, σελ. 217, *Lombrassa*, La tutela del consumatore, σε *G. Cassano*, Internet- Nuovi problemi e questioni controverse, 2001, σελ. 389.

351. Π.χ. σχετικά με το χαρακτηρισμό ορισμένης πράξης ως παράδοσης άυλων αγαθών, ή ως παροχής υπηρεσιών βλ. ΔΕΚ/ Πρωτ. Γεν. Εισαγγ., 12.5.2005, υποθ. C41-04, «Levob Verzekeringen BV, OV Bank NV κ.λπ. κατά Staatssecretaris van Financiën», σε Συλλ. Νομ. ΔΕΚ 2005, σελ. Ι- 09433.

352. Στην αλλοδαπή θεωρία γίνεται λόγος για την αποκαλούμενη «lex informatica», ως τη νομική μέθοδο επίλυσης των νομικών ζητημάτων που γεννώνται από την επενέργεια της πληροφορικής στις έννομες σχέσεις, *Reidenberg*, Lex informatica: The Formulation of information Policy Rules Through Technology, σε *TexLawRev* 1998, σελ. 553 επ.

εξέλιξής της. Η «παραδοσιακή» χρονοβόρα διαπραγμάτευση, μέσω της ανταλλαγής των εκατέρωθεν δηλώσεων βουλήσεως, με σκοπό την επίτευξη συμφωνίας και τον αμοιβαίο καθορισμό του περιεχομένου της ηλεκτρονικής σύμβασης, αν και αποτελεί εξαίρεση στη διαδικτυακή πρακτική, δε δύναται να αποκλεισθεί ως ενδεχόμενο. Η διενέργειά της, ωστόσο, περιορίζεται, κατά κανόνα, στη σύναψη εξατομικευμένων συμβάσεων σε μη απευθείας σύνδεση (off-line) μεταξύ καταναλωτών, η οποία παρέχει στα μέρη την αντικειμενική δυνατότητα διαπραγμάτευσης, ιδιαίτερα όταν πραγματοποιείται μέσω ηλεκτρονικής αλληλογραφίας.³⁵³ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η μέσω e-mail διαπραγμάτευση σύμβασης πώλησης αγαθών μεταξύ καταναλωτών, κατά την οποία η εξισορρόπηση της πληροφοριακής ασυμμετρίας αποτελεί την κυριότερη, ίσως, επιδίωξη των συναλλασσομένων, και βασική προϋπόθεση για την αποτελεσματικότητα της ηλεκτρονικής σύμβασης.³⁵⁴

Αντίθετα, όταν η υπό διαπραγμάτευση σύμβαση παρουσιάζει το στοιχείο της μονομερούς, ή αμφιμερούς εμπορικότητας, η χρονοβόρα ανταλλαγή μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και η μέσω ιστοσελίδων εκτενής διαπραγμάτευση με κάθε μεμονωμένο αντισυναλλασσόμενο αποφεύγονται, διότι αποβαίνουν ιδιαίτερα ζημιογόνες για το οικονομικό συμφέρον του διαδικτυακού προμηθευτή, ενώ, σε κάθε περίπτωση, δε συνάδουν με τα κύρια χαρακτηριστικά της ταχύτητας και αμεσότητας του ΗΕ. Ένα ηλεκτρονικό βιβλιοπωλείο π.χ.³⁵⁵ δε δύναται, εκ των πραγμάτων, να προβαίνει σε σύνθετες, και ενδεχομένως άνευ ουσιαστικού αντικειμένου,³⁵⁶ διαπραγματεύσεις για τον καθορισμό των όρων κάθε ξεχωριστής σύμβασης πώλησης.³⁵⁷

353. Ο τρόπος διαμόρφωσης και λειτουργίας των ιστοχώρων (websites) αποκλείει, κατά κανόνα, τη δυνατότητα ουσιαστικής διαπραγμάτευσης μέσω ιστοσελίδων. Η ενδεχόμενη διαπραγμάτευση της τροποποίησης των προδιατυπωμένων συμβατικών όρων, που προβάλλονται σε ορισμένη ιστοσελίδα, εφόσον εκφεύγει των πλαισίων της παραγγελίας, δύναται να λάβει χώρα μόνο μέσω ηλεκτρονικής αλληλογραφίας, ή λοιπών μέσων επικοινωνίας εκτός του παγκοσμίου ιστού, π.χ. μέσω τηλεφώνου, fax, κ.λπ.

354. Το χρησιμοποιούμενο μέσο για τη διενέργεια διαπραγματεύσεων δεν ταυτίζεται κατ' ανάγκη με το μέσο σύναψης της σύμβασης. Έτσι, μία ηλεκτρονική σύμβαση δύναται να καταρτισθεί μέσω της υπηρεσίας του παγκοσμίου ιστού, η διαπραγμάτευσή της, όμως, να έχει λάβει χώρα, εν συνόλω ή εν μέρει, μέσω ανταλλαγής μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, π.χ. αναφορικά με την ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ των συμβαλλομένων.

355. Ως ηλεκτρονικό βιβλιοπωλείο νοείται ο ιστοχώρος, στον οποίο παρουσιάζονται και διατίθενται προς πώληση τα προϊόντα εμπορικού καταστήματος πώλησης βιβλίων και συναφών ειδών. Η εν λόγω έννοια δε συμπίπτει, κατ' ανάγκη, με αυτές των ηλεκτρονικών εκδοτικών οίκων, ή των ηλεκτρονικών εκδόσεων, οι οποίες αφορούν την έκδοση και πώληση ηλεκτρονικών βιβλίων, ψηφιοποιημένων, δηλαδή, κειμένων, τα οποία διατίθενται στο κοινό ως διαδικτυακά διαβιβαζόμενες πληροφορίες.

356. Επιβεβαιώνεται, κατ' αυτόν τον τρόπο, η από οικονομικής άποψης εξέχουσα σημασία των νομοθετικών ρυθμίσεων για το ΗΕ και τις καταναλωτικές συμβάσεις, αναφορικά με τις υποχρεώσεις παροχής πληροφοριών κατά το προσυμβατικό στάδιο και υπόδειξης του περιεχομένου της σύμβασης στον αντισυμβαλλόμενο. Η εκ των προτέρων

Ο περιορισμός του αντικειμένου, και κατά συνέπεια της χρονικής διάρκειας των διαπραγματεύσεων, εντείνεται στο μέγιστο βαθμό στην περίπτωση των B2C και B2B διαδικτυακών συναλλαγών, ιδίως όσον αφορά τις συμβάσεις σε απ' ευθείας σύνδεση, στις οποίες η διαπραγματευτική διαδικασία συχνά διενεργείται υποτυπωδώς, ή παραλείπεται εντελώς, με αποτέλεσμα να ελλείπουν από το προσυμβατικό στάδιο τα ουσιώδη επικοινωνιακά χαρακτηριστικά της.

Θα πρέπει, κατ' αρχάς να σημειωθεί, ότι η εκτέλεση της σύμβασης με ηλεκτρονικά μέσα, η οποία διαφοροποιεί ως στοιχείο τις on-line από τις off-line συναλλαγές, δεν αφορά το προσυμβατικό στάδιο, και, κατά συνέπεια, δε δύναται να θεωρηθεί *per se* λόγος περιορισμού της διαπραγματευτικής διαδικασίας. Εντούτοις, οι συμβάσεις σε απευθείας σύνδεση συνεπάγονται αυξημένη ταχύτητα και αμεσότητα της εν γένει συναλλακτικής διαδικασίας, σε σχέση προς τις συμβάσεις, οι οποίες εκτελούνται με παραδοσιακά μέσα, με αποτέλεσμα να περιορίζεται στην πράξη το ενδεχόμενο ενδελεχούς και ουσιαστικής διαπραγμάτευσής τους.³⁵⁸ Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι ηλεκτρονικές συμβάσεις με αντικείμενο την τεχνολογική αναβάθμιση προγραμμάτων η/υ, ή την απόκτηση πρόσβασης σε ιστοσελίδες και βάσεις ψηφιακών δεδομένων. Παρότι ο ιδιαίτερος τρόπος εκτέλεσης των εν λόγω συμβάσεων καθορίζεται από τη φύση του αντικειμένου τους, και δεν υποδηλώνει, κατ' αρχάς, αδυναμία συνδιαμόρφωσης του περιεχομένου τους εκ μέρους των συμβαλλομένων, το προσυμβατικό και το μετασυμβατικό τους στάδιο

ανακοίνωση κάθε απαραίτητου στοιχείου για την εξειδίκευση του προς πώληση αγαθού, ή της παρεχόμενης υπηρεσίας, και του αντιτίμου τους, καθώς και κάθε απαιτούμενης πληροφορίας σχετικά με την ταυτότητα και τη δραστηριότητα του προμηθευτή, περιορίζει το ενδιαφέρον του υποψηφίου αντισυμβαλλομένου σε ζητήματα που αφορούν, κυρίως, την εκτέλεση της σύμβασης. Ακολούθως, η ορθή τήρηση των προβλεπόμενων περιορισμών για τις συμβάσεις προσχώρησης και τους ΓΟΣ δύναται να καταστήσει άνευ αντικειμένου και να αποκλείσει στην πράξη την περαιτέρω διαπραγμάτευση μεταξύ των μερών.

357. Ορισμένα ελληνικά ηλεκτρονικά βιβλιοπωλεία π.χ. (www.estiabookstore.gr, www.papasotiriou.gr, www.ianos.gr, κ.λπ.), περιέχουν στις ιστοσελίδες τους κάθε απαραίτητη πληροφορία για την ταυτότητα και δραστηριότητά τους, ενώ περιγράφουν λεπτομερώς και παρουσιάζουν ψηφιακά τα προς πώληση βιβλία. Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο επισκέπτης της ιστοσελίδας σχηματίζει απ' ευθείας γνώμη για τα γνωστοποιούμενα στοιχεία της συναλλαγής, π.χ. το είδος των προτεινόμενων αγαθών, την τιμή τους, τη φερεγγυότητα του πωλητή, κ.λπ., και δύναται να επιλέξει το προϊόν της προτίμησής του, χωρίς να απαιτείται να ζητήσει πρόσθετες πληροφορίες. Σε κάθε περίπτωση διατίθενται στο διαδικτυακό χρήστη τα στοιχεία επικοινωνίας, ηλεκτρονικής και μη, του προμηθευτή. Ωστόσο, η άσκηση της εν λόγω δυνατότητας άμεσης επικοινωνίας σπάνια εξυπηρετεί διαπραγματευτικά κίνητρα.

358. Τα οικονομικά οφέλη που συνεπάγονται για τους συναλλασσόμενους οι on-line συναλλαγές, θα μπορούσαν να ευνοήσουν, θεωρητικά, τη δυνατότητα διαπραγμάτευσης, αντισταθμιζόμενα με το ενδεχόμενο οικονομικό της κόστος. Ωστόσο, τα οικονομικά κριτήρια λειτουργίας της διαδικτυακής αγοράς προκρίνουν τη λύση του περιορισμού της διαπραγματευτικής διαδικασίας, και την αξιοποίηση των εν λόγω ωφελειών μέσω του συμψηφισμού τους με τη ζημία που υφίσταται ο πωλητής από τη μείωση της τελικής τιμής των προϊόντων.

παρουσιάζουν, κατά κανόνα, κοινά χαρακτηριστικά ως προς τη χρονική τους διάρκεια.³⁵⁹ Κατά συνέπεια, η διαπραγμάτευση μίας διαρκούς on-line σύμβασης, π.χ. με αντικείμενο την ετήσια πρόσβαση σε ηλεκτρονική βάση δεδομένων, αναμένεται λογικά να λάβει σύνθετο περιεχόμενο και εκτεταμένη διάρκεια, σε αντίθεση με το παράδειγμα του διαδικτυακού χρήστη, ο οποίος επιθυμεί να αποκτήσει άμεση πρόσβαση σε ορισμένη ιστοσελίδα με σκοπό να διερευνήσει το περιεχόμενό της, και να αναζητήσει συγκεκριμένες πληροφορίες.

4. Αυτοματοποιημένη ηλεκτρονική διαπραγμάτευση- προοπτικές

Η εξέταση της πρακτικής των διαδικτυακών συμβάσεων υπό το πρίσμα των διαπραγματευτικών θεωριών, ιδιαίτερα μέσω της προηγηθείσας περιπτωσιολογικής ανάλυσης των ηλεκτρονικών διαπραγματεύσεων, οδηγεί στο εξής συμπέρασμα: η ανεπιφύλακτη προσχώρηση του διαδικτυακού χρήστη σε προσυντεταγμένες συμβάσεις και προδιατυπωμένους συμβατικούς όρους, η οποία αποτελεί κανόνα στις διαδικτυακές συναλλαγές, δεν αποστερεί πλήρως από τον ίδιο τη δυνατότητα ορθολογικής επιλογής και αυτόβουλης δικαιοπρακτικής αυτοδέσμευσης. Ο ουσιώδης περιορισμός της ενάσκησης της διαπραγματευτικής ελευθερίας στα πλαίσια των κατ' ιδίαν συναλλαγών, ιδιαίτερα όσων χαρακτηρίζονται από έντονη διαπραγματευτική ανισότητα μεταξύ των συμβαλλομένων, δύναται να αντισταθμιστεί, σε ορισμένο βαθμό, από την ίδια τη λειτουργία της διαδικτυακής αγοράς. Ειδικότερα, σύμφωνα με τα πορίσματα της προηγηθείσας οικονομικής ανάλυσης των ηλεκτρονικών διαπραγματεύσεων, το Διαδίκτυο λειτουργεί ως ευρύτατο εικονικό πεδίο συναλλαγών, χωρίς συγκεκριμένους τοπικούς και χρονικούς περιορισμούς. Τα εν λόγω χαρακτηριστικά, συνδυαζόμενα με την ταχύτητα και η ευκολία, με τις οποίες ο χρήστης δύναται να περιηγηθεί στον παγκόσμιο ιστό, αναζητώντας και ανευρίσκοντας πιθανές εναλλακτικές λύσεις, ελαττώνουν σημαντικά τις αρνητικές συνέπειες του περιορισμού της ελευθερίας συνδιαμόρφωσης του συμβατικού περιεχομένου. Κατά συνέπεια, οι διάφορες διαδικτυακές υπηρεσίες, που εξυπηρετούν την εν λόγω διαδικασία αναζήτησης, ανεύρεσης, και ενδεχομένως σύγκρισης επιλογών, διευκολύνουν αδιαμφισβήτητα την ενάσκηση της διαπραγματευτικής ελευθερίας εκ μέρους των χρηστών, και ιδιαίτερα των

359. Το εν λόγω συμπέρασμα, αφ' ενός συνάγεται μέσω της περιπτωσιολογικής μελέτης των on-line συμβάσεων, και αφ' ετέρου, δικαιολογείται απόλυτα βάσει των θεωριών της ΟΑΔ, σχετικά με την αλληλεξάρτηση διαπραγματευτικού κόστους και συμβατικής-μεταδιαπραγματευτικής ωφέλειας.

καταναλωτών, και δύναται να θεωρηθούν ως «ιδιόμορφοι ηλεκτρονικοί διαμεσολαβητές»³⁶⁰.

Η εν λόγω διαμεσολάβηση στα πλαίσια του ΗΕ διευκολύνει τη συμμετρική αντιστοίχιση μεταξύ προσφοράς και ζήτησης, την εξοικονόμηση χρόνου και κόστους αναζήτησης, καθώς και τη δυνατότητα επιλογής και την ολοκληρωμένη πληροφόρηση του διαδικτυακού χρήστη.³⁶¹ Η τεχνολογική εξέλιξη των σχετικών υπηρεσιών έχει οδηγήσει στη δημιουργία των επονομαζομένων «μεσαζόντων πρακτόρων λογισμικού»,³⁶² (e-intermediaries) ως μηχανισμών «αυτοματοποιημένης ηλεκτρονικής διαπραγμάτευσης», στους οποίους οι χρήστες παραχωρούν ελεγχόμενη, ή ενδεχομένως και πλήρη αυτονομία λειτουργίας, με σκοπό τη διεκπεραίωση συναλλαγών. Ειδικότερα, οι υπηρεσίες των εν λόγω προγραμμάτων συνίστανται στην αναζήτηση των ειδικών αναγκών του διαδικτυακά συναλλασσομένου³⁶³ και την ανεύρεση του καταλλήλου προϊόντος, ή της κατάλληλης υπηρεσίας,³⁶⁴ στην ενδεχόμενη σύναψη συμφωνίας μεταξύ υποψηφίων αγοραστών σχετικά με την από κοινού διενέργεια ορισμένης συναλλαγής,³⁶⁵ στην ακόλουθη αναζήτηση του κατάλληλου πωλητή³⁶⁶ και τη διεξαγωγή της διαπραγματευτικής διαδικασίας.

360. Οι μηχανές αναζήτησης, π.χ. google, yahoo, κ.λπ., συνιστούν ηλεκτρονικούς διαμεσολαβητές στην απλούστερη μορφή τους. Ειδικότερα για την έννοια και λειτουργία των ηλεκτρονικών διαμεσολαβητών βλ. *Wiederhold*, Mediators in the Architecture of future Information Systems, σε *IEEE Computer* 1992, σελ. 38 επ., *Bailey/Bakos*, An exploratory Study of the Emerging Role of Electronic Intermediaries, σε *IJEC* 1997, σελ. 7 επ.

361. *Lee*, Intelligent electronic trading for commodity exchanges, σε *EMElectronic Markets* 1993, σελ. 5-6.

362. Ως πράκτορες λογισμικού ορίζονται «οι αυτόνομες οντότητες λογισμικού, οι οποίες, λειτουργώντας αδιάλειπτα, διεκπεραιώνουν ένα σύνολο από διεργασίες, προσανατολισμένες στην ικανοποίηση συγκεκριμένων στόχων, εκ μέρους μίας άλλης οντότητας, ανθρώπου, ή συστήματος λογισμικού. Η εν λόγω οντότητα λογισμικού φέρει την ικανότητα να αντιλαμβάνεται το περιβάλλον της μέσω αισθητήρων, και να ενεργεί επάνω του μέσω οργάνων επίδρασης, και κατ' αυτόν τον τρόπο, να καλλιεργεί εσωτερική γνώση, ή αναπαράσταση των προτιμήσεων του χρήστη», *Wooldridge*, Intelligent Agents σε *G. Weiss*, Multiagent Systems: A modern Approach to Distributed Artificial Intelligence, 2000, σελ. 27 επ.

363. Η εν λόγω υπηρεσία δύναται να παρασχεθεί από ειδικά λογισμικά, αποκαλούμενα «notification agents».

364. Η εν λόγω λειτουργία του product brokering αφορά την αυτοματοποιημένη αναζήτηση και ανεύρεση των επιλογών, που ικανοποιούν τις ανάγκες του χρήστη, μέσω πρακτόρων διήθησης πληροφοριών (information filtering agents). Επιλύεται, έτσι, το πρόβλημα της υπερπληροφόρησης του διαδικτυακού καταναλωτή, το οποίο δυσχεραίνει σημαντικά τη διενέργεια ηλεκτρονικών συναλλαγών.

365. Παρέχεται, κατ' αυτόν τον τρόπο, η δυνατότητα στους διαδικτυακούς αγοραστές του ιδίου προϊόντος να συμφωνούν μεταξύ τους τη διαμόρφωση κοινής ομάδας αγοραστών, η οποία θα επιδιώξει μεγαλύτερη παραγγελία προς το ηλεκτρονικό κατάστημα, και, κατ' επέκταση, θα επιτύχει μειωμένη τιμή ανά μονάδα.

366. Πρόκειται για τη διαδικασία του «merchant brokering», μέσω της οποίας αναζητείται ο κατάλληλος πωλητής για τις εξειδικευμένες ανάγκες κάθε συναλλαγής, π.χ. ανάλογα με την τοποθεσία του καταστήματός του, όσον αφορά τις off-line συμβάσεις, την ενδεχόμενη

Κατ' αυτόν τον τρόπο, επιδιώκεται η ποιοτική επαύξηση των θετικών αποτελεσμάτων της ηλεκτρονικής διαπραγμάτευσης, και, παράλληλα, η αντιμετώπιση των αρνητικών επιπτώσεων της, ιδίως αναφορικά με τη συμπεριφορά του διαδικτυακού χρήστη. Δεδομένης της αυταπόδεικτης σημασίας των συγκεκριμένων λογισμικών για την οικονομία και την εξομάλυνση της συναλλακτικής διαδικασίας, ενδεχομένως η ευρεία χρήση τους να αποδειχθεί καθοριστική για την περαιτέρω ανάπτυξη του ΗΕ και της εν γένει ψηφιακής αγοράς.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

Οι ταχύτατοι ρυθμοί ανάπτυξης των ψηφιακών αγορών και η ευρύτατη διάδοση της πληροφορικής τεχνολογίας στις συναλλαγές καθιστούν αυταπόδεικτη τη σημασία των ηλεκτρονικών συμβάσεων στη σύγχρονη εποχή. Παράλληλα, όμως, η ραγδαία αυξανόμενη συχνότητα χρήσης του Διαδικτύου, σε συνδυασμό με την ευχερή προσβασιμότητά του από κάθε είδους χρήστη, μεταβάλλουν άρδην το διαμορφωθέν πεδίο των ηλεκτρονικών συναλλαγών, το οποίο έχει εν πολλοίς ρυθμιστεί ικανοποιητικά από το δίκαιο, θέτοντας νέα ζητήματα προς επίλυση για το σύγχρονο νομικό. Η ηλεκτρονική συναλλακτική επαφή δεν αποτελεί πλέον προνόμιο του επιχειρηματικού κόσμου, περιοριζόμενη σε συμβατικώς προκαθορισμένα πλαίσια, όπως στην περίπτωση των δικτυακών συμβάσεων, αλλά παρέχεται ως δυνατότητα σε κάθε διαδικτυακό χρήστη, ανεξαρτήτως της ιδιότητας υπό την οποία ενεργεί, και επιτυγχάνεται αυθόρμητα εκτός του προστατευτικού μανδύα μίας προϋπάρχουσας συμβατικής σχέσης.

Δεδομένης της καθοριστικής λειτουργίας του προσυμβατικού σταδίου για την προοικονόμηση της οικονομικής αποτελεσματικότητας της σύμβασης, ιδιαίτερα σε περίπτωση ηλεκτρονικής κατάρτισής της, προβάλλει ως επιτακτική ανάγκη η υπαγωγή των διαδικτυακά διενεργουμένων διαπραγματεύσεων σε κατάλληλο νομικό πλαίσιο, ανάλογο των ρυθμίσεων που αφορούν τη διαδικασία σύναψης και εκτέλεσης των ηλεκτρονικών συμβάσεων. Προς το σκοπό αυτό, οι γενικές διατάξεις περί προσυμβατικής ευθύνης, οι οποίες, ωστόσο, δεν απαντώνται σε κάθε έννομη τάξη, συμπληρώνονται, ή αναπληρώνονται, μέσω ειδικά θεσπιζομένων κανόνων αναφορικά με το ηλεκτρονικό εμπόριο και την ηλεκτρονική επικοινωνία, καθώς και με το ειδικότερο αντικείμενο της προστασίας των καταναλωτών. Απαραίτητη για το εν λόγω εγχείρημα θεωρήθηκε η συμβολή του κοινοτικού νομοθέτη και του κοινοτικού δικαστή, η οποία εξασφαλίζει την ομοιογενή εφαρμογή και εξειδίκευση σε κοινοτικό, κατ' αρχάς, επίπεδο, των γενικών ρητρών της καλής πίστης, των χρηστών και συναλλακτικών ηθών, μέσω της θεμελίωσης ειδικών προσυμβατικών υποχρεώσεων στα πλαίσια της ηλεκτρονικής συναλλακτικής διαδικασίας. Εξέχουσα σημασία για την εδραίωση της ηλεκτρονικής αγοράς παρουσιάζουν, επίσης, οι κοινοτικής προέλευσης νομικές πρωτοβουλίες αντιμετώπισης ζητημάτων σχετικών με τη δικαστική, ή εξωδικαστική επίλυση διαφορών που ανακύπτουν κατά το προσυμβατικό στάδιο των ηλεκτρονικών συμβάσεων, ιδιαίτερα ως προς τον καθορισμό του εφαρμοστέου δικαίου και των δικαιοδοτικών οργάνων, με αποτέλεσμα να

ενδυναμώνεται, κατά το μέτρο του δυνατού, το επιδιωκόμενο στις συναλλαγές αίσθημα ασφάλειας δικαίου.

Εντούτοις, η νομική ρύθμιση των ηλεκτρονικών διαπραγματεύσεων διενεργείται υπό το πρίσμα της απρόσκοπτης λειτουργίας του ηλεκτρονικού εμπορίου και της εν γένει ηλεκτρονικής αγοράς, η οποία επιβάλλει την αποδοχή ιδιαίτερων συναλλακτικών πρακτικών που, αν και δεν είναι πρωτόγνωρες στο σύγχρονο νομικό, προσλαμβάνουν έντονες διαστάσεις στις διαδικτυακές συναλλαγές. Φαινόμενα διαπραγματευτικής ανισότητας και ανορθολογικών επιλογών, ικανά να περιορίσουν αισθητά τη διαπραγματευτική ελευθερία, και να επιδράσουν καταλυτικά στην οικονομική, κοινωνική και ατομική, αποτελεσματικότητα των συμβάσεων, καθιστούν ευκρινέστερη τη διάκριση μεταξύ της νομικής έννοιας του προσυμβατικού σταδίου των ηλεκτρονικών συμβάσεων, και της επικοινωνιακής διαπραγματευτικής διαδικασίας.

Η διαμορφούμενη συναλλακτική πραγματικότητα καταδεικνύει, ότι οι επιταγές των θεωριών για την οικονομική και κοινωνική λειτουργία των συμβάσεων ιδιωτικού δικαίου, καθώς και οι γενικές διαπραγματευτικές αρχές και οι υποδεικνυόμενες μέθοδοι σχετικά με την αποτελεσματική διένεργεια και επιτυχή έκβαση των διαπραγματεύσεων, δε δύναται να τύχουν πλήρους εφαρμογής αποκλειστικά μέσω νομοθετικών παρεμβάσεων. Κατ' αναλογία των όσων ισχύουν και για άλλους τομείς της εν γένει ηλεκτρονικής επικοινωνίας, η συνεχώς εξελισσόμενη πληροφορική τεχνολογία καλείται να επιλύσει τα ζητήματα, που δε δύνανται να αντιμετωπισθούν με τη συνδρομή του δικαίου. Ο πρόσφορος χαρακτήρας, όμως, των εν λόγω λύσεων οφείλει να προκύψει μέσω της βασάνου της νομικής αξιολόγησης, όπως, άλλωστε και κάθε παράγωγο της πληροφορικής επιστήμης με κοινωνική χρησιμότητα. Έτσι μόνον, η γνώση, την οποία ευαγγελίζεται κατά κυριολεξία η «πληροφορική», δύναται να αποκτήσει λειτουργικό χαρακτήρα, και να αποφευχθεί η επαλήθευση του στοίχου του T.S. Elliot «...πού είν' η γνώση που χάσαμε μες 'την πληροφορία;»³⁶⁷

367. T.S. Eliot, *The Rock*, 1934.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

I. ΕΛΛΗΝΙΚΗ

A. Συγγράμματα- Μονογραφίες

- ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΟΥ Ε. - *Το δίκαιο του ηλεκτρονικού εμπορίου, ελληνικό και κοινοτικό*, εκδ. Σάκκουλα, 2004.
- ΑΝΔΡΟΥΛΙΔΑΚΗ-ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΟΥ Ι. - *Αι υποχρεώσεις συναλλακτικής πίστewς*, 1972.
- ΒΑΣΙΛΟΠΟΥΛΟΣ Σ. σε Β. ΔΟΥΒΛΗ/ Α. ΜΠΩΛΟ - *Δίκαιο προστασίας καταναλωτών, τ. Ι*, 2008, έκδ. Σάκκουλας, 2008.
- ΒΡΕΛΛΗΣ Σ. σε ΑΠ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ- Μ. ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟ - *Κατ' άρθρον ερμηνεία ΑΚ, Γενικές Αρχές*, έκδ. Δίκαιο και Οικονομία- Π. Ν. Σάκκουλας, άρθρα 26, 158.
- ΓΕΜΤΟΣ Π. - *Οικονομία και Δίκαιο, ΙΙ*, έκδ. Α. Σάκκουλας, 2001.
- ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ ΑΠ.- σε ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ ΑΠ./ ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟ Μ. - *Κατ' άρθρον ερμηνεία ΑΚ, Γενικές Αρχές*, έκδ. Δίκαιο και Οικονομία- Π. Ν. Σάκκουλας, 1997, άρθρο 218.
- Του ιδίου - *Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου*, έκδ. Σάκκουλας, 2002.
- Του ιδίου - *Ενοχικό Δίκαιο, Γενικό Μέρος*, έκδ. Δίκαιο και Οικονομία- Π. Σάκκουλας, 1999.
- ΓΕΩΡΓΙΑΔΗΣ Γ. - *Η σύναψη συμβάσεως μέσω του Διαδικτύου*, έκδ. Σάκκουλας, 2003.
- ΔΕΛΟΥΚΑ- ΙΓΓΛΕΣΗ Κ. - *Νομικά θέματα Ηλεκτρονικού Εμπορίου*, έκδ. Α. Σάκκουλας, 2005.
- ΚΑΜΠΙΤΣΗΣ Α. - *Περί της προσυμβατικής ευθύνης: η ευθύνη εκ των διαπραγματεύσεων*, 1960.
- ΚΑΡΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Κ. - *Η ηλεκτρονική υπογραφή ως μέσο ασφάλειας των συναλλαγών στο ηλεκτρονικό εμπόριο*, 2008.
- ΚΑΡΑΚΑΤΣΑΝΗΣ Ι. σε ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ ΑΠ./ ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟ Μ. - *Κατ' άρθρον ερμηνεία ΑΚ, Γενικές Αρχές*, έκδ. Δίκαιο και Οικονομία- Π. Ν. Σάκκουλας, 1997, άρθρ. 140, 142, 143.
- ΚΑΡΑΚΩΣΤΑΣ Ι. - *Δίκαιο και Internet*, έκδ. Δίκαιο και Οικονομία- Π. Σάκκουλας, 2003.
- Του ιδίου - *Δίκαιο προστασίας καταναλωτή*, έκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 2004.
- Του ιδίου - *Το δίκαιο των ΜΜΕ*, έκδ. Α. Σάκκουλας, 2003.

- ΚΑΡΑΣΗΣ Μ. σε ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ ΑΠ./ ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟ Μ. - *Κατ' άρθρον ερμηνεία ΑΚ, Γενικές Αρχές*, έκδ. Δίκαιο και Οικονομία- Π. Ν. Σάκκουλας, 1997, άρθρα 127-200 (Εισαγ.), 167, 185, 192, 199 ΑΚ.
- Του ιδίου - *Εγχειρίδιο Γενικών Αρχών του Αστικού Δικαίου, Δίκαιο της Δικαιοπραξίας*, έκδ. Α. Σάκκουλας, 1996.
- Του ιδίου - *Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου*, έκδ. Α. Σάκκουλας, 1996.
- Του ιδίου - *Μελέτες γενικής θεωρίας δικαίου και αστικού δικαίου, II*, έκδ. Α. Σάκκουλας, 2002.
- ΚΟΥΜΑΝΤΟΣ Γ. σε *Ερμηνεία ΑΚ 197-198*, (χ.χ.).
- ΚΟΥΤΣΟΥΜΠΑΣ Θ. σε Β. ΔΟΥΒΛΗ/ Α. ΜΠΩΛΟ - *Δίκαιο προστασίας καταναλωτών, τ. Ι*, 2008, έκδ. Σάκκουλας, 2008.
- ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗΣ Α. - *Η ροή πληροφοριών στις αστικές έννομες σχέσεις: το παράδειγμα της ex lege αξίωσης παροχής τους*, έκδ. Σάκκουλας, 1998.
- ΛΙΑΚΟΠΟΥΛΟΣ ΑΘ. - *Βιομηχανική ιδιοκτησία*, έκδ. Δίκαιο και Οικονομία- Π. Σάκκουλας, 2000.
- ΛΙΤΖΕΡΟΠΟΥΛΟΣ Α. σε *Ερμηνεία ΑΚ*, άρθρ. 414, (χ.χ.).
- ΜΠΑΛΗΣ Γ. - *Γενικά Αρχαί του Αστικού Δικαίου*, έκδ. Αφοί Σάκκουλα, 1961.
- ΜΙΧΑΗΛΙΔΗΣ- ΝΟΥΑΡΟΣ Γ. σε *Ερμηνεία ΑΚ*, άρθρ. 330, (χ.χ.).
- ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ Π.- *Περί των ορίων της προστατευτικής παρεμβάσεως του δικαστή στη σύμβαση: προς μία γενική θεωρία περί καταχρήσεως της συμβατικής ελευθερίας*, έκδ. Α. Σάκκουλας, 1991.
- Του ιδίου - *Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και ερμηνεία των δικαιοπραξιών*, έκδ. Α. Σάκκουλας, 2000.
- ΠΑΠΑΝΤΩΝΙΟΥ Ν. - *Η καλή πίστις εις το Αστικόν Δίκαιον*, έκδ. Ελληνική Εκδοτική Εταιρία, 1957.
- Του ιδίου - *Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου*, έκδ. Αφοί Σάκκουλα, 1983.
- ΠΕΡΑΚΗΣ Ε. - *Γενικό μέρος Εμπορικού Δικαίου: γενική θεωρία, εμπορική δράση, εμπορική επιχείρηση*, έκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 1999.
- ΠΑΣΧΟΠΟΥΛΟΣ Α./ ΣΚΑΛΤΣΑΣ Π. - *Ηλεκτρονικό εμπόριο: ανάπτυξη και εφαρμογή επιχειρηματικής στρατηγικής και marketing στο διαδίκτυο*, έκδ. Κλειδάριθμος, 2001.
- ΣΗΜΑΝΤΗΡΑΣ Κ.- *Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου*, έκδ. Α. Σάκκουλας, 1988.

- ΣΙΔΗΡΟΠΟΥΛΟΣ Θ. - Εισαγωγή στο Δίκαιο του Ηλεκτρονικού Εμπορίου, έκδ. Κυριακίδη, 2000.
- Του ιδίου - Το δίκαιο του Διαδικτύου: ηλεκτρονικές συμβάσεις, πνευματική ιδιοκτησία, προστασία προσωπικών δεδομένων, κατοχύρωση και χρήση «domain name», έκδ. Σάκκουλας, 2003.
- ΣΙΝΑΝΙΩΤΗ-ΜΑΡΟΥΔΗ Α. σε ΡΟΚΑ Ν. - Αθέμιτος ανταγωνισμός-Ερμηνεία κατ' άρθρο του ν. 146/1914, έκδ. Νομική Βιβλιοθήκη, 1996.
- ΣΚΟΡΙΝΗ-ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ Ξ.- Η προστασία του καταναλωτή στη σύμβαση εκτός εμπορικού καταστήματος, έκδ. Δίκαιο και Οικονομία- Π. Σάκκουλας, 2000.
- ΣΠΥΡΙΔΑΚΗΣ Ι. - Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, 1988.
- ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ Μ. σε ΑΠ. ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ/ Μ.ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟ- Κατ' άρθρον ερμηνεία ΑΚ, Γενικές Αρχές, Γενικό Ενοχικό, έκδ. Δίκαιο και Οικονομία- Π. Ν. Σάκκουλας, 1997, άρθρα 200, 299, 334.
- Του ιδίου - Γενικό Ενοχικό Δίκαιο, έκδ. Α. Σάκκουλας, 1998.
- ΤΖΙΒΑ Ε. - Το ηλεκτρονικό εμπόριο φαρμάκων, έκδ. Σάκκουλας, 2007, σε σειρά «Σύγχρονα θέματα εμπορικού δικαίου» υπό Λ. ΚΟΤΣΙΡΗ.
- Π. ΦΙΛΙΟΣ- Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου, έκδ. Α. Σάκκουλας, 2001.
- ΧΡΥΣΑΝΘΗΣ Χ.- Η ηλεκτρονική εξυπηρέτηση των σύγχρονων τραπεζικών συναλλαγών, έκδ. Α. Σάκκουλας, 1997.
- ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ Κ.- Ηλεκτρονικά έγγραφα και ηλεκτρονική δικαιοπραξία- μετά τις νέες κοινοτικές ρυθμίσεις, έκδ. Α. Σάκκουλας, 2001.
- ΨΟΥΝΗ- ΖΟΡΜΠΑ Ν.- Δήλωση βουλήσεως μέσω ηλεκτρονικού υπολογιστή: ένταξη στο σύστημα του ΑΚ- δυνατότητες ακύρωσης, έκδ. Σάκκουλας, 1988.

Β. Άρθρα- Μελέτες- Παρατηρήσεις

- ΑΛΕΞΑΝΔΡΙΔΟΥ Ε. - Η πρόταση της Οδηγίας της ΕΕ για το Ηλεκτρονικό Εμπόριο και η προστασία του καταναλωτή, σε ΔΕΕ, 2000, σελ. 113 επ.
- ΒΑΛΤΟΥΔΗΣ Α. - Ζητήματα περιεχομένου και έκτασης της αποζημίωσης στην προσυμβατική ευθύνη, σε ΧρΙΔ, 2005, σελ. 688 επ.
- ΔΟΥΒΛΗΣ Β. - Οι τάσεις ενοποίησης του περιουσιακού δικαίου και ο ρόλος του εμπορικού δικαίου, σε ΧρΙΔ, 2005, σελ. 961 επ.

- ΙΓΓΛΕΖΑΚΗΣ Ι.- Προστασία καταναλωτή στις τηλεαγορές μέσω *Internet*, σε ΕΕμπΔ, 2000, σελ. 820 επ.
- Του ιδίου - Τα νομικά ζητήματα της ηλεκτρονικής ανταλλαγής δεδομένων (EDI), σε ΕΕμπΔ 1997, σελ. 238 επ.
- Του ιδίου - Η σύμβαση φιλοξενίας ιστοσελίδων στο Διαδίκτυο (*webhosting*). Έννοια, λειτουργία και νομική φύση, σε ΕπισκεΔ, 2002, σελ. 995 επ.
- ΚΑΡΑΓΙΑΝΝΗΣ Β.- Η νομική προστασία της ηλεκτρονικής ανταλλαγής δεδομένων, σε ΔΕΕ, 2000, σελ. 19 επ.
- ΚΑΡΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ Κ. - Ηλεκτρονικές υπογραφές-προβλήματα και σκέψεις με αφορμή το π.δ. 150/2001, σε Αρμ, 2002, σελ. 1535 επ.
- ΚΑΡΑΚΩΣΤΑΣ Ι. - Βασικά ζητήματα προστασίας του καταναλωτή στο διαδίκτυο, σε ΔΕΕ, 2004, σελ. 499 επ.
- ΚΑΡΑΣΗΣ Μ. - Η προσυμβατική ευθύνη κατ' ΑΚ 197-198, σε ΧρίΔ 2005, σελ. 769.
- ΚΟΖΥΡΗΣ Φ/ ΠΟΛΙΤΗΣ Δ. - Σημεία προβληματισμού για την *Internet TV* και για τις υβριδικές μορφές επικοινωνίας-Η τεχνολογική επανάσταση και η νομική αντιμετώπιση, σε ΕΕΕυρΔ 1998, σελ. 433 επ.
- ΚΟΥΣΟΥΛΗΣ Σ.- Παρατηρήσεις στην ΜονΠρωτΑθ 1327/2001, σε ΔΕΕ, 2001, σελ. 379 επ.
- ΚΟΥΤΣΟΥΡΑΔΗΣ Α. - Η εξώδικη επίλυση των καταναλωτικών διαφορών στο ελληνικό δίκαιο, σε ΚριτΕ, 1997, σελ. 135 επ.
- ΚΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ Γ. - Διαφήμιση και ο «Ελληνικός Κώδικας Διαφήμισης», Η διαφήμιση και οι Κώδικες Δεοντολογίας (8^ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ελλήνων Εμπορικολόγων), 1998, σελ. 225 επ.
- ΜΙΚΡΟΥΛΕΑ Α. - Δίκαιο της διαφήμισης και *Internet*, σε ΔΕΕ 11/2001, σελ. 1091 επ..
- Της ίδιας - Ηλεκτρονικές αγορές μεταξύ επιχειρήσεων (B2B) και δίκαιο ανταγωνισμού, σε ΕΕμπΔ 2003, σελ. 760 επ.
- Της ίδιας - Το *product placement* ως μορφή θεμιτής, ή αθέμιτης διαφήμισης, ΕΕμπΔ 1998, σελ. 206.
- ΝΙΚΟΛΑΟΥ Χ. - Οικονομία της Γνώσης, δημ. στην ιστ. του Επιμελητηρίου Ηρακλείου- www.ebeh.gr (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 12-9-2008).

- ΠΑΠΑΘΩΜΑ- ΜΠΕΤΓΚΕ Α.- *Ηλεκτρονικό εμπόριο: Νομικά ζητήματα κατά τη σύναψη εμπορικών συμβάσεων στο Internet*, σε ΔΕΕ, 1999, σελ. 1237 επ.
- ΡΟΚΑΣ Ι., *Παρατηρήσεις στην ΑΠ (Δ΄ΠολΤμ) 1951/2006*, σε ΕΕμπΔ, 2007, σελ. 112 επ.
- ΡΟΚΑΣ Ν. - *Σύγχρονη τεχνολογία και εμπορικό δίκαιο*, σε ΕΕμπΔ, 1998, σελ 1 επ.
- ΣΤΑΘΟΠΟΥΛΟΣ Μ.- *Πλάνη κρίσιμη για την ακύρωση της δικαιοπραξίας*, σε ΚριτΕ 1995, σελ. 103 επ.
- ΤΖΙΒΑ Ε. - *Το ηλεκτρονικό εμπόριο και η προστασία των καταναλωτών απέναντι σε γενικούς όρους συναλλαγών*, σε ΔΕΕ, 2003, σελ. 1039 επ.
- Της ιδίας- *Η εξωδικαστηριακή επίλυση των καταναλωτικών διαφορών ιδίως στο χώρο του ηλεκτρονικού εμπορίου*, σε ΕΕμπΔ, 2003, σελ. 729 επ.
- ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΥΛΟΥ Ε.- *Το νομικό πλαίσιο του ηλεκτρονικού εμπορίου*, σε ΔΕΕ, 2000, σελ. 1086 επ.
- ΦΛΑΜΠΟΥΡΑΣ Δ.- *Στοιχεία του αγγλικού δικαίου των συμβάσεων*, σε ΝομΕπ 1998, σελ. 48 επ.

II. ΑΓΓΛΟΓΛΩΣΣΗ

A. Συγγράμματα- Μονογραφίες

- FISHER R./ URY W.- *Getting to yes: Negotiating and agreement without giving in*, pbl. Fisher- Ury- Paton, 1991.
- HATZIS A. - *An Economic Theory of Greek Contract Law*, *Unpublished PhD Thesis - University of Chicago, Chicago*, 1999.
- LAURENCE G./ KEHOE W./ RIEGER O./ WALTERS W./ KENNEY A. - *Risk Management of Digital Information: A File Format Investigation*, *Council on Library and Information Resources*, 2000.
- SHELL G.R. - *Bargaining for advantage: Negotiation Strategies for Reasonable People*, pbl. Penguin, NY, 1999.
- SIMON H.A. - *Administrative Behaviour, A Study of Decision-Making Process*, σε *Administrative Organisation*, *The Free Press, Collier Macmillan Publishers, London*, 1976.

- WOOLDRIDGE M. - *Intelligent Agents* σε G. WEISS, *Multiagent Systems: A modern Approach to Distributed Artificial Intelligence*, pbl. MIT Press, 2000.

B. Άρθρα- Μελέτες- Παρατηρήσεις

- ABRAMS R./ DOERNBERG L. - *How Electronic Commerce Works*, σε *Tax Notes Int.L.*, 1997, σελ. 1573 επ.
- AMERICAN BAR ASSOCIATION'S TASK FORCE - *Addressing Disputes in Electronic Commerce, Final Recommendations and Report*, σε *Business Lawyer*, I, 2002, σελ. 415 επ.
- BAILEY J./ BAKOS Y. - *An exploratory Study of the Emerging Role of Electronic Intermediaries*, σε *IJEC*, 1997, σελ. 1 επ.
- BURR W.- *Data Encryption Standard*, σε *NIST's Anthology «A Century of Excellence in Measurements, Standards, and Technology: A Chronicle of Selected NBS/NIST Publications, 1901–2000»*, σε ιστ. του National Institute of Standards and Technology (NIST), με ηλ. διεύθ. www.nvl.nist.gov. (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 12-9-2008)
- DESSANTI S.S. - *The Evolution of Electronic B2B Marketplaces*, *Practising Law Institute*, 2000, σελ. 370 επ.
- DIETRICH J. - *Classifying Precontractual Liability: a comparative analysis*, σε *LegStud*, 2001, σελ.153 επ.
- GALANTER M. - *Worlds on Deals- Using Negotiation to Teach about Legal Process*, *JLE*, 1984, σελ. 268 επ.
- HARBOUR P.J. - *B2B Basics and Antitrust Issues*, σε *Representing the New Media Company - New York Practicing Law Institute*, 2001, σελ. 649
- HILLMAN L./ RACHLINSKI J. - *Standard Form Contracting in the Electronic Age*, *NY UniLawRev*, τεύχ. 77, σελ. 429 επ.
- KESSLER FR./ FINE E. - *Culpa in Contrahendo, Bargaining in good faith and freedom of contract- a comparative study*, σε *HarvLawRev*, 1964, σελ. 401 επ.
- LEE R. - *Intelligent electronic trading for commodity exchanges*, σε *Electronic Markets*, 1993, σελ. 5 επ.
- LEFF A. - *Unconscionability and the Code- The Emperor's new clause*, *UPLR*, 1967, σελ. 485 επ.

- LYMAN P. - *The Article 2b Debate and the Sociology of the Information Age*, σε *Berkeley Technology Law Journal*, σελ. 1998, σελ. 1063 επ.
- NETWORK WORKING GROUP- *Internet Engineering Task Force (IETF) - Netiquette Guidelines (Request For Comments 1855)*, σε ιστ. του www.ietf.org (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 12-9-2008)
- RAMASASTRY A. - *A New York Appellate Court Holds that an Email Message Can Amend an Employment Contract: Why the Decision Was Correct, and What It Means for Employees*, σε ιστ. www.findlaw.com (ημ/νία τελευτ, επίσκ. 20-9-2008).
- REIDENBERG J.R. - *Lex informatica: The Formulation of information Policy Rules Through Technology*, σε *TexLawRev*, 1998, σελ.553 επ.
- WIEDERHOLD G. - *Mediators in the Architecture of future Information Systems*, σε *IEEE Computer*, 1992, σελ. 38 επ.

III. ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ

A. Συγγράμματα- Μονογραφίες

- BYDLINSKI F. - *Juristische Methodenlehre und Rechtsbegriff*, Springer Verl., Wien, 1991.
- Του ιδίου - *Privatautonomie und objektive Grundlagen des verpflichtenden Rechtsgeschäfts*, Springer Verl., Wien, 1967.
- CORDES A. - *Form und Zugang von Willenserklärungen im Internet im deutschen und US amerikanischen Recht*, LIT Verl., Münster, 2001.
- GLATT CHR. - *Vertragsschluss im Internet*, Nomos Verl., Baden Baden, 2002.
- HELDRICH K. - *Das Verschulden beim Vertragsschluss im klassischen römischen Recht und in der späteren Rechtsentwicklung*, Weicher Verl., Leipzig, 1924.
- HILDEBRANDT H. - *Erklärungshaftung*, Walter de Gruyter Verl., Berlin- Leipzig, 1931.
- RISAK. V - *Das Internet- eine globale Agora*, σε SCHWEIGHOFER E./ MENZEL E. - *ECommerce und EGovernment*, 2000, Österreich Verl., Wien, 2000.
- ROSENTHAL D. – *Internet: Schöne neue Welt?*, Orell [Füssli Verl.](http://www.fussli-verl.ch), Zürich, 1999.

- WILBURG W. - *Entwicklung eines beweglichen Systems im bürgerlichen Recht*, Kienreich Verl., Graz, 1950.
- WOLF M. - *Rechtsgeschäftliche Entscheidungsfreiheit und vertraglicher Interessenausgleich*, Mohr Verl., Tübingen, 1970.

B. Άρθρα- Μελέτες- Παρατηρήσεις

- BRENN C. - *Verbürgung durch mouse-click?*, σε *Ecolex*, 1999, σελ. 243 επ.
- ERNST S. - *Der Mausklick als Rechtsproblem- Willenserklärungen im Internet*, σε *NJW- CoR* 1997, σελ. 165 επ.
- Του ιδίου - *Wirtschaftsrecht im Internet*, σε *BB*, 1997, σελ. 1057.
- HOFMANN H. - *Entwicklung des Internetrechts*, σε *NJW-Beilage*, 2001, σελ. 1 επ.
- SCHMIDT B. - *Elektronische Märkte*, σε *Wirtschaftsinformatik*, 1993, σελ. 465 επ.
- SCHUMACHER S. - *Sichere Signaturen im Beweisrecht*, σε *Ecolex*, 2000, σελ. 860 επ.
- ULTSCH M. - *Zivilrechtliche Probleme elektronischer Erklärungen - Beispiel des Elektronik Mail*, σε *DZ Wir* 1997, σελ. 466 επ.
- Του ιδίου - *Zugangsprobleme bei elektronischen Willenserklärungen*, σε *NJW* 1997, σελ. 3007 επ.
- WALDENBERGER A. - *Grenzen des Verbraucherschutzes beim Abschluss von Verträgen im Internet*, σε *BB* 1996, σελ. 2365 επ.

III. ΙΤΑΛΙΚΗ

A. Συγγράμματα- Μονογραφίες

- BORRUSO R./ GIACCI G. - *Computer e Diritto: Problemi giuridici dell'informatica*, ed. Giuffrè, Milano, 1988.
- Του ιδίου- *Diritto Civile ed Informatica*, ed. Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli, 2004.
- BRESSAN L. - *Aste on line*, σε CASSANO G. - *Commercio Elettronico e tutela del consumatore*, ed. Giuffrè, Milano, 2003.
- CASO R., - *Sicurezza Informatica-Regole e Prassi*, ed. Università di Trento, Trento, 2006.
- CHIASSONI P. - *Law and Economics, L' Analisi Economica del Diritto negli Statti Uniti*, ed. Giappichelli, Torino, 1992.

- CLARIZIA R. - *Informatica e conclusione del contratto*, ed. Giuffrè, Milano, 1985.
- DI SALVATORE P. - *I contratti informatici*, ed. Simone, Napoli, 2000.
- DI S. IPPOLITO SARZANA F. - *I contratti di internet e del commercio elettronico*, ed. Giuffrè, Milano, 2001.
- FRANCESCHELLI V. - *Computer e diritto*, 1989, ed. Maggioli, Rimini, 1989.
- LOMBRASSA S. - *La tutela del consumatore*, σε G. CASSANO, *Internet- Nuovi problemi e questioni controverse*, ed. Giuffrè, Milano, 2001.
- PARENTI - *Le peculiarità dei contratti telematici internazionali*, σε MARINO G./ SACREDOTI G. - *Il commercio elettronico: Profili giuridici e fiscali internazionali*, ed. Egea Edizioni Giuridiche-Economiche- Aziendali, Bocconi- Giuffrè, Milano, 2001.
- PARETO V. - *Corsi di Economia Politica all' Università di Losanna*, ed. Einaudi, Torino, 1949.
- PARISI F. - *Il contratto concluso mediante computer*, ed. CEDAM, Padova, 1987.
- ROPPO V. - *Il contratto*, ed. Giuffrè, Milano, 2001.
- TEDESCHI M. - *Il processo decisionale del consumatore, effetti di contesto e implicazioni di marketing*, ed. F. Angeli, Milano, 2000.
- TOSI E. - *Il contratto virtuale*, ed. Giuffrè, Milano, 2005.
- TRIPODI E./ SANTORO F./ MISSINEO S. - *Manuale di commercio elettronico, Profili di marketing giuridici, fiscali. Le forme di incentivazione delle imprese*, ed. Giuffrè, Milano, 2000.

B. Άρθρα- Μελέτες- Παρατηρήσεις

- BERTOLI P. - *Criteri di giurisdizione e legge applicabile in tema di responsabilità precontrattuale alla luce della sentenza Fonderie Meccaniche Tacconi*, σε *RivDirIntPrivProc.*, 2003 σελ. 109 επ.
- BONELL M.J. - *Responsabilità precontrattuale, Convenzione di Bruxelles sulla competenza giurisdizionale e l'esecuzione delle sentenze e principi Unidroit*, σε *DirComInt*, 2003, σελ. 183 επ.
- BORRUSO R. - *Informatica Giuridica*, σε *Enc. Giur. Agg. I*, ed. Giuffrè, Milano, 1997, σελ. 642 επ.

- DANZEL L. - *Corte Federale degli Stati Uniti- distretto orientale della Pennsylvania 11/6/96, σε DII, 1996, σελ. 604 επ.*
- FINOCCHIARO G. σε GALGANO F. - *I contratti informatici σε Tratt dir. comm. e dir. pubbl. dell' econ., XXII, 1997, σελ. 15 επ.*
- FROSINI V. - *Telematica ed informatica giuridica, σε Enc. Dir., XLIV, Milano, 1992, σελ. 60 επ.*
- GRUPPO DI LAVORO CIPA (Convenzione Interbancaria per i Problemi dell' Automazione) - *Il rischio informatico, σελ. 3 επ., σε www.cipa.it, (ημ. τελευτ. επισκ. 13-8-2008).*
- LAMBORGHINI B. - *Regole di mercato nell'economia digitale, σε IF-Rivista della Fondazione IMB Italia, 1998, σελ. 45 επ.*
- LOMBARDI P. - *Brevi note sulla più recente giurisprudenza comunitaria relativa alla convenzione di Bruxelles del 1968: il caso Tacconi, σε Cel, 2002, σελ. 1259 επ.*
- TARGA G./ TROIANO L. - Memorandum sul commercio elettronico, aspetti legali e fiscali, σε ιστ. www.commercenet.it/normativa. (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 10.7.2008)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

A. Κοινοτική

- ΔΕΚ 1.10.2002, C- 167/2002, υπόθεση «Henkel», σε Συλλ. Νομ. ΔΕΚ 2002, I-08111.
- ΔΕΚ 20.1.2005, C-27/2002, υπόθεση «Engler», σε Συλλ. Νομ. ΔΕΚ 2005, I-00481
- ΔΕΚ 17.9.2002, C-334/00, υπόθεση «Tacconi SpA», Συλλ. Νομ. ΔΕΚ 2002, σελ. I-07357
- ΔΕΚ 11.6.2002, C-96/2000, υποθ. «Gabriel», σε Συλλ. Νομ. ΔΕΚ 2002, σελ. I-6367
- ΔΕΚ 5.10.1994, C-23/93, υπόθ. «TV10», σε Συλλ. Νομ. ΔΕΚ 1944, σελ. I-4795
- ΔΕΚ 3.12.1974, 33/74, υποθ. «Van Binsbergen», σε Συλλ. Νομ. ΔΕΚ, 1974, σελ. 513.
- ΔΕΚ/ Προτ. Γεν. Εισαγγ. της 6.2.1997, υπόθ. C-56/96 «VT4 κατά Vlamsee Gemeenschap», σε Συλλ. Νομ. ΔΕΚ 1997, σελ. I-03143.
- ΔΕΚ/ Προτ. Γεν. Εισαγγ. της 12.5.2005, υποθ. C41-04, «Levob Verzekeringen BV, OV Bank NV κ.λπ. κατά Staatssecretaris van Financiën», σε Συλλ. Νομ. ΔΕΚ 2005, σελ. I-09433.

B. Ελληνική

- ΟΛΑΠ 37/2005 σε ΕλλΔνη 2005, σελ. 1040
- ΟΛΑΠ 10/1991 σε ΕλλΔνη 1992, σελ. 69
- ΑΠ (Β΄1 ΠολΤμ) 193/2008 σε ηλ. ΤΝΠ «Νόμος» (www.lawdb.intrasoftnet.com/nomos)
- ΑΠ (Β2 ΠολΤμ) 1490/2007 σε ηλ. ΤΝΠ «Νόμος»
- ΑΠ (Α΄1 ΠολΤμ) 197/2007 σε ΝοΒ 2008, σελ. 380
- ΑΠ (Δ΄ ΠολΤμ) 1951/2006 σε ΕΕμπΔ 2007, σελ. 111
- ΑΠ (Α΄ΠολΤμ) 12/2006 σε ηλ. ΤΝΠ ΔΣΑ (www.dsanet.gr)
- ΑΠ (Α΄ΠολΤμ) 1252/2005 σε ηλ. ΤΝΠ ΔΣΑ
- ΑΠ (Α΄ ΠολΤμ) 994/2004 σε ΧρΙΔ 2005, σελ. 24
- ΑΠ (Α΄ΠολΤμ) 1392/2001 σε ΕλλΔνη 2001, σελ. 1567
- ΑΠ (Α΄ΠολΤμ) 5/2001 σε ΝοΒ 2001, σελ. 106
- ΑΠ (Α΄ΠολΤμ) 1232/2000 σε ΕλλΔνη 2002, σελ. 112
- ΑΠ (Α΄ΠολΤμ) 261/1996 σε ΕλλΔνη 1996, σελ. 1560

- ΑΠ 764/1996 σε ΕΕΝ 1998, σελ. 85
- ΑΠ (Α΄ΠολΤμ) 676/1994 σε ΕΕΝ 1995, σελ. 442
- ΑΠ (Α΄ΠολΤμ) 2033/1986 σε ΕΕΝ 1987, σελ. 748
- ΑΠ (Α΄ΠολΤμ) 1303/1984 σε ΕΕΝ 1985, σελ. 615
- ΑΠ (Γ΄Τμ) 786/1982 σε ΕΕΝ 1983, σελ. 400
- ΑΠ (Α΄ΠολΤμ) 756/1981 σε ηλ. ΤΝΠ ΔΣΑ
- Εφαθ 3048/2003 σε ΕλλΔνη 2004, σελ. 1473
- Εφαθ 561/2001 σε ηλ. ΤΝΠ ΔΣΑ
- Εφαθ 10956/1996 ΕΕμπΔ 1999, σελ. 345
- ΔιοικΕφαθ 1964/2002 σε ηλ. ΤΝΠ ΔΣΑ
- ΔιοικΕφαθ 1446/1996 σε ηλ. ΤΝΠ ΔΣΑ
- ΕφΘεσ 491/2000 σε ηλ. ΤΝΠ ΔΣΑ
- ΕφΛαρ 320/2005 σε ηλ. ΤΝΠ ΔΣΑ
- ΕφΛαρ 169/2005 σε ηλ. ΤΝΠ ΔΣΑ
- ΕφΛαρ 29/2005 σε ηλ. ΤΝΠ ΔΣΑ
- ΕφΠατρ 27/2002 σε ΑχΝομ 2003, σελ. 4
- ΕφΠατρ 81/2002 σε ΑχΝομ 2003, σελ. 1
- ΕφΠειρ 481/2002 σε ηλ. ΤΝΠ ΔΣΑ
- ΕφΠατρ 359/2001 σε ΑχΝομ 2001, σελ. 5
- ΕφΛαρ 741/2001 σε ΕλλΔνη 2004, σελ. 532
- ΕφΠειρ 718/1996 ΕλλΔνη 1998, σελ. 152
- ΠολΠρωτΑθ 2668/2005 σε ΕΕμπΔ 2005, σελ. 296
- ΠολΠρωτΘεσ 22513/2003 σε Αρμ 2003, σελ. 1802
- ΠολΠρωτΘεσ 24779/1996 σε Αρμ 1997, σελ. 1272
- ΠολΠρωτΘεσ 32287/1995 σε ΕπισκΕΔ 1996, σελ. 411
- ΠολΠρωτΠειρ. 136/1997 σε ΔΕΕ 1997, σελ. 573,
- ΜονΠρωτΑθ 6302/2004 σε Αρμ 2005, σελ. 239
- ΜονΠρωτΑθ 1963/2004 σε ΝοΒ 2005, σελ. 1637 επ
- ΜονΠρωτΑθ 6780/2001 σε ΔΕΕ 2001, σελ. 894
- ΜονΠρωτΑθ 1327/2001 σε ΔΕΕ 2001, σελ. 377
- ΜονΠρωτΠειρ 2915/2004 σε ηλ. ΤΝΠ ΔΣΑ
- ΜονΠρωτΠατρ 1139/1999 σε ηλ. ΤΝΠ ΔΣΑ
- ΕιρΘεσ 1397/2005 σε Αρμ 2005, σελ. 1215

Γ. Αγγλική

- Fisher v. Bell 1960 σε 1 QB 394/1961 3 All ER 731

- Pharmaceutical Society of GB v. Boots Cash Chemists Ltd 1953
σε 1 QB 401/1953, και σε 1 All ER 482
- Partridge v. Crittenden 1968 σε 1 WLR 1204

Δ. Γερμανική

- BGH 16-7-2008, ZS, VIII σε ZR 348/06 και σε ιστ. www.bundesgerichtshof.de,
(ημ/νία τελευτ. επίσκ. 20-9-2008)
- OLG Köln 19 U 109/2006 (8.12.2006) σε ιστ. www.lexexact.de, (ημ/νία τελευτ.
επίσκ. 20-9-2008)
- OLG Oldenburg 4 U 25/2006 (27.9.2006) σε ιστ. www.lexexact.de, (ημ/νία
τελευτ. επίσκ. 20-9-2008)
- OLG Hamburg 5U 128/2004 (3-2-2005) σε ιστ. www.lexexact.de, (ημ/νία τελευτ.
επίσκ. 20-9-2008)
- OLG Oldenburg 13 U 133/1992 (11-1-1993) σε CR 1993, σελ. 558
- LG Bonn 2O 455/2004 (8-3-2005) σε ιστ. www.lexexact.de, (ημ/νία τελευτ.
επίσκ. 20-9-2008)
- του LG Frankfurt/Main 2-8 S 83/2003 (30-4-2004) σε ιστ. www.lexexact.de,
(ημ/νία τελευτ. επίσκ. 20-9-2008)
- LG Nürnberg/ Furth 3 O 33/1997 (12-2-1997) σε NJW- CoR 1997, σελ. 229

Ε. Ιταλική

- Cass. SU 26724/2007 σε ιστ. www.infoleges.it, (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 12-9-2008)
- Cass.Civ.sez. I, 4856/2007, σε ιστ. www.infoleges.it, (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 12-9-
2008)
- Cass. Civ.sez. II, 2479/2007 σε ιστ. www.infoleges.it, (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 12-9-
2008)
- Cass. Civ. sez. III, 16937/2006 σε ιστ. www.infoleges.it, (ημ/νία τελευτ. επίσκ.
12-9-2008)
- Cass. Civ.sez. I, 19024/2005 σε ιστ. www.infoleges.it, (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 12-
9-2008). σε ιστ. www.infoleges.it, (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 12-9-2008)
- Cass. civ sez II, 3621/16-4-1994 σε ιστ. www.infoleges.it, (ημ/νία τελευτ. επίσκ.
12-9-2008)

ΣΤ. Αμερικανική (Η.Π.Α.)

- Stevens v. Publicis S.A. (2008 N.Y. Slip. Op. 02880) NY App. Div. First Dept. σε
ιστ. www.courts.state.ny.us, (ημ/νία τελευτ. επίσκ. 12-9-2008)

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΕΣ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ - ΧΡΗΣΙΜΟΙ ΙΣΤΟΧΩΡΟΙ

curia.europa.eu (επίσημος ιστοχώρος Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων)

ec.europa.eu (επίσημος ιστοχώρος Ευρωπαϊκής Ένωσης)

ec.europa.eu/internal_market/fin-net (επίσημος ιστοχώρος Fin-net)

eur-lex.europa.eu (επίσημος ιστοχώρος/ ηλεκτρονική βάση δεδομένων της Ευρωπαϊκής Ένωσης σχετικά με το Κοινοτικό Δίκαιο)

www.becker-posner-blog.com (ιστολόγιο των G. Becker/ R. Posner σχετικά με την Οικονομική Ανάλυση Δικαίου).

www.bundesgerichtshof.de (επίσημος ιστοχώρος γερμανικού Ακυρωτικού Δικαστηρίου BGH)

www.ceal.org (επίσημος ιστοχώρος Κέντρου για την Οικονομική Ανάλυση Δικαίου -Center for Economic Analysis of Law)

www.commercenet.it/normativa (ιστοχώρος/ βάση δεδομένων και νομικών πληροφοριών σχετικών με το ιταλικό δίκαιο)

www.courts.state.ny.us (επίσημος ιστοχώρος δικαστηρίων Νέας Υόρκης Η.Π.Α.)

www.dpa.gr (επίσημος ιστοχώρος Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα)

www.dsanet.gr (επίσημος ιστοχώρος Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών)

www.ebay.com (ιστοχώρος διενέργειας ηλεκτρονικών πωλήσεων/ πλειοδοτικών διαγωνισμών)

www.ebeh.gr (επίσημος ιστοχώρος Επιμελητηρίου Ηρακλείου Κρήτης)

www.ecodir.org (επίσημος ιστοχώρος προγράμματος εξωδικαστικής επίλυσης ηλεκτρονικών καταναλωτικών διαφορών «Ecodir»)

www.eMarketer.com (ιστοχώρος ανάλυσης και στατιστικής έρευνας της διαδικτυακής αγοράς)

www.eurolabel.com (επίσημος ιστοχώρος προγράμματος πιστοποίησης ιστοσελίδων «Eurolabel»)

www.findlaw.com (ιστοχώρος/ βάση δεδομένων και νομικών πληροφοριών σχετικών με το δίκαιο των Η.Π.Α.)

www.ietf.org (επίσημος ιστοχώρος της Internet Engineering Task Force)

www.infoleges.it (ιστοχώρος/ ηλεκτρονική βάση δεδομένων ιταλικής νομοθεσίας και νομολογίας)

www.informatics-and-law.blogspot.com (ιστοχώρος/ ιστολόγιο του Καθηγητή Ι. Ιγγλεζάκη για το δίκαιο της πληροφορίας)

www.lexexact.de (ιστοχώρος/ ηλεκτρονική βάση δεδομένων γερμανικής νομοθεσίας και νομολογίας)

www.lawdb.intrasoftnet.com/nomos (ιστοχώρος/ ηλεκτρονική βάση δεδομένων ελληνικής και κοινοτικής νομοθεσίας και νομολογίας)

www.negotiations.org (επίσημος ιστοχώρος Centre for Negotiation Analysis)

www.nvl.nist.gov (ιστοχώρος του National Institute of Standards and Technology - NIST)

www.pon.harvard.edu (επίσημος ιστοχώρος Προγράμματος για Διαπραγματεύσεις της Νομικής Σχολής του Πανεπιστημίου Harvard- Program on Negotiation- Harvard University Law School)

www.see.gr (επίσημος ιστοχώρος Συμβουλίου Ελέγχου και Επικοινωνίας -ΣΕΕ)

www.w3schools.com (ιστοχώρος ανάλυσης και στατιστικής έρευνας της διαδικτυακής αγοράς)

TERMINI TECNICI

[A]

Advertainment: μέθοδος συγκεκαλυμμένης διαφήμισης συνδυαζομένης με ψυχαγωγικές δραστηριότητες. Σελ. 89.

Advertorials/ info-ads: διαφημιστικές καταχωρήσεις σε ιστοσελίδες, ή μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου μη εμπορικού περιεχομένου. Σελ. 89.

ARPANet (Advanced Research Project Agency Network), CSNet (Computer Science Research Network), NSFNet (National Science Foundation Network): συστήματα ευρείας δικτυακής διασύνδεσης μεταξύ η/υ σε απόσταση-προάγγελοι του Internet. Σελ. 6.

[B]

B2B (business-to-business): αμφιμερώς εμπορικές ηλεκτρονικές συναλλαγές. Σελ. 65, 86, 92, 62.

B2C (business-to-consumer): μονομερώς εμπορικές- καταναλωτικές ηλεκτρονικές συναλλαγές. Σελ. 62, 92, 95.

Banners: ηλεκτρονικές διαφημιστικές πινακίδες, οι οποίες λειτουργούν ως δυναμικά πλαίσια, σε αντίθεση με τα στατικά frames, και, κατ' αυτόν τον τρόπο δύνανται να λειτουργήσουν και ως σύνδεσμοι (links) προς άλλες ιστοσελίδες. Χρησιμοποιούνται τόσο σε ιστοσελίδες, όσο και σε μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου. Σελ. 88.

[C]

C2C (consumer-to-consumer): αμφιμερώς καταναλωτικές ηλεκτρονικές συναλλαγές. Σελ. 62, 92.

Caching: διαδικασία προσωρινής αποθήκευσης διαδικτυακά μεταδιδόμενων πληροφοριών σε κρυφή μνήμη του η/υ, για λόγους λειτουργικούς. Σελ. 73.

Chatrooms: διαδικτυακή υπηρεσία διαύλων επικοινωνιών - παρέχεται με ειδικά προγράμματα λογισμικού εγκατεστημένα σε ιστοσελίδες, τα οποία καθιστούν εφικτή την ταυτόχρονη άμεση επικοινωνία μεταξύ μεγάλου αριθμού χρηστών, μέσω ανταλλαγής ηλεκτρονικών δεδομένων, π.χ. εγγράφων μηνυμάτων, ψηφιακών αρχείων ήχου και εικόνας, κ.λπ., εντός της ιστοσελίδας. Σελ. 15.

Cookies: «μπισκότα» -«κατασκοπευτικά» προγράμματα λογισμικού, τα οποία εγκαθίστανται στον η/υ, με σκοπό να συγκεντρώνουν στοιχεία για τις διαδικτυακές συναλλαγές και την εν γένει ηλεκτρονική επικοινωνία του διαδικτυακού χρήστη. Σελ. 60.

Cybercoins/ cybermoney/ e-money/digital cash: ηλεκτρονικό χρήμα- μέθοδος ηλεκτρονικής πληρωμής. Σελ. 15.

[D]

Data Encryption Standard (DES): Είδος ηλεκτρονικής υπογραφής- σύστημα συμμετρικής κρυπτογράφησης ψηφιακών αρχείων στις ενδοεπιχειρησιακές επικοινωνίες και τις B2B συναλλαγές. Σελ. 35.

Domain name: όνομα πεδίου χώρου, το οποίο περιέχει στοιχεία εξειδίκευσης ιστοσελίδων στον παγκόσμιο ιστό. Σελ. 75, 90.

Download: άντληση και αποθήκευση ψηφιακών δεδομένων από η/υ σε η/υ. Σελ. 91.

[E]

Electronic Data Interchange (EDI): σύστημα δικτυακής διασύνδεσης η/υ, sel. 8, 9, 22.

Error Adverts: παραπλανητική μέθοδος διαφήμισης, που εφαρμόζεται σε συνεργασία με τον πάροχο διαδικτυακής σύνδεσης, ή λοιπών διαδικτυακών υπηρεσιών, μεταφέροντας το διαδικτυακό χρήστη εν αγνοία του σε άλλη ιστοσελίδα από την επιθυμητή, η οποία δεν υφίσταται πλέον στον παγκόσμιο ιστό. Σελ. 89.

E-art/ e-culture: Ηλεκτρονική Τέχνη/ Ηλεκτρονικός Πολιτισμός- καλλιτεχνική και πολιτιστική δημιουργία μέσω της χρήσης της πληροφορικής τεχνολογίας (π.χ. δημιουργίες πολυμέσων -multimedia-, κ.λπ.). Σελ. 90.

E-banking: υπηρεσίες Ηλεκτρονικής Τραπεζικής- διενέργεια και παρακολούθηση τραπεζικών συναλλαγών. Σελ. 90.

E-booking: υπηρεσία ηλεκτρονικής διαβίβασης εντολής κράτησης- παραγγελίας. Αφορά τόσο τις on-line, όσο και τις off-line ηλεκτρονικές συμβάσεις, αναλόγως του τρόπου εκτέλεσης της εντολής και της φύσης του αντικειμένου της σύμβασης. Σελ. 91.

E-business: Ηλεκτρονικό Επιχειρείν- συνίσταται στη χρήση ηλεκτρονικών μέσων για επιχειρηματικούς σκοπούς, όταν δε δύνανται να θεωρηθούν εν στενή έννοια εμπορικοί (π.χ. λόγω της σχετικής νομοθεσίας). Σελ. 90.

E-commerce (Electronic Commerce): Ηλεκτρονικό Εμπόριο. Σελ. 3, 8, 90.

E-government: Ηλεκτρονική Διακυβέρνηση- υπηρεσία της Κοινωνίας της Πληροφορίας η οποία συνίσταται στην εισαγωγή της πληροφορικής τεχνολογίας στη δημόσια διοίκηση. Σελ. 90.

E-health: Υπηρεσία της Κοινωνίας της Πληροφορίας, συνίσταται, κυρίως, στην τηλεϊατρική. Σελ. 90.

E-intermediary: πρόγραμμα λογισμικού η/υ, το οποίο λειτουργεί ως ηλεκτρονικός μεσάζων μεταξύ διαδικτυακών χρηστών. Σελ. 97.

E-learning: υπηρεσίες Ηλεκτρονικής Εκμάθησης- ηλεκτρονικής επικοινωνίας/ μετάδοσης πληροφοριών για εκπαιδευτικούς σκοπούς. Σελ. 90.

E-mail service: υπηρεσία παροχής και λειτουργίας λογαριασμού ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (**e- mail account**), με σκοπό την αποστολή και παραλαβή μηνυμάτων (**e-mails**), σελ. 5, 14, 15, 32, 26, 92, 93.

E-shops: ηλεκτρονικά καταστήματα- ιστοχώροι, μέσω των οποίων δραστηριοποιούνται εμπορικά τόσο οι παραδοσιακές, όσο και οι αμιγώς διαδικτυακές εμπορικές επιχειρήσεις (επονομαζόμενες και «επιχειρήσεις dot.com λόγω της κατάληξης του domain name τους) προβάλλοντας και διαθέτοντας τα προϊόντα τους στον παγκόσμιο ιστό. Σελ. 86.

E-ticket: ηλεκτρονικό εισιτήριο- ταξιδιωτικό, ή μη. Παραγγέλλεται και εκδίδεται ηλεκτρονικά μέσω Διαδικτύου, και συνίσταται στην ψηφιακή αποτύπωση της σχετικής σύμβασης. Σελ. 91.

[F]

Fotino: ιδιαίτερα επιθετική μέθοδος προβολής διαφημιστικών μηνυμάτων απ' ευθείας από τους παρόχους διαδικτυακών υπηρεσιών πάνω από τις επισκεπτόμενες ιστοσελίδες, εν αγνοία των ιδιοκτητών τους. Σελ. 89.

Frames: στατικά διαφημιστικά πλαίσια, εν είδει διαφημιστικών πινακίδων, τα οποία περιέχονται σε ιστοσελίδες, ή μηνύματα ηλεκτρονικής αλληλογραφίας. Σελ. 88.

[G/H]

-

[I]

Information filtering agents: πράκτορες διήθησης πληροφοριών- προγράμματα λογισμικού, τα οποία λειτουργούν βάσει προκαθορισμένων δεδομένων ως «φίλτρα» των διαδικτυακά διακινουμένων πληροφοριών, με σκοπό να αποφευχθεί η ανεπιθύμητη υπερπληροφόρηση του χρήστη κατά την περιήγησή του στον Παγκόσμιο Ιστό. Σελ. 97.

Interchange agreement: σύμβαση, η οποία συνάπτεται μεταξύ χειριστών δικτυακά συνδεδεμένων η/υ, ώστε να ρυθμιστούν ζητήματα σχετικά με τη μεταξύ τους επικοινωνία. Σελ. 19.

Internet (INTERconnected NETworks): Διαδίκτυο. Σελ. 6.

Internet commerce: Διαδικτυακό Εμπόριο- περιλαμβάνει μόνο τις διαδικτυακά διενεργούμενες συναλλαγές σε απ' ευθείας και μη απ' ευθείας σύνδεση. Σελ. 8.

ISP (Internet service provider): Φορείς Παροχής Υπηρεσιών διαδικτυακής σύνδεσης. Σελ. 7, 72, 89.

[J]

-

[K]

Kaldor-Hicks efficiency: οικονομική αποτελεσματικότητα κατά Kaldor- Hicks, κατά το ομώνυμο θεώρημα (ή θεώρημα Scitovsky). Σελ. 40.

[L]

LAN (Local Access Network): δίκτυο ενσύρματης, ή ασύρματης σύνδεσης η/υ με τοπικά περιορισμένη εμβέλεια. Σελ. 7.

Lex informatica: νομική μέθοδος επίλυσης νομικών ζητημάτων που γεννώνται από την επενέργεια της πληροφορικής τεχνολογίας στις έννομες σχέσεις. Πρόκειται κατ' ουσία για μέθοδο εφαρμογής των υφισταμένων νομικών κανόνων, λαμβανομένων υπ' όψη των ιδιαιτεροτήτων της πληροφορικής. Σελ.93.

Link/ hyperlink/ deeplink: σύνδεσμος, ο οποίος μεταφέρει το διαδικτυακό χρήστη σε άλλον ιστοχώρο από αυτόν που έχει επισκεφθεί. Χρησιμοποιείται κατά κόρον σε ιστοσελίδες, αλλά και σε μηνύματα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, με σκοπό την εύκολη περιήγηση στον παγκόσμιο ιστό. Ειδική μορφή τέτοιου συνδέσμου αποτελεί το επονομαζόμενο deeplink, το οποίο δε μεταφέρει το χρήστη στην κεντρική σελίδα ιστοχώρου, όπως τα links, αλλά σε επόμενη ιστοσελίδα με ειδικότερο περιεχόμενο (π.χ. ιστοσελίδα ηλεκτρονικής παραγγελίας προϊόντων). Σελ. 67, 68, 88.

[M]

Mailing lists: ομάδες κοινών αποδεκτών μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου, οι οποίες διαμορφώνονται κυρίως εκ μέρους διαδικτυακών προμηθευτών για διαφημιστικούς σκοπούς. Σελ. 15.

Main Page: αρχική ιστοσελίδα ιστοχώρου. Σελ. 16, 20.

Merchant e-brokering: υπηρεσία αναζήτησης πωλητών, ή παρόχων υπηρεσιών Διαδικτύου, μέσω ειδικών προγραμμάτων λογισμικού, τα οποία συνδυάζουν τα εισαχθέντα από το χειριστή τους δεδομένα με τις προβαλλόμενες πληροφορίες στον Παγκόσμιο Ιστό. Σελ. 97.

[N]

Netiquette (Network Etiquette): σύνολο κανόνων δεοντολογίας της διαδικτυακής επικοινωνίας. Σελ. 51, 29.

Network: Δίκτυο- σύνολο μεταξύ τους συνδεδεμένων η/υ. Σελ. 7, 29.

Notification agents: πράκτορες ειδοποίησης- ειδικά προγράμματα λογισμικού, τα οποία αναζητούν τις ειδικές ανάγκες του χειριστή τους, μέσω της λειτουργικής σύνθεσης προκαθορισμένων δεδομένων. Σελ. 97.

Newsgroups: ομάδες συζητήσεων - κατάλογοι διαδικτυακών χρηστών, με σκοπό την ομαδική ανταλλαγή μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (**newsletters**). Σελ. 15, 92.

[O]

On-line/ off-line: Είδη διαδικτυακής επικοινωνίας, και, κατ' επέκταση τρόποι κατάρτισης διαδικτυακών συμβάσεων σε απ' αυθείας και σε μη απευθείας, αντίστοιχα, σύνδεση. Σελ. 4, 5, 70, 91, 92, 95, 97.

Opt in/ opt out lists: Μητρώα επιλογών, στα οποία είναι δυνατή η εγγραφή του διαδικτυακού χρήστη, ώστε να θεωρείται επιτρεπτή, στην περίπτωση των «opt in» ή απαγορευμένη, στην περίπτωση των «opt out» μητρώων, η αποστολή ανεπιθύμητης εμπορικής επικοινωνίας. Σελ. 55, 64, 65.

[P]

PA2B (public administration-to-business): ηλεκτρονικές συναλλαγές μεταξύ φορέων Δημόσιας Διοίκησης και επαγγελματιών. Σελ. 62.

PA2C (public administration-to-consumer): ηλεκτρονικές συναλλαγές μεταξύ φορέων Δημόσιας Διοίκησης και πολιτών. Σελ. 62.

Personal Computer (PC): ηλεκτρονικός υπολογιστής. Σελ. 6.

Point and click agreements: διαδικτυακές συμβάσεις, οι οποίες καταρτίζονται μέσω της επιλογής ορισμένης ηλεκτρονικής απεικόνισης/ ένδειξης που προβάλλεται στην οθόνη του η/υ (π.χ. επιλέγεται η ένδειξη «αγορά» και ο διαδικτυακός χρήστης πιέζοντας το πλήκτρο στη συσκευή κατάδειξης -«ποντίκι»-, ή το πληκτρολόγιο του η/υ, προβαίνει σε σχηματισμό της δήλωσης βούλησής του). Σελ. 20.

Pop up/ pop under windows: μέθοδος επιθετικής εμπορικής επικοινωνίας, η οποία διενεργείται μέσω ιστοσελίδων, οι οποίες προβάλλονται χωρίς να τις έχει αναζητήσει ο χρήστης, είτε πάνω από την αρχικώς προβαλλόμενη ιστοσελίδα, είτε πίσω από αυτήν. Σελ. 65, 88.

Product e-brokering: υπηρεσία αυτοματοποιημένης ανεύρεσης ψηφιακών πληροφοριών, σύμφωνα με τις ανάγκες και τις οδηγίες του διαδικτυακού χρήστη. Σελ. 97.

Push/ Pull: Διαδικασίες προώθησης και άντλησης, αντίστοιχα, ψηφιακών δεδομένων από το Διαδίκτυο. Κατά κανόνα η διαδικτυακή επικοινωνία διενεργείται μέσω της μεθόδου «pull», μέσω αναζήτησης πληροφοριών με πρωτοβουλία του διαδικτυακού χρήστη, χωρίς, όμως να αποκλείεται και η προώθηση ανεπιθύμητων ψηφιακών δεδομένων. Η διαδικασία «push» δε συνιστά πάντα επιθετική προβολή πληροφοριών, καθότι είναι δυνατόν η εισαγωγή δεδομένων στο Διαδίκτυο (uploading) να διενεργείται προς ειδικούς η/υ

(οι οποίοι ανήκουν συνήθως σε φορείς παροχής διαδικτυακών υπηρεσιών), στους οποίους τα εν λόγω στοιχεία παραμένουν, έως να αναζητηθούν και να αποκτηθούν (downloading) από τρίτους χρήστες. Σελ. 7.

[Q/R]

-

[S]

Simulcasting: υπηρεσία ζωντανής αναμετάδοσης ψηφιακών δεδομένων εικόνας και ήχου, τα οποία μεταδίδονται, ταυτόχρονα, και μέσω άλλων επικοινωνιακών μέσων, π.χ. αναμετάδοση ραδιοφωνικών, ή τηλεοπτικών εκπομπών μέσω ιστοσελίδων που διατηρούν μη διαδικτυακοί ραδιοφωνικοί, ή τηλεοπτικοί σταθμοί. Σελ. 17, 92.

Software: Λογισμικό πρόγραμμα. Σελ. 92.

Spamming: Μέθοδος αποστολής ανεπιθύμητης ηλεκτρονικής αλληλογραφίας. (Η ονομασία της σχηματίστηκε ως αρκτικόλεξο του «Spiced Pork And Meat», προερχόμενη από αγγλική κωμωδία των Monty Python, ως πιάτο που σερβίρεται συνεχώς, χωρίς να παραγγέλλεται.) Σελ. 55.

Splash screen: «μπλόκα»- μέθοδος ιδιαίτερα επιθετικής διαφήμισης, η οποία επιτρέπει την επίσκεψη ιστοσελίδας, μόνον εφόσον προηγηθεί η προβολή του διαφημιστικού μηνύματος στην οθόνη του η/υ. Σελ. 89.

Sponsorship: χορηγία- μέθοδος εμπορικής επικοινωνίας διενεργούμενης και με ηλεκτρονικά μέσα. Σελ. 89.

[T]

Tele-audio/videoconference: υπηρεσίες τηλεσυνδιάλεξης, μέσω αμφίδρομης μετάδοσης ψηφιακών δεδομένων ήχου και εικόνας αντίστοιχα, οι οποίες λειτουργούν και συνδυαζόμενες μεταξύ τους. Σελ. 17.

[U]

Upload: προώθηση ψηφιακών δεδομένων από η/υ σε η/υ προς αποθήκευση. Σελ. 92.

UN/EDIFACT/ European Model EDI Agreement: κανόνες τυποποίησης της διαδικασίας ηλεκτρονικής ανταλλαγής δηλώσεων βουλήσεως, με σκοπό να προωθηθεί η επιχειρηματική ηλεκτρονική επικοινωνία. Προτάθηκαν από τον ΟΗΕ, το πρώτο, και από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή το δεύτερο. Σελ. 9.

[V]

-

[W]

WAN (Wide Area Network): Δίκτυο ενσύρματης, ή ασύρματης σύνδεσης η/υ με ευρεία εμβέλεια. Σελ. 7.

Web (συντομογραφία για World Wide Web): Παγκόσμιος Ιστός- σύνολο προβαλλομένων στο Διαδίκτυο ιστοσελίδων. Σελ. 14, 15.

Web browser: φυλλομετρητής ιστοσελίδων προβαλλομένων στον παγκόσμιο ιστό (world wide web)- πρόγραμμα λογισμικού, μέσω του οποίου καθίσταται εφικτή η αναζήτηση και η πρόσβαση σε ιστοσελίδες. Σελ. 74.

Webcasting: υπηρεσία ζωντανής μονόδρομης μετάδοσης ψηφιακών δεδομένων εικόνας και ήχου αποκλειστικά μέσω του παγκοσμίου ιστού. Αφορά τόσο ψυχαγωγικές, όσο και επικοινωνιακές δραστηριότητες, π.χ. ραδιοφωνικές, ή τηλεοπτικές εκπομπές, οι οποίες μεταδίδονται αποκλειστικά μέσω του Διαδικτύου. Σελ. 17, 92.

Web host: Φορέας Παροχής Υπηρεσιών φιλοξενίας ιστοσελίδων. Σελ. 15, 74, 90.

Web server: διαδικτυακός εξυπηρετητής- μονάδα η/υ, στην οποία αποθηκεύεται το σύνολο των ψηφιακών δεδομένων που απαρτίζουν μία, ή περισσότερες ιστοσελίδες. Σελ. 23, 32.

Website: ιστοχώρος- ενιαίο και αναπόσπαστο σύνολο ιστοσελίδων. Σελ. 15, 74, 93.

Win- win strategy/ win-win approach: διαπραγματευτική θεωρία, η οποία βασίζεται σε γενικές αρχές της Οικονομικής Ανάλυσης του Δικαίου, και εξαρτά την ουσιαστική επιτυχία των διαπραγματεύσεων και την αποτελεσματικότητα της σύμβασης από το αμοιβαίο όφελος των συμβαλλομένων. Σελ. 40.

[X]

-

[U]

Updating/Upgrading: ενημέρωση/ αναβάθμιση- υπηρεσίες παραμετροποίησης προγράμματος λογισμικού η/υ, ώστε να καταστεί η λειτουργία του ενήμερη ως προς τις τρέχουσες τεχνολογικές εξελίξεις, ή, αντίστοιχα, να αυξηθούν οι λειτουργικές δυνατότητές του. Σελ. 92.

[Z]

-